

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞEN
ULUSLARARASI SİSTEMDE TÜRKİYE –
BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

109066

109066

Sezgin NURAY

Danışman: Doç. Dr. Tayyar ARI

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

BURSA – 2001

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL – KURAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: GENEL OLARAK SİSTEM OLGUSU, ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEM KAVRAMLARI.....	4
A. GENEL OLARAK SİSTEM OLGUSU.....	4
B. ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEMLER.....	7
II. KURAMSAL ÇERÇEVE: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ANALİZ DÜZEYİ VE AÇIKLAMA BİRİMİ OLARAK SİSTEM ANALİZİ	13
A. GENEL OLARAK SİSTEM ANALİZİ.....	13
B. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ANALİZ DÜZEYİ VE AÇIKLAMA BİRİMİ OLARAK SİSTEM ANALİZİ	15
III. TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	17
A. I. DÜNYA SAVAŞI VE ÖNCESİ ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEM VE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ	17
1. Uluslararası ve Bölgesel Sistemde Güç Dağılımı	17
2. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanma Süreci	21
3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Politikası.....	30
4. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri	41

B. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÜÇ DAĞILIMINDA YENİ DENGELER VE TÜRKİYE – BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ	43
1. Uluslararası ve Bölgesel Sistemin Yapısı	43
2. Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan Dış Politikası	46
3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Dış Politikası	50
4. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ'IN ŞEKİLLENDİRDİĞİ ULUSLARARASI YAPI İÇERİSİNDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

I. ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEMİN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ: 1945-1960	58
A. ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI: GLOBALLEŞME VE İDEOLOJİK UNSURLU AYRIŞMALARLA SOĞUK SAVAŞ.....	60
B. BÖLGESEL SİSTEMİN YAPISI: AVRUPA VE BALKANLARDA İŞBİRLİĞİNDEN REKABETE.....	64
1. SSCB'nin Doğu Avrupa ve Balkanlar Politikası.....	65
2. ABD'nin Doğu Avrupa ve Balkanlar Politikası	71
C. BULGARİSTAN VE TÜRKİYE'NİN GENEL DIŞ POLİTİKALARI VE İKİLİ İLİŞKİLERİ	76
1. Bulgaristan'ın Dış Politikası.....	76
2. Türkiye'nin Dış Politikası	85
3. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri: Blok Politikalarının Belirlediği İlişkiler	88
II. DÉTENTE DÖNEMİ VE ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEM.....	91
A. SOĞUK SAVAŞTAN YUMUŞAMAYA ULUSLARARASI SİSTEM VE BLOKLARDA YAPI DEĞİŞİKLİĞİ	91

B. BÖLGESEL SİSTEMİN YAPISI VE BALKANLARDA DEĞİŞİMİN GÖSTERGELERİ	94
C. DÉTENTE DÖNEMİNDE BULGARİSTAN VE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI.....	97
1. Détente Döneminde Bulgaristan’ın Dış Politikası.....	97
2. Détente Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası	99
D. DÉTENTE DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ	102
1. Türk Azınlığa Karşı Yürütülen Asimilasyon Kampanyasının Amaçları ve Arkasındaki Felsefe	104
2. Bulgaristan’ın Yürüttüğü Asimilasyon Kampanyasına Yönelik Uluslararası Tepkiler	106
3. Jivkov Yönetimi’nin Sona Ermesi ve Bulgaristan’daki Yeni Dönem	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEMİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE TÜRKİYE – BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

I. ULUSLARARASI SİSTEM VE BÖLGESEL SİSTEMDE DEĞİŞEN PARAMETRELER.....	111
A. ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI	112
B. BÖLGESEL SİSTEMDE YAŞANAN GELİŞMELER VE SİSTEMİN YENİ YAPISI.....	116
II. BULGARİSTAN VE TÜRKİYE’NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI: GENEL PARAMETRELER.....	123
A. BULGARİSTAN’IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI	124
1. Bulgaristan’ın İç Politikası	124
2. Bulgaristan’ın Dış Politikası.....	130

**B. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN İÇ VE DIŞ
POLİTİKALARI 137**

1. Türkiye’nin İç Politikası..... 138

2. Türkiye’nin Dış Politikası 141

**III. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN
İLİŞKİLERİ..... 145**

A. YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI SÜRECİNDE TÜRKİYE-
BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ 145

B. TÜRK AZINLIĞA YÖNELİK POLİTİKALAR VE HAK VE
ÖZGÜRLÜKLER HAREKETİ’NİN (HÖH) TÜRKİYE-BULGARİSTAN
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ..... 147

C. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ (KEİ) ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-
BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ 152

D. TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNDE SİYASİ, ASKERİ VE
STRATEJİK BOYUT..... 155

E. TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK VE TİCARİ
BOYUT..... 159

SONUÇ 165

KAYNAKÇA 171

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AC	: Anavatan Cephesi
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BBC	: British Broadcast Company
BHC	: Bulgaristan Halk Cumhuriyeti
BHO	: Bulgaristan Halk Ordusu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BKP	: Bulgaristan Komünist Partisi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMİHK	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi
BSP	: Bulgaristan Sosyalist Partisi
BUÇP	: Bulgaristan Ulusal Çiftçi Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü)
Comecon	: Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DGB	: Demokratik Güçler Birliği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
Ed.	: Edite eden
et. al.	: et alli (ve diğerleri)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla

HÖH	: Haklar ve Özgürlükler Hareketi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IMRO	: International Macedonian Revolutionary Organization (Uluslararası Devrimci Makedonya Örgütü)
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü)
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RFE / RL	: Radio Free Europe / Radio Liberty
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayıları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
[t.y.]	: Tarih yok
vb.	: Ve benzerleri
[y.y.]	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınları
YEM	: Yeni Ekonomik Mekanizma
YFC	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti

GİRİŞ

Uluslararası sistemin karşılıklı etkileşimi, iletişimi ve devletleri esas alan bütünsel yapısı Soğuk Savaş sonrası önemli değişiklikler geçirmiş olup, bu durum devletler açısından fırsatları ve avantajları, tehditleri ve tehlikeleri aynı anda ortaya çıkarmıştır.

Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemde, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini analiz birimi olarak ele alıp, sistem düzeyinde irdelemeyi esas alan ve üç bölümden oluşan bu çalışma; Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkilerini betimlemeyi, açıklamayı ve öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır. Belirli bir dönemi kapsayan bu çalışmada, devletler açısından savaş, barış, aynı ya da karşıt ittifak sistemlerinde yer alma gibi geçmiş deneyimlerin de devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde etkili olabileceği göz ardı edilmemiştir.

Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin ele alındığı çalışmanın ilk bölümünde, genel olarak 'sistem' olgusu ve bunun anlamı üzerinde durulmakta ve bu olgunun temel özellikleri irdelenmektedir. Daha sonra, uluslararası ilişkiler disiplininde sistem yaklaşımının önemi vurgulanmakta ve bu yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplininde önde gelen isimlerine atıfta bulunularak uluslararası sistemi nasıl tanımladıkları, sistemin yapısını nasıl koruduğu, nasıl değiştiği ve bölgesel alt sistem olgusunun devletlerarası ilişkilerde nasıl etkili olduğu anlatılmaktadır. Son olarak da devletlerarası ilişkilerin bir analiz birimi olarak, uluslararası sistem düzeyinde nasıl açıklanabileceği olası avantaj ve dezavantajlarıyla ortaya konmaya çalışılmaktadır.

19.yy.'ın sonu ve 20.yy.'ın başında Türkiye ve Bulgaristan ilişkilerinin tarihsel arka planını oluşturan ve iki ülkenin savaş, barış gibi deneyimler yaşadığı, ittifak ilişkisi içine girdiği uluslararası sistemde güç dengesi hakim olmuştur. Bu sistemde geçici süreyle ve belirli bir amacı gerçekleştirmek için yapılan ittifak andlaşmaları, 'ulusçuluk' hareketlerinin yaygınlaşması, içerisinde çok çeşitli etnik yapılar bulunduran imparatorlukların bağımsızlık hareketleri nedeniyle parçalanması ve aynı ulus, dil ve dini esas alan yapıların yer aldığı 'ulus-devlet' olgusunun yeni siyasal birim olarak uluslararası sistemde ortaya çıkması, iki ülke ilişkileri üzerinde belirleyici olmuş ve bu

ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Bu tür bir uluslararası sistem içinde Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmaya çalışmış ve bu amacını gerçekleştirmede önemli fırsatlar yakalamıştır. Ancak, aynı dönemde güç dengesi sistemi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasına imkan vermemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde II. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB'nin liderliğinde oluşturulan birbirine karşıt ve rakip siyasal, ekonomik ve sosyal ideolojilerle şekillenmiş ve Doğu Bloku - Batı Bloku şeklinde genel bir kategorik bölünmeyi içeren iki kutuplu uluslararası sistemin, iki ülke ilişkilerini nasıl etkilediği açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu kategorik bölünme içinde Bulgaristan'ın Doğu Blokunda, Türkiye'nin de Batı Blokunda yer alması ve iki ülkenin de birbirinden karşılıklı tehdit algılamalarının olması; Türkiye'nin SSCB ve Bulgaristan ile çevrelenmesi, Bulgaristan'ın ise Yunanistan ve Türkiye gibi Batı Blokuna üye devletlere komşu olması, iki devletin de dış politikalarını ittifak prensipleriyle ve kurumlarıyla (NATO, Varşova Paktı, Comecon) özdeşleştirmesi sonucunu doğurmuştur. Mevcut Soğuk Savaş gerçeği Türkiye ve Bulgaristan açısından ulusal güvenliğin sağlanmasını öncelikli hale getirirken, uluslararası sistemin iki bloklu yapısının ortaya koyduğu genel prensipler, iki ülke ilişkilerinin genel çerçevesini de belirlemiştir.

1960'larda başlayan détente dönemi karşılıklı rekabetin özellikle silahlanma konusunda yavaşladığı, ABD ve SSCB arasında diyalogun arttığı, Çin, Japonya, AET gibi yeni aktörlerin uluslararası sistemde etkinliklerinin hissedilmeye başladığı ve bloklara üye devletlerin dış politikalarında kendi öz çıkarlarını izlemeye yöneldikleri ve bu anlamda ilişkilerini çeşitlendirmeye çalıştıkları bir dönem olmuştur. Ancak uluslararası sistemde nükleer silahların varlığı ve Bulgaristan'ın SSCB'ye olan değişmez bağlılığı, Türkiye ile Bulgaristan'ın ancak Moskova'nın izin verdiği oranlarda ilişkiye geçmesine olanak tanımış, Sofya yönetiminin Türk Azınlığına yönelik asimilasyon uygulamaları doğrudan bir mücadeleye neden olmadan ikili göç andlaşmalarıyla çözümlenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin ne tür değişiklikler geçirdiği ve yeni dönemde şekillenmeye başlayan bu sistemin hangi yönleriyle Soğuk Savaş öncesi uluslararası sistemle benzerlik ve farklılıklar gösterdiği ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Uluslararası sistemde yaşanan değişim Balkanlar alt sisteminde ve Doęu Avrupa’da savaş, barışçı ve çatışmacı ayrılıklar, istikrarsızlık gibi birbirine karşıt süreçleri aynı anda ortaya çıkarmış, Balkanlar bölgesinde devlet sayısının artması, etnik temelli mücadelelerin tekrar başlaması ve bu gelişmeler karşısında özellikle Balkanlarda güç dengesi sitemine benzer oluşumların ortaya çıkması, Türkiye ve Bulgaristan ilişkilerini etkilemiştir. Ancak, bu değişim sürecinde, Türkiye ve Bulgaristan Balkanlarda birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermiş, Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlık konusunda çatışmaya girmemiş, hem uluslararası hem de bölgesel siyasi, iktisadi ve sosyal örgütlenmelerle entegrasyonu amaçladıkları için uyumlu ve dengeli ilişkiler geliştirmişlerdir. Ancak, uluslararası ve bölgesel sistemde yaşanan gelişmelerle değişen dengeler ve her iki ülke ačíısından farklılaşan çıkar ve tehdit algıları, ilişkileri etkileme potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak, Soęuk Savař sonrası genel özellikleri tam olarak ortaya çıkmayan ve kavramsallaştırma konusunda fikir mücadelelerinin yapıldığı uluslararası ve bölgesel sistem, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini önemli ölçüde etkileyebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL - KURAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: GENEL OLARAK SİSTEM OLGUSU, ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEM KAVRAMLARI

A. GENEL OLARAK SİSTEM OLGUSU

Genel olarak ‘sistem’; bir varlığı meydana getiren kompleks birimler bütünü olarak görülebileceği gibi, “etkileşim halindeki birimlerin oluşturduğu kompleks bir bütün”, “iletişimi sağlayan yapı ve kanallardan meydana gelen bir ağ”, “düzenli ve uyumlu etkileşim durumu” ve “organize bir süreç ve metot”¹ olarak da tanımlanabilir. Burada sözü edilen bütün, kendisini oluşturan parçalardan tamamen ayrı düşünülemez. Ancak genel olarak bakıldığında da bütün, bu parçaların toplamından farklı bir anlam ifade eder. ‘Sistemlilik’ (bütünlük) içindeki birimler, birbirlerinden etkilenirler ve tek başlarına hareket edemezler. Kısacası her birimin davranışı, diğer birim ya da birimler dikkate alınmadan açıklanamaz. Sistemi ortaya koyan temel ön koşul ise karşılıklı iletişim ve etkileşimdir. Dolayısıyla birbirinden yalıtılmış birimlerin bir sistem oluşturması da olası değildir².

Sistemin iki ana unsuru olan birimler ve bu birimler arasındaki karşılıklı etkileşim sistem olgusunun en temel özellikleridir. Sistemi oluşturan birimler, sistemin yapı taşları gibidir. Ancak bu birimleri, sistem içinde ayırtılabileceğimiz yapı taşları olarak algılamak ve birimler üzerinden hareket etmek, bizi sistemin bütünlüğünden uzaklaştıracaktır. Kısacası tanım gereği sosyal bilimlerde sistem tek başına bir bütün olmaktan çok bir komplekstir³.

¹ The American Heritage Dictionary, New York: Dell Publishing, 1994.

² Nuri Yurdusev, “The Concept of International System as a Unit of Analysis”, METU Studies in Development, Vol.21, No:1, 1994, s. 147.

³ Kenneth Waltz ve George H. Quester, Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi, Çev.: Ersin Onulduran, Ankara: Ankara Üniversitesi. S.B.F. Yay., 1982, s.52.

Sistemin ikinci ana unsuru olarak ortaya konulan etkileşim ise, tek başlarına statik bir durum gösterdikleri düşünülen birimlere hareket kazandırır. Sistemi oluşturan birimler karşılıklı iletişim ve etkileşim durumunda birbirlerini etkilerler. Bunların sürekli ve düzenli hale gelmesi, beraberinde kurumsallaşmayı getirir. Önemle belirtilmesi gereken husus, burada sözü edilen iletişim ve etkileşimin tek yönlü olmadığıdır. Örneğin, belirli bir etkileşimde aktörlerden birisinin belirleyici durumda olması, bu aktörün sürecin öncesinde de aynı pozisyonda olduğuna işaret etmez⁴.

Yukarıda belirttiğimiz açıklamaları genel ve soyut olarak özetlersek; sistemi oluşturan parçalar birbiriyle etkileşim halinde oldukları için farklı şekillerde davranmaktadırlar. Bu durum, sistem oluşumunun başlangıcıdır ve giderek kurumsallaşması sistem özelliğinin adım adım yerleşmesi anlamına gelir. Kısacası sistemliliği bir skala şeklinde düşünürsek, farklı birimlerin ilişki içinde olduğu bir yapı en zayıf sistem durumudur (örneğin; sinemaya gelmiş seyirci topluluğu). Skalanın en kuvvetli sistemliliği gösteren bölümü ise, entegre bir toplum ya da devlet olarak görülebilir. Yine bir ordu bölümü de en mükemmel sistemliliğe verilebilecek örnektir. Ancak unutulmaması gereken, birbiriyle ilişkili birimlerden oluşan bir bütün, kaotik gibi görünse de sistem olmanın özelliklerini taşımaktadır⁵.

Yukarıda ifade edilenler dışında sistem, kendi içinde kapalı bir bütün olarak da anlaşılmamalıdır. Gerçi kapalı sistemler vardır; ancak, genel olarak sistemler açık olup, kendilerini çevreleyen diğer sistemlerle etkileşim halindedirler. İşte sistemi çevreleyen bütün öteki sistemlere ve bunların tümünün oluşturduğu bütüne de “çevre” denilmektedir. Sistemin işleyişi de çevresi ile kendisi arasındaki ilişkilerle olur⁶.

Sistem kuramına göre sınırları belirlenen her sistemin öğelerinin veya birimlerinin etkileştiği alan, bir sistemin iç çevresini oluşturmaktadır. Eğer herhangi bir sistem dış çevreden gelen uyarılardan etkilenmiyorsa, bu sisteme kapalı sistem denilmektedir. Ancak, kapalı sistemler yalnızca kuramsal olarak vardır. Zira, tüm

⁴ Yurdusev, “The Concept of International ...”, a.g.m., s.148.

⁵ A.g.m., s.149.

⁶ İbrahim S. Canbolat, *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği: Bir Dönüşüm Analizi*, Geliştirilmiş 2.Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1998, s.24.

gerçek sistemler, kendi dış çevreleriyle etkileşimde bulunurlar ve bu tür sistemlere de açık sistemler denilmektedir⁷.

Açık siyasal sistemler, kendilerini oluşturan öge veya birimlerin birbirleriyle bağlantılarının yakınlığı ve uzaklığı nedeniyle merkezden yönetilen veya yerinden yönetilen sistemler olabilir⁸. Bunun dışında sistemlerin dinginliğinden, değişmesinden ve çökmesinden de söz edilebilir.

1. Sistemin Dinginliği: Sistem kuramında en önemli varsayımlardan biri de sistemin işlediği süre içerisinde, kendi iç dinginliğini korumasıdır. Sistemin dengesi, sabit veya kararsız, durgun veya dinamik dinginlik biçiminde olabilir. Bir sisteme dış çevreden gelen girdiler, bu dinamik süreç içinde sistemin genel niteliğini değiştirmezler. Bu durumda statik bir dinginlikten söz edilebilir. Öte yandan, böyle bir sistemde ana öğelerde aynı yönde değişme olduğunda, dinamik bir dinginliğin bulunduğu varsayılır.⁹

2. Sistemin Değişmesi: Sistemler sürekli bir değişim içindedirler. Ancak bu değişme, köklü bir değişme olmayıp, bir gelişme biçimidir. Uluslararası sistem içinde yer alan ulusal aktörlerin oluşturdukları çeşitli birleşmeler ve örgüt sistemleri de sürekli gelişme içindedirler. Bir sistemin değişip, dönüştüğünü anlamak için ise şu kıstasların bulunması gerekecektir.¹⁰

- Öğelerinden birinde fiziksel bir değişme olması
- Öğelerinin eylemlerinin değişmesi
- Öğelerinin amaçlarının değişmesi
- Sisteme üyeliğin değişmesi
- Sistemin karar verme yönteminin değişmesi
- Sistem içi etkileşim süreçlerinin değişmesi

3. Sistemin Çökmesi: Kapalı bir sistemin çökmesi "Entropi" kavramı ile ifade edilmektedir. Entropi, mühendislikte sistemlerin sürtünmeler ve sıcaklık kayıpları nedeniyle, sisteme giren enerji miktarının azalması ve sistem öğelerinin bu süre içinde farksızlaşıp, görevlerini yerine getirmeme durumudur. Robert Wiener'e göre yaşayan

⁷ Hasan Köni, *Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 11.

⁸ A.g.e., s. 12.

⁹ A.g.e., ss. 15-16.

¹⁰ A.g.e., s. 17.

şeyler ve makinalar, belirli bir düzen içinde çalıştıkları için entropi ile daha çok karşı karşıya kalırlar. Çünkü entropi, yüksek derecede örgütlenmiş bir düzenden karmaşık, farksız, daha az örgütlenmiş bir düzeye geçiştir. Bir sistemin çökmesi için ise şunlar gerekmektedir¹¹.

- Sistemi oluşturan öğelerin sisteme olan destek ve ilişkilerini sona erdirmeleri
- Sistemin iç dengesinin bozularak, varlığını gerektiren görevleri yerine getirememesi
- Sistem öğelerinin, öğelik niteliğini yitirmesi
- Gerileyen sistemin yerine o sistemin görevlerini daha iyi yerine getiren başka bir sistemin gelişmesi

David Easton'a göre sistemlerin sürekliliğini varsaymak tutucu bir yaklaşım olarak algılanmamalıdır. Çünkü Easton'a göre bir sistemin başarısızlığa uğraması iki anlama gelmektedir. Ya sistem değişime uğramıştır; ancak, yeni bir biçimde varlığını sürdürmektedir ya da sistem tümüyle ortadan kalmıştır. İlk varsayımdan da anlaşılacağı üzere sistem değişime uğramış bile olsa varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Sistemin varlığını sürdürememesi ise, değişimden öteye sistemin tümüyle çözülmesi ve yok olması anlamına gelir¹².

B. ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEMLER

Uluslararası sistemin yapısı ve bölgesel alt sistemlerin özellikleri devletlerarası ilişkileri etkileyen önemli faktörlerdir. Aynı coğrafyayı paylaşan ve bu coğrafyanın karakteristik özelliklerini yansıtan komşu devletler bir bölgesel alt sistemi oluştururlar. Bir kural niteliğinde olmasa da, aynı bölgesel alt sistemde yer alan devletler, bu alt sistemin özelliklerine paralel dış politika çıktıları ortaya koyabilirler. Bunun yanında uluslararası siyasal sistem, sistem olgusunun genel özelliklerinden ötürü devletlerin dış politikaları ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde de etkilidir.

Sistem yaklaşımının uluslararası ilişkiler disiplinde popülerlik kazanması, 'sistem analizinin' II. Dünya Savaşı sonrası gelişmeye başlamasıyla mümkün

¹¹ A.g.e., s. 18.

¹² Kemali Saybaşı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara : Sevinç Matbaası, 1985, ss. 24-25.

olmuştur¹³. Devletlerin dış politikalarını ve birbirleriyle ilişkilerini yürüttükleri uluslararası sistem; dış politika amaçlarını ve çıkarlarını gerçekleştirmek için planlanmış politikalar izleyen aktörlerin (devletlerin) aralarındaki etkileşim biçimleri olarak tanımlanabilir¹⁴. Uluslararası sistem içindeki aktörlerden birinin ortaya koyduğu davranış diğer aktörlerden karşılık gördüğünden, karşılıklı ilişkilerde uluslararası sistem dikkate alınması gereken bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu karşılıklar mevcut durumun yeniden tanımlanması ve aktörlerin yeni politika tercihlerine ihtiyaç duyması gibi sonuçlar da doğurur. Özetle devletlerarası ilişkiler, uluslararası sistemde yer alan aktörler arasındaki sürekli etkileşimden etkilenmektedir. Her bir etkileşim ve iletişim durumu bundan etkilenen aktörleri ihtiyaçlarını gözden geçirmeye ve politikalarını bu değişime göre ayarlamaya zorlamaktadır. Bu hususların yanında, en geniş anlamıyla bir uluslararası sistemin olup olmadığı, varsa bile bu sistemin arka planının nereye kadar götürülebileceği konusundaki tartışmalar da hala devam etmektedir. ‘Uluslararası sistem’ kavramıyla ‘dünyadaki bütün egemen ulus-devletleri kapsayan bir sistem’ anlatılmak isteniyorsa, bu şekilde tanımlanan bir yapı 20.yy’ın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır¹⁵.

Sürdürülen tartışmaların bir başka boyutu da sistem içindeki ilişkilerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinedir. Bu tartışmalarda, uluslararası sistem içerisinde hareket eden devletlerin uymak zorunda kaldıkları kurallar üzerinde durulmakta ve aynı zamanda sistemin hangi şartlarda varlığını sürdürdüğü (güç dengesi) ya da hangi şartlarda değiştiği (sistemin dönüştüğü) ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

¹³ Bu konuda en önemli adımı, 1955’de yayınladığı bir makalesinde Genel Sistem Teorisini (GST) Uluslararası İlişkiler disiplinine uygulamaya çalışan McClland atmıştır. McClland bu çalışmasında, Uluslararası İlişkilerin bir disiplin olarak egemen devletlerarasındaki ilişkilerle sınırlanmayacağını, içerisine tüm örgütleri ve birimleri ve uluslararası nitelikli her türlü ilişkiyi alan, disiplinlerarası bir çalışma alanı olduğunu ifade etmiştir. Tüm bu özellikleri içine alan genel bir disiplinde ortaya çıkan sorun, bu farklı özellikleri bir araya getirerek tatmin edici teorik bir çerçeveye ulaşabilmektir. McClland bu soruna yönelik, GST’nin uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki farklı yaklaşımlar için bütünleştirici bir çerçeve oluşturabileceğini; bu bakış açısının bilgilerin seçilmesi ve organize edilebilmesi için farklı kavramsal çerçeveler sağladığını savunmuştur. Yine, McClland’a göre, GST yaklaşımında güç, eylem ve yeterlilikler sistemin organizasyonunda işlevsel görülmektedir. Yurdusev, “The Concept of International”, a.g.m., s.149.

¹⁴ Jhon M. Rothgeb Jr., “The Changing International Context for Foreign Policy”, *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in its Second Generation*, Ed.: Laura Neack, Jeanne A. K. Hey and Patrick J. Haney, New Jersey: Prentice Hall Inc., 1995, ss.35-36.

¹⁵ Nuri Yurdusev, “ ‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi”, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 1. Baskı, Der.: Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, ss.15-55.

Uluslararası ilişkiler disiplini içindeki sistemci yazarlar, uluslararası siyasal sistemi sınıflandırırken tarihsel bir perspektiften yaklaşıp, devletlerin sayıları, yapıları, örgütlenme biçimleri ve ilişkileri gibi faktörleri dikkate alarak bir sınıflandırma yapmaktadırlar. Örneğin Richard Rosecrance, uluslararası sisteme ilişkin çözümlemesini 1740-1960 arası Avrupa tarihini dokuz döneme ayırarak yapmış ve bu dönemleri de bazı kriterleri esas alarak kendi içinde istikrarlı ve istikrarsız olarak iki temel grupta toplamıştır. Rosecrance bu ayrımı yaparken bozucu girdiler, düzenleyici mekanizmalar ve çevresel kısıtlayıcılardan oluşan kriterlerden ilkinin ağırlıkta olduğu sistemi istikrarsız, ikincisinin ağırlıkta olduğu sistemi ise istikrarlı olarak nitelendirmiştir¹⁶.

K. J. Holsti ise tarihsel faktörleri göz ardı etmeden sistemin sınırını, sistemdeki siyasal birimler arasındaki ilişkileri, gücün dağılımını, siyasal birimlerin temel karakterlerini ve bu birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların işleyiş biçimini esas alarak beş tür uluslararası siyasal sistem ortaya koymuştur. Bu sistemler sırasıyla: 1-hiyerarşik sistem, 2-güç dengesi sistemi, 3-gevşek iki kutuplu sistem, 4-sıkı iki kutuplu sistem ve 5-çok kutuplu sistemdir¹⁷.

Diğer sistemci yazarlar gibi Holsti de bu yaklaşımı ile devletlerin farklı uluslararası sistemlerde farklı davranışlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Kısacası, gücün yaklaşık olarak eşit şekilde dağılmış olduğu bir güç dengesi sisteminde devletlerin davranışları ve etkileşimin aldığı biçim, iki kutuplu, çok kutuplu ve güç dengesi sistemlerine göre farklılıklar içerir¹⁸.

Sistemci yazarlardan bir diğeri olan Morton A. Kaplan ise ortaya koyduğu sınıflandırmada, devletlerin örgütlenme durumlarını ve sayılarını esas alarak: 1-güç dengesi sistemi, 2-gevşek iki kutuplu sistem, 3-sıkı iki kutuplu sistem, 4-evrensel sistem, 5-hiyerarşik sistem, 6-birim veto sistemi olmak üzere altılı bir sınıflandırma

¹⁶ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations*, 3 Ed., New York: Harper Collins Publishers, 1990, ss.154-155.

¹⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika 3*. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999, s.83.

¹⁸ A.g.e., s.83.

yapmıştır. Ancak Kaplan, bu sistemlerden tarihsel olarak sadece güç dengesi sisteminin ve gevşek iki kutuplu sistemin gerçekleştiğini savunmaktadır¹⁹.

Belirttiğimiz bu sınıflandırmalardan güç dengesi sistemi, temelde 18. ve 19.yy'larda Avrupa'da yaşanan klasik güç dengesi sisteminden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Sistem, sayıları en az beş olan ve güçlerinin eşit olarak dağıldığı varsayılan devletlerden oluşmaktadır. Sistem içinde her bir devlet, kapasitesini artırma ve başat duruma geçme güdüsüyle hareket ettiğinden diğerlerinin bu yöndeki hareketleri bir bakıma dengelenmektedir. Yani sistem içinde hiç bir devletin ya da koalisyonun sistemi yıkacak şekilde üstünlük kazanmasına imkan verilmemektedir. Güçler yaklaşık olarak birbirine eşit olduğu için de hiç bir devlet diğerleri üzerinde sürekli bir hakimiyet kuramamaktadır. Bu özelliklerin yanı sıra ittifaklar geçici amaçlar için yapıldığından, hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesiyle ittifaklar dağılmaktadır. Diğer bir ifade ile devletler, güç dengesi sistemi içinde çıkar temelinde bloklar oluşturmakta, çıkarların farklılaşmasıyla birlikte oluşturulan bloklar da sona ermektedir. Kısacası, böyle bir sistemde istikrarlı bir blok yapısından söz etmek mümkün değildir²⁰.

Zorunlu olmamakla birlikte güç dengesi sisteminde, sistemin devam etmesinden çıkarı olan ve statükonun bozulması halinde zayıf devlet veya koalisyonun yanında yer alarak sistemin yıkılmasını önleyen bir dengeleyici devlet de bulunabilir. Dengeleyici devlet için endişe verici olan tek durum, dengenin bozulmasıdır. Dengenin kimin tarafından bozulduğu ise önemli değildir ve bundan dolayı da dengeleyici devlet sürekli ittifaklara girmez²¹.

II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçerli olan güç dengesi sistemi ve sistemin bu özellikleri Türkiye ile Bulgaristan'ın dış politikalarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini de farklı şekillerde etkilemiştir. Güç dengesi sistemi içindeki temel aktörlerden (Büyük Güçler) İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya gibi devletlerin dış politika öncelikleri ve amaçları Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan açısından hem fırsat kapıları, hem de tehdit kaynakları ortaya çıkarmıştır.

¹⁹ Tayyar Arı, "Morton A. Kaplan ve Uluslararası Politikada Sistem Yaklaşımı", *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.XI, No:1-2, (Mart-Kasım 1990), ss.103-118; John Lewis Gaddis, "International Relations Theory and the End of the Cold War", *International Security*, Vol. 17, No: 3, (Winter 1992-1993), s.30.

²⁰ Arı, "Morton A. Kaplan ve Uluslararası", a.g.m., s.107.

²¹ A.g.m., s.106.

19.yy'ın ortalarından itibaren giderek küçülen topraklarını korumayı, daha doğrusu varlığını sürdürmeyi en temel ve öncelikli dış politika amacı olarak algılayan Türkiye, güç dengesi sisteminin ittifak anlayışını bu amacını gerçekleştirmek için kullanmaya çalışmış, bu nedenle de I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında oluşan ittifak sistemlerine dahil olmuştur. Aynı şekilde Bulgaristan da bağımsızlığını kazanma ve sürdürebilmenin yanı sıra egemen ve saygın bir ülke olabilmek adına bazı ittifak sistemlerine girmiştir.

Tarihsel olarak gerçekleştiği savunulan ikinci uluslararası siyasal sistem olan gevşek iki kutuplu sistemin, güç dengesi sisteminden farklılaşan yönleri bulunmaktadır. Böyle bir sistem içinde devletler iki blok etrafında toplanmışlardır. Bunun dışında bloklara katılamayan ve tarafsız politikalar izleyen devletler de mevcuttur. 1950'lerin ortalarından sonraki dönemde Hindistan, Mısır, Endonezya, Gana ve diğer bağlantısız devletler buna verilebilecek örneklerdir. Bunun dışında bu tür sistemlerde hemen hemen bütün devletlerin üye olduğu Birleşmiş Milletler (BM) gibi evrensel aktörler de yer almaktadır²². II. Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu yapı düşünüldüğünde Batı Blokunda ABD, Doğu Blokunda SSCB blok önderleri olarak hareket ederken, North Atlantic Treaty Organization (NATO) ve Varşova Paktı gibi örgütlenmelerle bloklar içindeki iletişim ve etkileşimi düzenleyerek sistemin bir bakıma kurumsallaşmasını sağlamışlardır. Gevşek iki kutuplu sistemde dengeleyici rolü yerine arabulucu rolü vardır. Bu rolü de bağlantısızlar gibi blok dışı örgütler ya da BM gibi evrensel bir örgüt yerine getirmektedir. Bu sistem içinde bloklardan birinin askeri açıdan güçlenmesi sistemin istikrarını sarsacağından, taraflar açısından ikinci vuruş gücü²³ önem kazanmaktadır. Yine nükleer silahların caydırıcılığı da sistemin istikrarı açısından son derece önemlidir²⁴.

Özetlersek, gevşek iki kutuplu sistemde nükleer savaş tehlikesi ve nükleer tırmanma gibi risklerden ötürü güç dengesi sisteminde olduğundan daha çok savaştan kaçınma olasılığı söz konusudur. Ayrıca sistem içindeki evrensel örgütün uzlaştırıcı ve

²² Gaddis, "International Relations Theory", a.g.m., s.30.

²³ Nükleer güce sahip taraflardan biri ani bir saldırı ile tüm nükleer gücünü karşı tarafa yöneltse bile, karşı tarafın nükleer gücünün tamamını ortadan kaldıramayacağından, bu eyleme karşılık 'ikinci vuruş gücü' söz konusudur. Bu durum Soğuk Savaş döneminde taraflar arasında bir 'denge' (Dehşet Dengesi) meydana getirmiştir. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989, s.319.

²⁴ Arı, "Morton A. Kaplan ve Uluslararası", a.g.m., ss.108-109.

savaşı önleyici işlevleri de bulunmaktadır. İttifaklar açısından bakarsak, güç dengesi sisteminde olduğu gibi kısa süreli amaçlara göre belirlenmiş ittifaklar değil, paylaşılan ortak ideoloji temelinde uzun süreli ittifaklar sistemin en belirgin özelliklerindendir²⁵.

II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen uluslararası sistemde Türkiye ve Bulgaristan'ın iki düşman blokta yer alması ve bu iki ülkenin birbirine komşu olması, güvenlik ve varlığını sürdürme gibi dış politika amaçlarını Türkiye ve Bulgaristan açısından öncelikli hale getirmiştir. Türkiye'nin bir taraftan doğuda Doğu Bloku lideri SSCB, diğer taraftan batıda SSCB'nin en sadık müttefiki Bulgaristan ile sınır komşusu oluşu, güvenliğe ilişkin endişeleri en üst düzeye çıkarmıştır. Bunlar salt endişe olmanın ötesine geçmiş, Türkiye NATO, Avrupa Konseyi gibi örgütlenmelerin içine girerek kendisine somut garantiler elde etmiştir. Benzer biçimde Bulgaristan da Türkiye dışında Yunanistan gibi Batı Bloku üyesi bir başka devletle de sınır komşusu olması nedeniyle kendisine yönelebilecek tehditlere karşı somut askeri, stratejik ve ekonomik garantiler aramış bu amaçla Varşova Paktı ve Comecon (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) gibi örgütlenmelere dahil olmuştur. Sistem içinde nükleer silahların varlığı ve çıkacak genel bir savaşta tarafların tümünden yok olma ihtimalinin bulunması, Bulgaristan'ın ülkedeki Türk azınlığa yönelik uygulamalarından doğan hoşnutsuzlukların bloklararası bir sorun haline gelmeden, ikili göç andlaşmalarıyla çözülmesi sonucunu da getirmiştir. Bunun ötesinde Soğuk Savaş süresince taraflar arasında ilişkiler sınırlı ve temkinli seyretmiş, sistemin belirlediği çerçeve ilişkilerin de çerçevesini oluşturmuştur.

Devletlerarası ilişkilerde uluslararası sistemin yukarıda belirtilen etkilerinin yanında, bölgesel alt sistemlerin etkilerini de göz ardı edemeyiz. Bu bağlamda Orta Doğu, Latin Amerika, Güney Asya ve Balkanlar birer bölgesel alt sistemdir. Bu mantıkla düşünüldüğünde, devletlerin dış politikaları ve birbirleriyle ilişkileri bütünüyle global sistem tarafından belirlenmemekte, alt sistemde meydana gelen gelişmelerin de dış politikaları ve devletlerarası ilişkileri etkilediği kabul edilmektedir²⁶.

Ancak alt sistem olmanın da kendine özgü bazı koşulları bulunmaktadır: örneğin alt sistemin diğer alt sistemlerden ayrılabilmesine olanak sağlayacak belirli bir sınırı bulunmalı, gerek global sistemden gerekse diğer alt sistemlerden ayrı olarak

²⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış...*, a.g.e., s.87.

²⁶ Tayyar Arı, *Global Politika ve Güney Asya: Keşmir Sorunu ve Nükleer Yarış*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000, s.20; Sönmezoğlu, a.g.e., s.96.

tanımlanabilecek kendine has özellikler taşınmalıdır. Yine alt sistemde yer alan aktörler arasında bir takım ortak özellikler bulunmalı, global sistemde yaşanan gelişmeler alt sistem üzerinde ve alt sistemde yaşanan gelişmeler de global sistem üzerinde etkiler meydana getirmelidir²⁷.

Bunlara rağmen, global sistem ve bölgesel sistemdeki gelişmelerin birbirleri üzerinde aynı derecede etkili olduklarını iddia etmek doğru olmaz. Öte yandan global sistemde meydana gelen gelişmelerin, global sistemin bütünündeki değişmeyi yansıtmaması mümkün olmadığı gibi, alt sistemlerin global sistemi etkileme ölçüsü de her zaman ve her koşulda aynı değildir. Belirttiğimiz bu özellikler dışında, büyük güçlerin herhangi bir alt sisteme yönelik politikalarında, diğer alt sistemlerde yer alan devletlerle olan ittifak ilişkileriyle, ekonomik ve siyasal çıkarlarının belirleyici bir etkiye sahip olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla büyük güçler bölgesel alt sisteme yönelik yaklaşımlarında, diğer global ve bölgesel çıkarlarını da dikkate almaktadırlar. Aynı şekilde alt sistemdeki aktörler de politikalarını diğer alt sistemler ve global sisteme yönelik çıkarları açısından değerlendirmektedirler. Ancak bu yapılırken devletler çıkarlarını uyumlaştırmakta zorlanabilir, hatta çelişkili durumlara da düşebilirler²⁸.

II. KURAMSAL ÇERÇEVE: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ANALİZ DÜZEYİ VE AÇIKLAMA BİRİMİ OLARAK SİSTEM ANALİZİ

A. GENEL OLARAK SİSTEM ANALİZİ

Sosyal bilimler alanında analiz amacıyla yapılan çalışmalarda genel olarak iki temel yöntem benimsenmektedir. Bu yöntemlerden birincisi, bütünden yani sistemden hareket ederek analiz yapmayı amaçlamakta, ikincisi ise parçalardan ya da birimlerden yola çıkarak analiz yapmaya çalışmaktadır. Kısacası bu iki farklı analiz yöntemi makro ve mikro analiz düzeyleri olarak kavramsallaştırılmaktadır. Diğer taraftan benimsenen bu analiz düzeylerinin betimleme, açıklama ve öngörme kapasiteleri açısından somut avantajları ve dezavantajları söz konusu olduğundan, bir ‘analiz düzeyi sorunu’ ortaya

²⁷ Arı, Global Politika , a.g.e., s.21; Sönmezoğlu, a.g.e., s.96.

²⁸ Arı, Global Politika ,a.g.e., s.21.

çıkılmaktadır. Özetle analiz düzeyi sorunu; sosyoloji, psikoloji, sosyal antropoloji, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin birçok alanında yaşanmaktadır²⁹.

Bu problemlili doğasına rağmen bilimsel çalışmalarda, belirli bir analitik yöntemin kullanılması somut yararlar sağlamaktadır. Hangi analitik yöntem benimsenirse benimsensin, seçilen konunun belirli bir sistematik içinde betimlenmesi, konuya ilişkin açıklamalar getirilmesi ve ileriye dönük öngörülerde bulunulması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, analitik bir yöntemin temel olarak bu koşulları sağlaması gerekmektedir³⁰. Bu çerçevede ‘betimleme’; herhangi bir olgunun gerçeğe en yakın biçimiyle ortaya konmasıdır³¹. Ancak araştırma konusunun betimlenmesi sırasında, hem seçilen yöntemin kendi kurallarından, hem de yöntemi uygulayan araştırmacıdan kaynaklanan nedenlerden ötürü basitleştir(il)me veya abart(ıl)ma gibi sorunlar söz konusu olabilmektedir. Uluslararası ilişkiler alanında yapılan analizlerde de benzeri sorunlarla karşılaşmakta ve incelenen konunun betimlenmesi sırasında abartıya kaçılması ya da konunun fazlasıyla basite indirgenmesi söz konusu olabilmektedir³².

Analitik yöntemlerde yer alması gereken ikinci önemli özellik ise, ‘açıklama kapasitesi’ olarak ifade edilebilir. Yani analitik modelin olgular arasındaki ilişkileri belirli koşullarda açıklama yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Analitik yöntemlerde olması gereken üçüncü özellik ise, ‘öngörü kapasitesine’ sahip olmasıdır³³. Doğa bilimlerinde deney imkanının bulunması öngörünün neredeyse aynı şekilde gerçekleşmesini sağlamakta, dolayısıyla doğa bilimlerinin öngörü kapasitesinin çok yüksek olduğu savunulmaktadır. Sosyal bilimlerin bir alt dalı olan uluslararası ilişkiler disiplini için ise, öngöründe bulunma oldukça sınırlıymış gibi görünmektedir. Ancak, saldırıya uğrayan bir devletin sahip olduğu savunma gücüne, niteliksel ve niceliksel kaynaklara ve uluslararası sistemin yapısına göre farklı reaksiyonlar gösterebileceğini ve kendisini korumak için savunmaya geçeceğini tahmin etmek çok da zor

²⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 2. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997, s.67.

³⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.95; Arı, *Uluslararası İlişkiler*, a.g.e., s.67.

³¹ *Büyük Larousse:Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 3, s.1579.

³² Arı, *Uluslararası İlişkiler*, a.g.e., s.68; Sönmezoğlu, a.g.e., s.95.

³³ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, a.g.e., s.68.

olmamaktadır³⁴. Kısacası seçilen analitik yöntem, bu reaksiyona neden olan koşulların betimlenmesini, reaksiyona neden olan olgular arasındaki ilişkilerin açıklanmasını ve ileriye dönük öngörülerde bulunulmasını sağlayacaktır. Ancak bu girişim, bir bütün olarak seçilen analiz düzeyi ile de ilgili olduğundan, analitik yöntem ve analiz düzeyi bir arada düşünülmelidir.

B. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ANALİZ DÜZEYİ VE AÇIKLAMA BİRİMİ OLARAK SİSTEM ANALİZİ

Uluslararası ilişkiler alanında yapılan analitik çalışmalarda temelde sistem, devlet ve birey düzeyinde analizler yapılmakta, yani ‘analiz düzeyi’ olarak bu üç kategoriden herhangi birisi esas alınmaktadır. Buna göre uluslararası ilişkilerde analiz düzeyi, seçilen konunun analitik yöntemini oluşturmakta ve konu incelenirken hangi düzeyin esas alındığını göstermektedir³⁵.

Sistem düzeyinde yapılan çalışmalarda uluslararası sistemin yapısı esas olarak alınmakta, devletlerin tek tek sahip olduğu kendine özgü özellikler veya karar vericilerin ve seçkinlerin davranışları üzerinde durulmamaktadır³⁶. Bunun yanında sistem kuramları devletlerin dışarıdan gelen etkilere adeta bir ‘bıllardo topu’ gibi tepki verdiğini ileri sürmekte ve devletleri homojen kabul edip, olaylar karşısında aynı tepkileri vereceklerini savunmaktadır. Kısacası sistem düzeyinde analiz yapan incelemeler ülkelerin toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan türdeş olmadıklarını yadsımaktadır. Diğer taraftan sistem düzeyindeki analiz ile uluslararası etkileşimlere bir bütün olarak bakılabilmekte, incelenen konunun betimlenmesinde neredeyse eksiksiz bir tablo ortaya konulabilmektedir. Öngörü gücü açısından da sistem düzeyindeki analiz yöntemleri, konuya geniş bir açıdan bakıldığı için daha etkili olabilmektedir³⁷.

Uluslararası ilişkilerde ‘açıklama birimi’; açıklanacak konu ve kavramla ilgili bir olgu olan ‘analiz birimi’ seçildikten sonra tespit edilmekte ve esas olarak analiz

³⁴ Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: realism, pluralism, globalism*, 2nd Ed., USA: Macmillan Publishing Com., 1993, s.13.

³⁵ Uluslararası İlişkiler disiplininde analiz düzeyi sorununa ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Barry Buzan, “The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered”, *International Relations Theory Today*, Ed.: Ken Booth and Steve Smith, Cambridge: Polity Press, 1995, ss.198-215.

³⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, a.g.e., s.68.

³⁷ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, a.g.e., ss.76-77; Viotti-Kauppi, a.g.e., s.13.

biriminin davranışını araştırmak için kullanılmakta ve daha çok analiz düzeyi için seçilecek model ya da kuramla ilgili görülmektedir³⁸.

Öte yandan birey, devlet, sistem gibi üç analiz düzeyi ya da açıklama birimi benimsenirken, bazı analiz birimlerinin kendi düzeylerinde (**sistem**) ve kendinden alt düzeylerde (devlet ve birey) analiz edilmesi, bazı analiz birimlerinin (örneğin **birey**) kendi düzeyinin dışında daha üst düzeylerde (devlet ve sistem düzeyinde), bazı analiz birimlerinin ise (**devlet** gibi) hem kendi düzeyinde hem de kendinden alt (birey) ve kendinden üst (sistem) düzeylerde analizi söz konusu olabilmektedir. Her ne kadar analiz biriminin farklı düzeylerde analiz edilmesi teorik olarak mümkün gibi görünse de, bazı durumlarda belirli bir analiz düzeyi ya da açıklama biriminin seçilmesi gerekli olmaktadır. Bu tercihin yapılmasında incelenen konunun niteliği önemli olduğu kadar, araştırmacının analiz düzeyine ilişkin saptadığı somut avantajlar da etkili olabilmektedir³⁹.

Bunların yanında ister makro, ister mikro analiz sınıflamasına girsin uluslararası ilişkiler disiplininde olgular arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde kullanılan tüm model, yaklaşım ya da kuramlara esas olarak “analiz çerçevesi” adı verilmekte ve bunların hemen hepsi mikro veya makro ya da birey, devlet ve sistem düzeyinde analiz yapmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemde Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada, ‘Türkiye-Bulgaristan ilişkileri’ analiz birimi olarak ele alınmış, bu ilişkilerin incelenmesi için ise uluslararası ve bölgesel sistem düzeyleri açıklama birimi olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada, iki ülkenin yaşadığı tarihsel deneyimler göz ardı edilmeksizin, Türkiye ve Bulgaristan uluslararası yapıdan bağımsız olarak hareket eden birimler olarak ele alınmamış, iki ülke ilişkilerinin seyri uluslararası ve bölgesel sistemin bütünü içinde irdelenmeye çalışılmıştır.

³⁸ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, a.g.e., s.72.

³⁹ A.g.e., s.74.

III. TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

İncelenen konunun tarihsel arka planının ortaya konulması, salt ‘düne’ ilişkin bir tasvir olmanın ötesinde; ‘dün’, ‘bugün’, ‘yarın’ arasındaki üçlü zincirin ilk halkası olması açısından da önemlidir.

Bu üçlü halkada dünü iyi bilmek, bugünü iyi anlamaya ve yarına ilişkin daha tutarlı analizler yapmaya yardımcı olabilir. Devletler, geçmişlerinde yaşadıklarını toplumsal hafızalarında canlı tutarlar. Bunun günümüze yansması ya karşı karşıya kalınan deneyimlerle temkinli davranışlar ortaya koymak ya da amaçlanan ama başarılamayan bir kere daha gerçekleştirmek için çalışmak şeklinde olabilir. Kısacası, devletlerin dış politika davranışlarında ‘dünün’ yerini yadsımamak gerekir. Bu nedenle Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin tarihsel arka planını ortaya koymak bugüne ilişkin analizlerimizde bize ışık tutacaktır.

A. I. DÜNYA SAVAŞI VE ÖNCESİ ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEM VE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

19.yy’ın başında uluslararası sistemde ulusçuluk ve bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkması, bilimsel ve teknolojik buluşların savaflara uygulanması, cumhuriyetçilik ve mutlakıyetçilik gibi birbirinin karşıtı yönetim anlayışlarının devlet politikaları haline gelmesi ve uluslararası sistemdeki devletlerin sayısının artması gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır.

1. Uluslararası ve Bölgesel Sistemde Güç Dağılımı

19.yy’da ortaya çıkan ulusçuluk hareketi, insan topluluklarının merkezi devlete olan bağlılıklarını arttırmış ve sıradan vatandaşların da siyasal yaşama katılımları söz konusu olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, ulusal önderler devlet içindeki siyasal örgütlenmelere temel teşkil eden unsurların din, dil ve etnik benzerlik olduğunu ve bu nedenle devletin ulusçuluk temeli üzerine oturtulması gerektiğini savunmuşlardır. Bu doktrinin benimsenmesi ile birlikte Avrupa’da ulusçuluk hareketleri hız kazanmış, etnik temel üzerine kurulmamış ve etnik yapısı çeşitlilik gösteren devletlerden Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları yıkılmıştır⁴⁰.

⁴⁰ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, s.42; Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış...*, a.g.e., s.95.

19.yy'da Avrupa sisteminde ortaya çıkan bir başka özellik ise uluslararası sisteme yeni devletlerin girmesiyle aktör sayısının artması ve uluslararası sistemin sınırlarının genişlemesidir. Bu genişlemeyle Avrupa sistemi yerini çok sayıda devletin yer aldığı global bir sisteme bırakmış ve böylece 20.yy'da ortaya çıkacak global uluslararası sisteme doğru giden gelişmeler daha 19.yy'ın sonundan itibaren başlamıştır⁴¹.

Bu iki gelişme dikkate alındığında; ulusçuluk hareketlerinin önce Avrupa'da daha sonra da Balkanlar alt sisteminde ortaya çıkışı tek başlarına bağımsızlıklarını kazanamayacak devletleri dış yardım, destek ve himaye arayışına yöneltmiş, böylece söz konusu devletler dış müdahalelere daha açık hale gelmiştir. Büyük Güçler yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin uluslararası sisteme katılmaları ile güç dengesinin kendileri aleyhine dönmemesi için çeşitli düzenlemelere yönelmişler; ancak, bu düzenlemelerin istikrarsızlıklara yol açmasını engelleyememişlerdir.

19.yy'daki güç dengesi dönemler açısından irdelendiğinde; 1815 Viyana Kongresi ile kurulan Avrupa Uyumundan (Concert of Europe) 1870'e Almanya'nın birliğini sağlamasına kadar geçen süreçte, toprak ile güç arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuş, bir devletin eline yeni bir toprak parçası geçirmesi güç dengesinin bozulması olarak nitelendirilmiştir. Ancak bir devletin diğer devletlerle müzakereler yaparak ve onların da rızasını alarak topraklarını genişletmesi ise güç dengesinin korunması olarak nitelendirilmiştir. Özetle bu durum, Avrupa'da sağlanan uyum olarak adlandırılmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, her ne kadar savaş yoluyla ve zor kullanarak gerçekleştirilen bir toprak değişikliği olmuşsa da, Büyük Güçler açısından güç dengesinin bozulmadığına karar verilmiş, aynı şekilde 1856 Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Barış Andlaşması da güç dengesini korumaya yönelik bir düzenleme olmuştur⁴².

Rusya'nın Balkanlarda hakimiyet kurmasından endişe duyan Avusturya-Macaristan, Paris Barış Andlaşması ile bu tehlikenin şimdilik atlatıldığını; ancak, Rusya

⁴¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış...*, a.g.e., s.95.

⁴² Rusya'nın Yakın Doğu ve Avrupa'da egemenlik kurmasından korkan Avrupalı güçler, İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na destek vermişler ve Rusya'yı diplomatik olarak izole edip, siyasi ve askeri açıdan dengeleyemeyeceği bir ittifakla karşı karşıya bırakmışlardır. Paul Schroeder, "Historical Reality vs. Neo-realist Theory", *International Security*, Vol.19, No:1, (Summer 1994), s.122.

ile Balkanlar üzerinde meydana gelecek bir savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür. Prusya ise Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın yayılmacılığına karşı koruyan İngiliz-Fransız ittifakını kendisi açısından kaygı verici bulmuş ve genel bir Avrupa çatışmasını arzulamadığından Rusya'nın bu devletlerin isteklerini kabul etmesini sağlamıştır⁴³.

1871'de Viyana Kongresi'nde oluşturulan güç dengesi temelinden sarsılmış, bu tarihten sonra güç dengesi belirli bir toprak parçasının şu ya da bu devletin elinde bulunmasıyla ölçülemeyecek hale gelmiştir. Bundan sonra ittifak sistemleriyle birbirine bağlanan devletler arasındaki askeri, siyasi ve ekonomik dengeler gücün tanımlanmasında etkili olmaya başlamıştır. Bu durum 1870 sonrası oluşturulan askeri blokların da temelini oluşturmuştur⁴⁴.

Almanya'nın bir tarafta Fransa, diğer tarafta Rusya arasında kalmış olmasından kaynaklanan endişesi, Bismarck'ın oluşturduğu ittifaklar sisteminin bir taraftan bu endişeyi gidermeye çalışırken diğer taraftan yeni düşmanlık ve istikrarsızlık potansiyelleri yaratmasına neden olmuştur. Bismarck'tan sonra, Alman kralı II. Wilhelm'in global anlamda sömürgecilik ve dünya hakimiyeti konusunda İngiltere ile rekabete girişmesi, bundan sonra 20.yy'ın hemen başında Fransa-Rusya (1894), İngiltere-Fransa (1904) ve İngiltere-Rusya (1907) arasında yaşanan uzlaşmalar⁴⁵, I. Dünya Savaşı'na doğru oluşan askeri kamplaşmaların temelini oluşturmuş, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçler arasındaki rekabete dayanan dış politikası uygulanamaz hale gelmiştir.

Global sistemde bu gelişmeler yaşanırken Balkanlar alt sistemi de sözünü ettiğimiz ulusçuluk hareketi, bağımsızlık ve özgürlük mücadeleleri ve güç dengesini sağlamaya yönelik ittifak sistemleri gibi gelişmelerin yaşandığı temel alanlardan biri haline gelmiştir.

1815-1870 arasındaki dönemde Osmanlı hakimiyetindeki Balkanlarda yaşayan Sırlar, Yunanlılar, Romenler, Karadağlılar, Arnavutlar ve Bulgarlar birbirini izleyen dönemlerde veya eş zamanlı olarak bağımsızlıklarını kazanmak için harekete

⁴³ A.g.m., s.122.

⁴⁴ S. Pacteau ve F. C. Mougel, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Çev.: Galip Üstün, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993, ss.41-42.

⁴⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998, s.220-236.

geçmişlerdir. Bu dönemde, 1830'da Yunanistan bağımsızlığını kazanırken, 1870 sonrası Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan tam bağımsız hale gelmiştir⁴⁶.

Balkanlar alt sisteminde yeni devletlerin ortaya çıkışı, bu devletlerin ve alt sistemin uluslararası sisteme güç dengesini bozmayacak biçimde dahil edilmesi sorununu da beraberinde getirmiş, süreç içerisinde bunun çok kolay olmadığı ve bu bölgenin Büyük Güçler arasında yaşanacak savaşların ateşleyicisi olabileceği de anlaşılmıştır⁴⁷.

19.yy'da bağımsızlıklarını yeni kazanmış Balkan devletlerinin güneydoğu Avrupa'nın yarısından daha az bir bölümünü kapsamakla birlikte, bazı ortak özelliklere sahip oldukları gözlenmiştir. İlk olarak bu devletlerin birçoğunda nüfusun %85 ya da %90'ı ağırlıklı olarak baskın etnik gruptan oluşmuş geriye kalan azınlıkların asimilasyonu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken, eğitim sisteminin tek bir etnik kimlik üzerinde yoğunlaşması sağlanmış, yönetimdeki etnik grup kültürel ve ekonomik anlamda küçük ilerlemeler kaydettikçe halk arasındaki siyasal meşruiyetleri pekişmiştir⁴⁸. İkinci olarak, yerel askeri kültür Balkan ülkelerinin ekonomik ve sosyal modernizasyonu gerçekleştirmesini sağlayacak potansiyeli yok etmiştir. Özellikle, Osmanlılarla çatışan ve dağlık bölgelerde yaşayan silahlı gruplar bir çete geleneğinin oluşmasına neden olmuş, dolayısıyla Balkanlarda gelişmesi olası bir ticari yaşam ve ekonomik canlılığın önüne geçmişlerdir⁴⁹. Son olarak Avrupalı güçlerin, Balkanlar bölgesinde bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler üzerinden birbirlerini kontrol etmek ve sınırlamak, birbirlerinin topraklarını genişletmelerine meydan vermemek ve Balkan devletlerine yüksek faiz oranlarıyla borç vererek ekonomik bağımlılıklarını sağlamak üzere gerçekleştirdikleri girişimler, Balkanlardaki güvensizliği ve uyumsuzluğu arttırmış, genel olarak istikrarı bozmuştur⁵⁰.

⁴⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi: 14. - 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, Çev.: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, ss.245-278.

⁴⁷ Gerard Toal, "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", (<http://www.majbill.vt.edu/geog/faculty/toal/papers/stratstud.html>), s.7.

⁴⁸ John R. Lampe, "Southeastern Europe and The Legacy of Insecurity", *Problems of the Balkan Security: Southeasterneurope in the 1990's*, Ed.: Paul S. Shoup, Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1990, s.14.

⁴⁹ A.g.m., s.14.

⁵⁰ A.g.m., s.14.

Özetle yaşanan farklı gelişmeler sonucunda Balkan devletleri, Büyük Güçler arasındaki dengelerin bir unsuru haline gelmişler, uygun olan tüm koşullarda ekonomik yardım ve diplomatik destek arayışına girmişler; ancak, hiç bir güçle mevcut bağlantılarını ya da bağımlılık ilişkilerini koparamamışlardır⁵¹.

2. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanma Süreci

14. yy'da Bulgaristan, Balkanlar bölgesinde iki önemli güç olan Sırp ve Osmanlı İmparatorluklarının ele geçirmeye çalıştığı bir hedef haline gelmiştir. Osmanlılar 1361'de Edirne'yi ele geçirdikten sonra, kuzeybatıya Meriç vadisine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Sırbistan ile Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan üzerindeki hakimiyet kurma mücadelesini sonuçlandıran gelişme, 1389'da yapılan Kosova Savaşı olmuştur. Sırpların uğradığı yenilgiden kısa bir süre sonra, Bulgarlar da direnmekten vazgeçmişler ve 1393'de I. Bayezid döneminde Bulgaristan Osmanlıların eline geçmiştir. Devam eden küçük direnişlerin de bastırılmasıyla 1396 yılında Bulgaristan'da Osmanlı hakimiyeti tam olarak kurulmuştur⁵².

Bulgaristan'daki Osmanlı yönetimi dikkate alındığında; Bulgarların Orta Avrupa'ya açılan askeri ve ticari yollar üzerinde bulunması ve Bulgaristan'ın jeopolitik açıdan İstanbul'u adeta bir kalkan şeklinde çevrelemesi gibi nedenlerden ötürü, tüm diğer Balkan halklarıyla karşılaştırıldığında Bulgarlar arasında İslamlaştırmanın daha yaygın olduğu iddia edilmektedir. Bunun yanında Osmanlı *millet* sisteminin tüm Ortodoksları etnik farklılıkları bir tarafa bırakarak tek bir dini grup olarak değerlendirmesinin de, Bulgarları dinsel bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla mücadele etmeye yönlendirdiği savunulmaktadır. Verilen bu mücadele ile bağımsız bir Bulgar Kilisesinin (Eksarhlık) Osmanlı yönetimi tarafından tanınması (1872), İstanbul'daki Patrikhanenin Bulgar Ortodokslar üzerindeki denetiminin kaldırılması ve tüm dini uygulamalarda Bulgar dilinin kullanılması amaçlanmıştır⁵³. Ancak bu olumsuz görüşlere karşın Osmanlı yönetimi, planlı ve doğrudan doğruya Bulgar kültürünün dil,

⁵¹ A.g.m., s.14.

⁵² Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi II: Osmanlı Dönemi (1300-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yay., [t.y.]: [y.y.], s.48.

⁵³ Victor Roudometof, "Nationalism, Globalization, Eastern Orthodoxy: 'Unthinking' the 'Clash of Civilizations' in Southeastern Europe", *European Journal of Social Theory*, Vol.2, No:2, 1999, s.240.

din, gelenek ve görenekler açısından ortadan kaldırılması yönünde bilinçli bir politika yürütmemiştir.

Bulgarlar arasında bağımsızlık fikrinin ortaya çıkışı öncelikle bir kültürel uyanışla söz konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları küçüldükçe Avrupa'nın geri kalanıyla ticarete daha açık hale gelmiş ve artan bu ticaret içinde diğer gayri Müslim unsurlar yanında Bulgar tüccarlar da önemli miktarda birikim oluşturmuşlar ve İmparatorluk merkezine borç verir hale gelmişlerdir. Bunun yanında bu varlıklı kimselerin birçok Bulgar öğrenciyi eğitim için Moskova, Paris, Londra gibi önemli merkezlere göndermesi, okuma evleri ve okulların açılmasına destek olması, Bulgar ulusal uyanışının temellerini atacak bir aydın sınıfın oluşumuna da zemin oluşturmuştur. Bulgar aydınların ve gönüllülerin büyük bir bölümü 1804-1812 Sırp ayaklanması ve 1820'deki Yunan ayaklanmasına katılmışlar; ancak, 1860'lara kadar gerçek anlamda siyasi bir eylem içine girmemişlerdir⁵⁴. Bunun yanında Bulgar devrimciler ve aydınlar, Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne tür bir bağımsızlık elde etmesi gerektiği, kurulacak Bulgar devletinin siyasi yapısının ne şekilde olacağı ve en önemlisi bağımsızlık yolunda nasıl bir eyleme girişilebileceği konusunda görüş birliğine varamamışlar, kendi aralarında iç çekişme yaşamışlardır⁵⁵.

1875'te Bosna'da vergi sisteminin değiştirilmesi nedeniyle bir ayaklanma çıkmış, ertesi yıl Sırbistan bu ayaklanmayı fırsat bilip İmparatorluğa karşı savaş açmıştır. Bu durum Bulgar devrimcileri tarafından kullanılmış, Nisan Ayaklanması adı verilen bir ayaklanma başlatılmıştır. Osmanlı yönetimi bu ayaklanmayı, *başibozuk* adı verilen ve birçoğu Müslüman Bulgarlardan ve Çerkezlerden oluşan düzensiz birliklerle bastırmıştır⁵⁶. Ancak Nisan Ayaklanması'ndan sonra bölgedeki Osmanlı hakimiyeti sürmüştür de, siyasi anlamda Bulgar ulusal bilinci daha da artmış ve pekişmiştir. Diğer taraftan, Avrupa basınında ayaklanmanın 'katliama' varacak biçimde bastırıldığına dair çıkan haberler, Bulgaristan sorunun bir Avrupa sorunu haline dönüşmesine neden olmuştur. Aralık 1876'da İstanbul'da durumu tartışmak için toplanan konferansta,

⁵⁴ R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, ss.60-66.

⁵⁵ A.g.e., s.80.

⁵⁶ René Ristelhueber, *A History of the Balkan Peoples*, Ed.&Trans.: Sherman David Spector, New York: Twayne Publishers Inc., 1971, s.129.

Osmanlı'nın bir reform programını uygulaması kararlaştırılmışsa da, II. Abdülhamit bu programın uygulanmasında Avrupalı güçlerin gözetimini kabul etmemiştir⁵⁷.

Bunun üzerine Rusya, Balkanlarda nüfuz alanı oluşturma fırsatını kaçırmamak için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve bu girişiminin Avrupalı güçlerce destekleneceğini düşünmüştür. Ancak Rusya Balkanlardaki ilerleyişinde çetin bir direnişle karşılaşmış ve ancak Bulgar gönüllülerin yardımıyla Edirne'yi de alarak İstanbul'a kadar ilerleyebilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı yönetimi, Rusya ile Mart 1878'de Ayastefanos Barış Andlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.

"Eğer bir savaş komşularını zayıflatırsa, Bulgaristan için iyidir. Ancak, Bulgaristan'ı güçlendirirse çok daha iyidir."⁵⁸. İşte bu görüş, Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşı sonrasına kadar ki süreçte dış politikasında temel hareket noktalarından biri olmuştur. Bunu doğrularcasına Ayestafanos Barış Andlaşması'nın yarattığı Bulgaristan, Bulgarlar tarafından 'Gerçek Bulgaristan' olarak algılanmıştır. Bu barış andlaşması ile; Bulgaristan'ın sınırları kuzeyde Tuna'dan başlayıp, güneyde Ege Denizi'ne, doğuda Kara Deniz'den, batıda Makedonya içlerine kadar uzanmıştır. Yeni Bulgaristan Trakya'nın kuzeyine sahip olurken, Trakya'nın Ege sahilleri Türkiye'nin elinde kalmış, Makedonya'nın büyük bölümü, Vardar ve Mesta nehirlerinin ağızlarını da içine alacak biçimde Bulgaristan'a bırakılırken, Selanik dışında Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı da sağlanmıştır⁵⁹.

Bu durumda Rusya da Balkanlarda oldukça elverişli bir konuma sahip olmuştur. Zira Bulgaristan üzerinden neredeyse tüm bölgeyi kontrol edebilir, Türk Boğazları'nın denetiminde söz sahibi olup, Ege Denizi aracılığı ile daha güneye inme fırsatını yakalayabilirdi. Bu sayılanlar, güç dengesinin sağlandığı terazinin kefelerinde önemli ağırlıkların yer değiştirmesi, yani dengedeki terazinin 'birilerinin' aleyhine değişmesi anlamına da geliyordu. Çok geçmeden Avusturya-Macaristan'ın ve özellikle de

⁵⁷ Avrupalı güçler, iki ayrı vilayete bölünmüş Bulgaristan'ın bir Hristiyan vali tarafından yönetilmesini önermişlerdir. A.g.e., s.130.

⁵⁸ Luan Troxel, "Bulgaria and the Balkans", *Crises in the Balkans: Views from the Participants*, Ed.: Constantine P. Danapoulos and Kostas G. Messas, Colorado: Westview Press, 1997, s. 196.

⁵⁹ Huey Louis Kostanick, "The Geopolitics of The Balkans", *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Ed.: Charles and Barbara Jelavich, [Hamden, Conn.]: Archon Books, 1974, s.7; Ristelhueber, a.g.e., s.131; Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.85.

İngiltere'nin karşı çıkmasıyla Rusya, Ayastefanos Andlaşması'nın gözden geçirilmesini kabul etmiştir⁶⁰.

Haziran 1878'de imzalanan Berlin Andlaşması ile Balkanlarda ortaya çıkan yeni durum, önceki denge sağlanacak biçimde düzeltilmiştir. Buna göre; Ayastefanos Andlaşması'nın öngördüğü Büyük Bulgaristan iki parçaya bölünmüş; Tuna nehri ile Balkan Dağları arasında kalan bölüm otonom Bulgar Prensliği olarak Osmanlı Sultanı'nın himayesine verilmiştir. Balkan Dağları'ndan Edirne'ye kadar olan bölüm Doğu Rumeli adıyla Osmanlı Devleti içinde kalmış; ancak, Büyük Güçlerin üzerinde anlaştığı bir Hristiyan paşanın yönetimine bırakılmıştır. Bununla birlikte;

- Trakya ve Makedonya Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalmaya devam etmiş,

- Bulgar Prensliği'nin bir milis kuvvetine sahip olması kararlaştırılırken, kale inşa etmesine izin verilmemiştir.

- Prenslik Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı için dış borç ödemeleri, demiryolu inşası, tarifeler ve ülkedeki yabancıların kapitülasyonlar aracılığı ile korunması gibi uluslararası yükümlülüklerle bağlı kalması kararlaştırılmıştır⁶¹.

Bu yeni durum Bulgarları hiç memnun etmemiştir. Bulgarlar, komşuları ile mücadelede aynı koşulların kendilerine tanınmadığını düşünmüşler ve tekrar Osmanlı hakimiyetine bırakıldıkları için önemsenmedikleri sonucuna varmışlardır. Bunun da ötesinde, Bulgaristan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar 'Gerçek Bulgaristan'ı aramaya yönelmiş, dış politikasında 'hakkettiğine' ulaşabilmek umuduyla ittifak sistemleri içine girmiş ve her iki dünya savaşında da yer almıştır⁶².

Bu gelişmelerden sonra Rusya, öncelikle Bulgaristan Prensliği içinde kendi güçlerine destek oluşturabilecek bir Bulgar ordusu kurmayı amaçlamıştır. Yani Rusya, Balkanlarda Bulgaristan'ı kendi politikalarını uygulayan bir aracı olarak kullanmak istemiştir. Ancak, Bulgaristan'da Rusya'ya karşı gelişen güvensizlik buna izin

⁶⁰ Başta İngiltere olmak üzere diğer devletler, ortaya çıkan durumun 1856 Paris Barış Andlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti eden ilgili hükümlerine aykırı olduğunu gerekçe göstermişlerdir. Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.85.

⁶¹ Ristelhueber, a.g.e., s.132; Crampton, *A Concise History*, a.g.e., ss.85-86; Kostanick, a.g.m., s.7.

⁶² Roudometof, a.g.m., s.241.

vermemiştir. Bunun yerine Bulgaristan kendisinden tarım ürünleri ithal etmeye başlayan Avusturya'ya yakınlaşmaya başlamıştır⁶³.

Bu gelişmelerden sonra Bulgaristan'da 1879 yılında Tırnova kentinde bir anayasa yapılmış ve bir parlamento kurulmuştur. Ülkede soylu sınıf olmadığından Prens seçimi ise, Rus Çarı'nın yeğeni Prens Alexander Battenberg'in (1879-1886) göreve getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni parlamento ülkenin başkenti olarak Sofya'yı belirlemiştir.

Prens Alexander başa geçtiğinde, çevresinde Rus danışmanlardan oluşan bir grup yer almış ve bunlar Bulgar milliyetçilerin tehlikeli devrimciler olduğunu iddia etmişlerdir. Her ne kadar bu değerlendirme parlamenter sistemi yerleştirmeye çalışan insanlara yönelik yanlış bir değerlendirme olmuşsa da, parlamentoda süre giden liberal-muhafazakar⁶⁴ sürtüşmesi hükümetin görevden alınmasına ve parlamentonun (Subranie) 1881'de Prens Alexander tarafından dağıtılmasına neden olmuştur.

Bu gelişmelerden sonra Prens Alexander, Rusların 1878'deki savaşta yeterince etkinlik göstermediğini ileri sürüp Rusya'yı ağır bir biçimde eleştirmiş ve ülkede, özellikle de orduda görev yapan üst rütbeli Rus askerlerden duyduğu memnuniyetsizliği her daim dile getirmiştir⁶⁵. Bununla birlikte Rusya, Tuna nehri boyunca uzanacak ve Sofya'ya kadar ulaşacak bir tren hattının inşasına başlanmasını istemiş; ancak, Bulgarların bu isteği dikkate almayarak Niş, Sofya ve İstanbul hattında uzanacak ekonomik açıdan kârlı başka bir projeye yönelmesi ise Rusya'yı, Bulgaristan ve Balkanlarda izlemeyi düşündüğü etki alanı oluşturma ve çıkarlarını koruma politikaları konusunda hayal kırıklığına uğratmıştır⁶⁶. Yaşanan bu gelişmeler Rusya'nın Balkanlar için düşündüklerinin, giderek inisiyatif kullanmaya ve 'özgürleşmeye' başlayan Bulgaristan faktörünce engellenebileceği anlamını taşımış ve Rusya-Bulgaristan ilişkileri bozulmuştur.

⁶³ Ristelhueber, a.g.e., s.133.

⁶⁴ Muhafazakarlar, gerçek gücün sayıları çok fazla olmayan varlıklı Bulgarların elinde toplanmasını isteyenlerden oluşmuştur. Muhafazakarlara göre, nüfusun %90'ını oluşturan köylüler gerçek gücü ellerinde tutabilecek kadar olgun görülmemiştir. Rusya karşıtı bir çizgi izlemişlerdir. Liberaller siyasi gücün eşit biçimde dağıtılması gerektiğini savunmuşlar ve köylülerin gerçek siyasi aklın koruyucuları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dış politika tercihleri Rusya yanlısı olmuştur. Crampton, *A Concise History*, a.g.e., ss.89-90.

⁶⁵ M. S. Anderson, *The Eastern Question*, London: Mc Millan, 1966, s.228.

⁶⁶ A.g.e., s.228.

Bu sırada yeniden Osmanlı yönetimi altına giren Doğu Rumeli’de Bulgaristan ile birleşme konusunda kuvvetli bir kamuoyu oluşmuştur. Her ne kadar bölgede bir parlamento oluşturulmuş ve Hristiyan bir vali atanmışsa da, birleşme arzusunun önüne geçilememiştir. Büyük Güçler Doğu Rumeli’nin geleceğine duyarsız kalırlarken, Rusya ise Bulgaristan’ın giderek kendisinden uzaklaşması ve Balkanlar’da kendi etki alanı dışında Türk Boğazlarına ve Osmanlı Devletine yakın başka bir büyük devletin bulunmasından korktuğu için birleşmeye tamamen karşı çıkmıştır. Ancak, 1885’te çıkan bir ayaklanmadan yararlanılarak birleşme ilan edilmiştir⁶⁷.

Osmanlı Devleti, topraklarının daha da küçülmesini istemediğinden bu birleşmeye hemen karşı çıkmıştır. Sırbistan ise, Bulgaristan’ın daha da genişlemesini kendi çıkarlarına ters görmüştür. Büyük Güçler, sorunun çözümü için İstanbul’da bir konferans toplanmasına karar vermişlerdir. Prens Alexander, birleşme konusunda tarafların birbirleriyle çelişen görüşlerini fırsat bilip ülkedeki konumunu daha da güçlendirebileceğini düşünerek kendisini ‘Kuzey ve Güney Bulgaristan’ın Prensi’ ilan etmiştir. Osmanlı yönetimi bu olayla bir kere daha darbe alırken, en sert tepkiyi Sırbistan göstermiştir. Sırlar, Rusya’nın desteğinden yoksun, Büyük Güçleri hayal kırıklığına uğratmış, istikrarsız bir Bulgaristan’ın kendilerine karşı gelemeyeceğini düşünerek Bulgaristan’a savaş açmıştır. Bu sırada Avusturya-Macaristan, Rusya’nın Balkanlardaki etkinliğini dengelemek için arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur⁶⁸.

Sırbistan, yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğramış ve 1886’da imzalanan barış andlaşması ile savaş tazminatı ödemek zorunda da kalmıştır. Bulgaristan’ın kazancı ise, birleşmenin hem Osmanlı hem de Sırbistan tarafından tanınması olmuştur. Bunun yanında, Prens Alexander ülkesinde kahraman ilan edilmiştir. Bulgaristan’ın bir hamiye ihtiyaç duymadan hareket ediyor olması, Rus Çarı III. Alexander’ın kişisel kıskançlığı ile birleşince Rusya, Bulgaristan içinde Prens Alexander’a karşı bir komplo düzenlemiş ve Prens silah zoruyla ülkesini terk etmek ve tahtını bırakmak zorunda kalmıştır⁶⁹.

Rusya’nın bu aşırı müdahaleciliği, Bulgaristan’daki milliyetçileri ayaklandırmış ve Stefan Stambolov (1887-1894) liderliğinde bir karşı girişimde bulunulmuştur. Prens ülkeye tekrar getirilmişse de, Rusya bir kez Alexander’ı gözden çıkarmıştır. Özetle

⁶⁷ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev.: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998, ss.101-102.

⁶⁸ Ristelhueber, a.g.e., s.136; Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.100.

⁶⁹ Crampton, *A Concise History*, a.g.e., ss.101-102.

Prens Alexander, iktidarı süresince “Bulgaristan’ın bağımsızlığının diğer Büyük Güçlerce güvence altına alınmasından hoşnutsuzluk duyan bir hami ile [Rusya] kendisini bu hamiye karşı fazlasıyla itaatkar olmakla suçlayan bir halk” arasında kalmıştır⁷⁰. Bundan sonra, Bulgaristan’da yaklaşık on yıl süreyle Stambolov’un liderliğinde bir niyabet yönetimi yaşanmıştır⁷¹.

Ancak Bulgaristan uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak tanınabilmesi ve dikkate alınması için tekrar bir monarka (prense) ihtiyaç duymuştur. Zira Büyük Güçler Stambolov’un diktatörlüğünü kabullenmemişlerdir. Sonuçta, parlamentonun davetini alan Ferdinand Saxe-Coburg 1887’de anayasal yemini ederek, Bulgaristan’ın yeni prensi olmuştur. Avrupa’da birçok başkent ile olan bağlantısının Bulgaristan’a yarar sağlayacağı düşüncesi, yeni prensin otoritesini de pekiştirmiştir. Bütün bunlara karşın Rusya, Bulgaristan’ın yeni prensini tanımamış, Rusya’nın bu tavrından çekinen diğer güçler de bu konuda isteksiz davranmışlardır. Rusya’nın yumuşamasından ümitsiz olan ve siyasi deneyimi bulunmayan Ferdinand iç politikada inisiyatif bir süre Stambolov’a bırakmıştır⁷².

Rusya’nın kendisine yönelik değişmez düşmanca tavrı karşısında Bulgaristan, Osmanlı yönetimi ile yakınlaşma içine girmiş ve bu durum Balkanlarda bir yumuşamaya da neden olmuştur. Bu arada Ferdinand, Bulgaristan’ın içinde bulunduğu izole olmuş konumdan kurtulması için çeşitli ülkelerle *de facto* ticari anlaşmalar yapmıştır. Prens’in ülke yönetiminde deneyim kazanması, Stambolov ile çatışması sonucunu da doğurmuştur⁷³. Ferdinand, Stambolov’u 1894’de görevden almış ve tepkileri göğüslemek için Rusya’ya yakınlaşmıştır⁷⁴.

Rusya ile yakınlaşma, Çar III. Alexander’ın ölümünden sonra başa geçen II. Nicholas (1894-1917) zamanında daha da somutlaşmıştır. Bunun yanında, Bulgaristan’a

⁷⁰ A.g.e., s.103.

⁷¹ Stefan Stambolov genç bir devrimcidir. 1880 başlarında parlamento sözcüsü olarak görev yapmıştır. Prens Alexander’ın görevden çekilmesinden sonra, Rus müdahalelerine direnmiş ve Bulgaristan tahtına Ferdinand’ın çıkışını sağlamıştır. Castellan, a.g.e., s.338.

⁷² Ristelhueber, a.g.e., s.139; Crampton, *A Concise History*, a.g.e., ss.106-108.

⁷³ Ferdinand 1893’ten itibaren Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarını denetim altına almıştır. Mevcut hükümetin değişme zamanı geldiğini düşündüğünde bu iki bakanlığı istifaya zorlamıştır. 1890’ın ortalarından itibaren ülke içinde eğitilmiş, işsizlerin sayısının artması bu insanlara siyasi vaatlerde bulunan bir çok siyasal partinin oluşmasına ve Bulgaristan siyasal yaşamının fraksiyonlara ayrılmasına neden olmuştur. Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.124.

⁷⁴ A.g.e., s.111.

yönelik uluslararası antipati de dağıtılmış ve Bulgaristan diğer güçlerce benimsenmiş saygın konumuna geri dönmüştür. İç politikasında da istikrarı sağlayan Bulgaristan, bir taraftan komşusu Makedonya'yı yakından izlemeye başlamış, diğer taraftan 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katmasını ve Jön Türkler'in darbesini fırsat bilerek, Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ferdinand bununla da kalmayıp, kendisini sadece Bulgaristan'ın değil, aynı zamanda tüm 'Bulgarların' Çarı ilan etmiştir⁷⁵. Bundan sonra, I. Dünya Savaşı'na doğru giden dönemde Ferdinand ülkesini Makyavelist bir anlayışla yönetmiştir.

Tablo 1

**Bulgaristan'ın Tam Bağımsız Olması Sürecinde Aktörler ve Tutumları
(1878-1908)**

<i>Osmanlı Devleti</i>	Ayastefanos Andlaşması'nın öngördüğü Büyük Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyetini daha da zayıflatıyordu. Bu durum, Rusya'nın da diğer Büyük Güçler aleyhine dengeleri bozması anlamına geliyordu. Berlin Andlaşması ile, Doğu Rumeli'nin Osmanlı yönetimine bırakılması ve otonom Bulgar Prensiği'nin Osmanlı himayesine girmesi, Rusya'nın hareket alanını sınırlandırmaya yönelikti. Diğer taraftan, Doğu Rumeli'ye bir Hristiyan valinin atanacak olması da Osmanlıya bütünüyle yetki verilmeyeşine bir işarettti. Her şey denge ve kontrolün gözetilmesine dayandırılmıştır.
<i>Rusya</i>	Bulgaristan'ın tek başına inisiyatif kullanır hale gelmesini, topraklarını genişletmesini istememiştir. Bulgaristan'ın bağımsız bir aktör olarak kendisini ortaya koymaya yarayacak Ulusal Merkez Bankası, Ulusal Demir Yolları gibi gelişmelere hep karşı çıkmış, kendi himayesi altında kalmaya devam etmesini amaçlamıştır. Ancak Rusya, Bulgaristan'ın kendisinden bağımsız hale gelen tutumu ortaya çıktıkça Bulgaristan'ın tam bağımsızlık yolundaki girişimlerine engel olmaya çalışmıştır.
<i>Diğer Büyük Güçler</i>	1878 Berlin Andlaşması'nda Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki nüfuzu, Osmanlı Sultanı'nın himayesinin devamı ile dengelenmiştir. Diğer taraftan, Büyük Bulgaristan'ın ikiye bölünmesi de Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzuna yönelik bir çeşit sınırlandırmadır. Ticari değeri olan projelerin (Viyana-İstanbul Tren Hattı) tamamlanmasının zorunlu hale getirilmesi Büyük Güçlerin çok boyutlu dış politika stratejisine iyi bir örnektir.

⁷⁵ Hasan Ünal, "Ottoman Policy During the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution, *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No:4, October 1998, ss.136-145.

Yukarıdaki tabloda, 1878-1908 döneminde Bulgaristan'ın tam bağımsız olma sürecinde aktörlerin temel dış politika tutumları, bir güç dengesi ve kontrol mekanizmasının varlığı esas alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Andlaşma maddeleriyle, aktörlere tanınan yetkiler bu güç dengesi ve kontrolün nasıl kurulduğunu açıkça göstermektedir.

1890'ların sonundan itibaren Balkan devletlerinin nüfus ve ekonomik açıdan göreceli bir iyileşme sağlaması, kendi askeri güçlerini oluşturmaya başlaması ve özellikle Bulgarların modern bir ordu kurmaya başlaması, 1900'lerde Balkanlardaki güç dengesini aniden Osmanlı Devleti aleyhine çevirmiştir. Diğer taraftan, Büyük Güçlerin koloniyel anlaşmazlıklarını çözmeye başlaması II. Abdülhamit'in bu anlaşmazlıkları başarıyla kullanarak yürüttüğü ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruduğu dış politika anlayışını işlemez hale getirmiştir⁷⁶.

Bunların dışında 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile Türk siyasal yaşamına giren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) dış politika üzerinde giderek etkinlik göstermesi ve bu etkinliğin 1906'dan sonra artması ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra en üst noktaya ulaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını etkilemiştir. İTC, Büyük Güçlere düşmanlık ve şüpheyle yaklaşmış ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarından şüphe ederek Balkanlarda Osmanlı devleti lehine olabilecek diplomatik inisiyatifler içine girmemiştir⁷⁷.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sorunu İTC'nin dış politikada inisiyatif kullanması için bir fırsat olmuş, ancak İTC'nin önemli isimleri Osmanlı dış politikasında etkili olurken, Osmanlı Sadrazamı Kamil Paşa bu isimlerle yüz yüze bile görüşmemiştir. Özetle, Osmanlı yönetimi bu sorunla baş etmede büyük becerisizlik göstermiştir. Bir kriz şeklinde yaşanan gelişmeler sırasında Osmanlı yönetimi Bulgaristan'daki askeri girişimleri gözlemek zorunda kalmış ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik askeri bir girişimde bulunmaması için adeta 'dua etmekten başka bir şey yapamamıştır'⁷⁸.

⁷⁶ A.g.m., s.175.

⁷⁷ A.g.m., s.175

⁷⁸ A.g.m., s.176.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Politikası

Osmanlı Beyliği'nin 14.yy'da topraklarını genişletip devlet yapılanması içerisine girmesinde jeostratejik konumunun önemi hep vurgulana gelmiştir. Bu gerçeğin yanı sıra, Osmanlıların batıya doğru ilerleyişinde Balkanların da içinde yer aldığı bu bölgedeki toplumsal ve siyasal yapının da etkili olduğu bir gerçektir⁷⁹.

Osmanlıların, Balkanlarda mücadele içinde bulunan Bulgar Krallığı, Sırp Krallığı ve Bizans için bir destek gücü veya durumu diğerinin lehine çeviren bir yardımcı güç olduğu bilinmektedir. Bu noktada Trakya'ya geçen Osmanlılar öncelikle buradaki yapıyı tanımışlar ve gelecekteki amaçları için de bir çeşit istihbarat toplamışlardır. Bu sırada Bizans merkezi yapısının zayıflamasıyla palazlanan ve keyfi hüküm süren yerel yöneticilerin yönetiminden memnun olmayan halk, daha adil ve baskıcı olmayan bir yönetime açık hale gelmiştir. Sonuçta Osmanlılar 14.yy'da Sırp Krallığı ve Bizans'a karşı zafer kazanmış ve Balkanlardaki varlığının ilk adımlarını atmıştır. Bu dönemde, Osmanlılara karşı yerel güçlerin ve halkın çok açık bir direnci olmamıştır. Zira, Osmanlılar yerli aristokrat aileleri toprakları üzerinde tımar sahibi olarak bırakmış ve bunun için dinlerini değiştirmeleri koşulunu getirmemiştir⁸⁰.

Osmanlılar 14.yy'da kazandıkları zaferlerle Balkanlardaki güçlerini pekiştirmişler ve 1453'de İstanbul'un fethinden sonra buradaki varlıklarının kısa süreli olmayacağını göstermişlerdir. Bu güç kazanımı ve hakimiyetin yayılması 15. ve 16.yy'larda da devam etmiştir. Aynı dönemde Balkanlara planlı göçler düzenlenmiş, bu durum Balkanların kültür, din ve dil açısından çeşitlendiği ve yeniden şekillendiği bir dönemi başlatmıştır⁸¹.

15. ve 16.yy'lar arasında Balkanlardaki nüfusun artması, etnik ve dinsel bazda çeşitlenmesi, mevcut şehir yapılarının gelişmesine, ticari yaşamın canlanmasına ve kültürel etkileşimin yoğunlaşmasına da neden olmuştur. Kırsal kesimde de bölgeye gelen Müslüman-Türk konar-göçer nüfusun uygulanan vergi sistemleri ile yerleşik

⁷⁹ Stanford J. Shaw, "The Ottoman View of the Balkans", *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Ed.: Charles and Barbara Jelavich, [Hamden, Conn.] Archon Books, 1974, s.62.

⁸⁰ Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, Der.: İsmail Soysal, İstanbul: Eren, 1993, ss.14-15.

⁸¹ Maria Todorova, "Ottoman Legacy in the Balkans", *Balkans; A Mirror of the New International Order*, Ed.: Günay Göksu Özdoğan - Kemâli Saybaşılı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995, ss.63-64.

hayata geçtiği, yakın Hristiyan köyleri ile hem ticari hem de kültürel etkileşime girdikleri gözlenmiştir⁸². Bu gelişmeler 16.yy' da Doğu-Batı eksenindeki yoğun ticaretle daha da hızlanmış ve Osmanlıların buradaki hakimiyeti daha da pekişmiştir. Özellikle, Şam-Halep-Bursa-İstanbul-Akkerman üzerinden Avrupa'ya doğru ipek, baharat ve çeşitli dokuma ürünlerinin taşındığı ve Balkanların dünya ticaretinde önemli bir geçit alanı olduğu bilinmektedir⁸³.

1529'da Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da kendisi gibi önemli bir güç olan Habsburglarla mücadeleye girmiş; ancak, I. Viyana Kuşatması sonucunda bu iki gücün birbirlerini dengeledikleri anlaşılmıştır. Bu güç dengelemesi 1699 Karlofça Adlaşması'na kadar devam etmişse de, bu noktadan sonra Osmanlıların batıdaki hakimiyeti azalmaya başlamıştır⁸⁴. Bunu izleyen 18.yy'da Avrupa devletlerinin Osmanlıları sürekli yenilgiye uğratması ve bunların getirdiği maliyet, Osmanlı topraklarından geçen ana ticaret yollarının değişmesiyle birleşince İmparatorluk her yönüyle gerilemeye başlamıştır⁸⁵.

18.yy'a gelindiğinde Rum, Bulgar, Sırp teba içinde tüccar koloniler meydana gelmiş ve bunların içindeki varlıklı aileler, çocuklarını Avrupa'ya öğrenim görmek üzere göndermeye başlamışlardır. Bunun sonucunda, Avrupa'daki Aydınlanma felsefesinden etkilenmiş, kendi ulusal özgürlüklerini savunan bir aydınlar gurubu ortaya çıkmıştır. Aydınlanma felsefesi ve Fransız Devrimi'nin ateşlediği ulusçuluk akımı Balkanlar'da olduğu gibi İstanbul'da da 'Osmanlıcılık' yani vatandaşlık temeline dayalı bir ulusçuluğu gündeme getirmiştir. Benzer biçimde, 1870 sonrası birliğini oluşturan ve onu pekiştirmek için uğraşan Almanya'da gelişen etnik-kültür temele dayalı ulusçuluk akımı, Osmanlı devletinin asker-sivil aydın ve bürokratlarını etkileyerek Turancı ve Türkçü söylemlerin ön plana çıkmasına da sebep olmuştur⁸⁶.

⁸² A.g.m., s.64.

⁸³ İnalçık, a.g.m., ss. 22-23.

⁸⁴ Karlofça Andlaşması ile Habsburg İmparatorluğu Transilvanya, Hırvatistan ve Slovenya'nın yer aldığı bölgeyi ele geçirmiş, Venedik'e Dalmaçya ve Peloponezya bırakılmıştır. Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century*, Vol. 2, New York: Cambridge University Press, 1994, s.2.

⁸⁵ Stephen J. Lee, *Aspects of European History 1494-1789*, London: Routledge, 1984, ss. 82-84.

⁸⁶ Tanıl Bora, "Turkish National Identity, Turkish Nationalism, and The Balkans question, *Balkans; A Mirror of the New International Order*, Ed.: Günay Göksu Özdoğan - Kemâli Saybaşı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995, ss.106-107.

Bu gelişmelerin yanı sıra, 19.yy'da uluslararası sistemde ve Balkanlar alt sisteminde yaşanan gelişmeler de Osmanlı Devleti'nin Balkanlara bakışını ve bölgedeki konumunu etkilemiştir. 1870'lerden itibaren Bismarck genelde Avrupa'da meydana gelecek bir savaşı, özelde ise Avusturya-Macaristan'ın Rusya ile Balkanlarda savaşmasını önlemeye çalışmıştır. Bismarck'ın bu çabaları, 19.yy'da sömürgeleştirilecek alanların neredeyse tükenmesi ve bu yüzden Büyük Güçler arasındaki çatışmaların Avrupa'ya özellikle de Balkanlara yönelmiş olmasıyla da ilgilidir. Bu bağlamda 1872'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında yapılan birinci Üç İmparatorlar Ligi Andlaşması (Dreikaiserbund) Balkanlarda çıkacak bir anlaşmazlığın taraflar arasında müzakere edilerek çözülmesini öngörmüştür. Ancak 1860'lardan itibaren Balkanlarda çıkan ayaklanmalar ve özellikle 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek üzerinde denetim kurması, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda uzlaşamayacağını göstermiştir⁸⁷. Bundan sonra Almanya, Avusturya ile 1879'da yapılan bir ittifakla bu devleti kendisine bağlamış, 1881'de de Rusya faktörünü göz ardı edemediğinden bu kez yine Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında ikinci Üç İmparatorlar Ligi Andlaşması imzalanmıştır. Tarafların bu andlaşma ile 1878'de elde edilen kazanımlara saygı göstermesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bundan sonra Bismarck, İngiltere ve Fransa ile çatışan İtalya'yı da Almanya, Avusturya-Macaristan ittifakı içerisine alarak Almanya'nın güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır.

Ancak Sırbistan'ın Bulgaristan'a saldırması ve yenilmesi, ardından da 1885'de Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesiyle yaşanan gelişmelerde Avusturya inisiyatif kullanıp arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Rusya ise Bulgaristan konusunda uğradığı hayal kırıklığı nedeniyle Bulgaristan'ın tüm girişimlerine engel olmaya çalışmıştır. Bu gelişmeler tarafların Balkanlarda uzlaşamayacağını gösterirken, Bulgaristan kendisi için hareket alanı sağlamış ve tam bağımsızlığa doğru giden yolda Büyük Güçlerin güç dengesi konusundaki kararsızlıklarından ve belirsizliklerden yararlanıp, 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir⁸⁸.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde, 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmiş olması ve beraberinde yaşanan kriz etkili

⁸⁷ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağ ..., a.g.e., s.224.*

⁸⁸ A.g.e., s.225.

olmuştur. 1878 Berlin Andlaşmasına göre Avusturya-Macaristan, işgal altında tuttuğu ama Osmanlı yönetimine bağlı Bosna-Hersek'i tamamen kendi topraklarına kattığını duyurmuştur. Ancak bu girişim Sırbistan tarafından Balkan milliyetçiliğine karşı girişilmiş bir hareket olarak değerlendirilmiş, dahası Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ın doğal yayılma alanını ele geçirdiği düşünülmüştür⁸⁹.

Bu gelişmeler karşısında Rusya, 1905'de Japonya'da yaşadığı yenilginin yıpratıcı etkilerini üzerinden atamaması ve Avusturya-Macaristan ile yürütülen gizli görüşmeler sonucunda, Bosna-Hersek'in işgaline karşılık Türk Boğazları'nı hakimiyeti altına almasının kararlaştırılmış olması nedeniyle Sırbistan'a destek olmamıştır. Bu durum Rusya'nın, Sırbistan'ın gözünde büyük prestij kaybetmesine neden olmuş ve Sırbistan, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki yayılmacılığını sürdürmesi karşısında direnmeye karar vermiştir⁹⁰.

Bu durum karşısında Rusya hem Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki ilerleyişinden endişe duyduğu hem de Büyük Güç olarak prestij kaybını telafi etmek istediği için bu tarihten sonra Balkanlarda Sırbistan'ın girişimlerine destek olma kararı almıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, Sırbistan'da Avusturya-Macaristan'ın hiç de benimsemediği Sırp milliyetçiliğini öne çıkaran Karageorgievich hanedanlığının iktidara gelişiyle Belgrad-Viyana arasındaki ilişkiler iyice bozulmuştur. Bundan sonra Sırbistan Rusya'ya yakınlaşırken, Avusturya-Macaristan da Almanya ile yakınlaşmıştır⁹¹.

Almanya'nın bu politikası II. Wilhelm'in başlattığı "Dünya Politikası" anlayışı ile ilgili olmuştur. Alman Kayzeri II. Wilhelm, Bismarck'ın Almanya'nın güvenliğini sağlamak için on dokuz yıl süreyle Avrupa'daki güç dengesini dikkate alarak uyguladığı barış ve ittifak politikalarına son vermiş ve 1890'da Bismarck'ı görevden uzaklaştırmıştır⁹².

⁸⁹ A.g.e., s.286.

⁹⁰ A.g.e., s.286.

⁹¹ Sırbistan, 'Avusturya-Macaristan'a yönelik mevcut politikasını değiştirmesi ve iyi komşuluk ilişkileri sergilemesi gerektiğini' bildiren bir ultimatoma karşı karşıya gelmiştir. Jelavich, a.g.e., ss.95-96.

⁹² İbrahim S. Canbolat, *Alman Dış Politikası*, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul: 1999, s.54.

Bu tarihten sonra Alman dış politikası yeni bir yönelim kazanmış ve diğer Büyük Güçlerle dünya üzerinde sömürge ve nüfuz elde etme konusunda bir mücadeleye girmiştir. Kısacası, Almanya dış politikasında kendine dünyayı hedef almıştır⁹³.

Almanya, bu politikası çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Fransa ve İngiltere'den uzaklaşmasını bir boşluk olarak değerlendirmiş ve geç kaldığı sömürge elde etme yarışında bu durumu bir fırsat olarak görmüştür. Ancak Rusya'nın Balkanlarda, Sırbistan gibi yeni müttefikler bulması ya da Osmanlı topraklarında nüfuz alanları ele geçirmesi Almanya'nın Osmanlı Devleti ile kuracağı bağa coğrafi olarak engel olabilirdi. Bu nedenle Almanya, Avusturya-Macaristan ile yakınlaşırken, 1894'de imzalanan ve Fransa-Rusya arasında Almanya'nın saldırısına karşı yardımlaşmayı öngören andlaşma böyle bir dengeyi kurmayı zorunlu hale getirmiştir⁹⁴.

Bu gelişmelerden sonra Rusya ile Avusturya-Macaristan Balkanlar üzerinde açıktan mücadele etmeye başlamışlardır. Rusya, Balkan devletlerini kendi aralarında ittifak oluşturma konusunda müzakereler başlatmak için cesaretlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı sonunda imzaladığı Uşi (Ouchy) Andlaşması (1912) ile toprak tavizlerinde bulunması Balkan devletlerince Osmanlı Devleti'nin varlığını korumaktan bile aciz olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Sonuçta Balkan devletleri arasında başlayan müzakerelerle yapılan andlaşmalar bütünüyle Osmanlı Devleti'ne yöneltilmiştir⁹⁵.

Balkan Savaşlarına giden yolu açan ilk andlaşma, Mart 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasında yapılmış ve iki ülke arasında bir savunma andlaşması imzalanmıştır. Ardından Mayıs 1912'de Yunanistan ile Bulgaristan arasında benzer nitelikte bir andlaşma daha yapılmıştır. Karadağ'ın bu iki devletle ayrı ayrı andlaşmalar imzalamasıyla, Balkan ülkeleri olası bir savaş için hazır hale gelmişlerdir⁹⁶. Osmanlı Devleti Balkanlarda kendisine yönelecek bir saldırı için planlar yapmış ve Anadolu'daki askeri birlikler Trakya sınırına kaydırılınca kadar hem Arnavutluk'taki birliklerin

⁹³ A.g.e., s.54.

⁹⁴ Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağ ...*, a.g.e., s.232.

⁹⁵ A.g.e., s.232.

⁹⁶ Aslında andlaşma gizli maddeler içeriyordu: Struma nehri ve Rodop dağlarının olduğu doğudaki bölge Bulgaristan, Sar dağlarının bulunduğu kuzeydeki bölge de Sırbistan'a kalacaktı. Makedonya'nın geriye kalan büyük bölümü paylaşılmamıştı. Jelavich, a.g.e., s.97; Crampton, *A Concise History ...*, a.g.e., s.136.

hem de Trakya'daki birliklerin geriye çekilmesi ve savunma savaşı yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak, Harbiye Nezaretinde yaşanan değişiklik bu savaş planlarının uygulanmamasına neden olmuş ve Sırp ve Bulgarlarla aynı anda savaşmak zorunda kalınmıştır⁹⁷.

Ekim 1912'de Karadağ'ın savaş ilan etmesiyle, diğer Balkan devletleri de savaşa başlamışlardır. Savaşın en önemli bölümü Bulgaristan tarafından yürütülmüş, Bulgaristan Trakya'da Osmanlı güçlerine karşı savaşırken, Sırp ve Yunan kuvvetleri Arnavutluk ve Makedonya'ya doğru hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti bir taraftan Çatalca'ya kadar geri çekilmiş, diğer taraftan Sadrazam Kamil Paşa aracılığı ile Büyük Güçlerin özellikle de İngiltere'nin savaşa müdahale etmesini istemiştir. Ancak Osmanlı yönetiminin bu taleplerine somut bir cevap gelmeyince, Ocak 1913'de İstanbul'da bir darbe gerçekleştirilmiş ve Enver Paşa yönetimindeki İTC yanlısı bir grup subay hükümeti devirip, ordu komutanı Şevket Paşa'yı hükümetin başına geçirmiştir⁹⁸.

Bundan sonra Londra'da başlaması düşünülen görüşmeler kesilmiş, Osmanlı direnişi örgütlenmiş ve harekete geçmişse de, Osmanlı Devleti'nin Yanya, İşkodra ve Edirne gibi önemli şehirleri kuşatılmıştır. Sonuçta, Şevket Paşa hükümeti yenilgiyi kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu kez Mayıs 1913'de Londra'da yapılan barış görüşmeleri ve imzalanan andlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları İstanbul ve çevresini de içine alacak biçimde Midye-Enez çizgisine kadar olan bölge olarak belirlenmiş, Türk Boğazları'nın denetimi Osmanlı Devleti'ne verilmiş, Girit Yunanistan'a, Edirne de Bulgaristan'a bırakılmıştır. Ancak, asıl sorun Arnavutluk'un geleceğine ilişkin ortaya çıkmıştır. Balkan devletleri Arnavutluk'un paylaşılmasını isterken, özellikle Avusturya bağımsız bir Arnavut devletinin kurulması konusunda ısrar etmiş ve sınırları uluslararası bir komisyonca belirlenen Arnavut devleti yaratılmıştır. Romanya savaş sırasındaki tarafsız tutumunun karşılığı olarak Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı talep etmiş, Midye-Enez çizgisinin kuzeyinde kalan alanların paylaşımı Balkan ülkelerine bırakılmıştır⁹⁹.

⁹⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.156.

⁹⁸ Castellan, a.g.e., s.388.

⁹⁹ Bulgaristan paylaşımında 'orantılılık' -savaşta en çok gücü kullananın en büyük payı alması gerektiğini- savunurken, Sırbistan ve Yunanistan 'denge' -zafer kazanmış devletlerin kazanımlarının

Rusya'nın, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkanların güneyinde yayılmacı politikalar izleyen iki ülke arasındaki düşmanlıkları uzlaştırarak Avusturya-Macaristan'a karşı bir set oluşturma politikası izleyememiş olması ve karşı karşıya kalınan duruma göre bazen Sırbistan bazen de Bulgaristan'ı desteklemesi, Bulgaristan'ın arabuluculuk konusunda Rusya'nın devreye girmesini talep etmesine neden olmuştur. Buna karşın Sırbistan, Yunanistan'ın da içinde yer alacağı doğrudan müzakerelerin yapılması konusunda ısrar etmiştir. Bu durumda Sırbistan ve Yunanistan, Makedonya topraklarından Bulgaristan'a verilecek paydan da 'teselli' hakkı talep etmişlerdir¹⁰⁰.

Sonuçta başlangıçta Osmanlıya karşı kurulan ittifak kendi içinde polarize olmuş; Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a karşı savaşmak durumunda kalmıştır. Bulgaristan başlangıçta galip gelse de, Romanya'nın da savaşa dahil olmasıyla, Sırbistan, Yunanistan, Osmanlı Devleti ve Romanya karşısında ağır yenilgiye uğramıştır. Böylece Bulgaristan, Bükreş (Ağustos 1913) ve İstanbul (Ekim 1913) andlaşmalarıyla son dönemde ele geçirdiği toprakların büyük bölümünü kaybetmiştir. Bükreş Andlaşması ile Güney Dobruca'yı kaybeden Bulgaristan, verimli bir toprak parçasını yitirmiş, Osmanlı Devleti ile imzalanan İstanbul Andlaşması ile de Edirne Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Buna rağmen Bulgaristan, Ege kıyılarında Dedeağacı içine alan bir kıyı şeridini ve Makedonya'nın bir kısmını elinde tutmaya devam etmiştir. Ancak, Makedonya'nın büyük bölümü Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılmıştır¹⁰¹.

Osmanlı Devleti Balkan savaşlarında insani, ekonomik ve kültürel olarak çok büyük kayıplar vermiştir. Avrupa'daki toprakların çok büyük bir bölümü (Arnavutluk, Makedonya ve Trakya'nın büyük bölümü) kaybedilmiş ve İstanbul Balkanlardan gelen göçmenlerin akınına uğramıştır. Bunların yanında, 1913'deki hükümet darbesinden sonra İTC siyasal yaşama neredeyse tamamen hakim olmuştur. İT yönetimi başlangıçta muhalif guruplara göz yummuş; ancak, daha sonra Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle yönetimdeki etkinliği en üst noktasına ulaşmıştır. Bundan sonra,

eşit düzeyde tutulmasının gelecekteki barışın korunmasındaki gerekliliğini- savunmuştur. Crampton, *A Concise History* ..., a.g.e., s.138.

¹⁰⁰ Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and The End of The Ottoman Empire*, Ed.:Marian Kent, London: MacMillan Press, 1964, s.94.

¹⁰¹ Crampton, *A Concise History* ..., a.g.e., s.140; Jelavich, a.g.e., s.99.

Dahiliye Nazırı Talat, Harbiye Nazırı Enver ve İstanbul Muhafızı Cemal Paşaların oluşturduğu 'üçlü' Osmanlı Devletini yönetmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmesinde önemli bir rol oynamıştır¹⁰².

Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesinden sonra hızla gerilen Sırbistan-Avusturya-Macaristan ilişkileri çok yakında çıkacak bir dünya savaşının habercisi olmuştur. Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarından sonra kendini bir çeşit diplomatik tecrit içinde bulmuş ve bu tecridin kendisi için iyi sonuçlar vermeyeceğini anlamıştır. Bu koşullarda Osmanlı Devleti şekillenmeye başlayan ittifaklardan birini tercih etmek zorunda kalmıştır. Cemal Paşa'nın Fransa ve İngiltere nezdindeki girişimleri bu iki devletin Yakındoğu politikalarında Rusya'ya dayanmaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır¹⁰³.

Bu sırada Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı Osmanlılarla ittifak oluşturma teklifi Talat ve Enver Paşalarca olumlu karşılanmış, Enver Paşa daha sonra Alman büyükelçisiyle yaptığı bir sohbette Almanya ile savunma amaçlı bir ittifakın imzalanabileceğini söylemiş ve böyle bir ittifakın ilk adımları atılmıştır. Daha sonra Almanya'nın bu ittifak önerisine olumlu yanıt vermesiyle, 1914 Ağustos'unda Almanya ile Osmanlı devleti arasında gizli bir andlaşma imzalanmıştır. Rusya savaş ilan ettikten bir gün sonra yapılan böyle bir andlaşma Osmanlı Devleti'ni doğrudan savaşın içine çekmiştir¹⁰⁴. Bu durum Osmanlı Devleti'ni Almanya ile bir ittifak andlaşması imzalamaya götüren somut nedenler olduğunu ortaya koymuştur.

Birincisi, Büyük Güçler içinde sadece Almanya, Osmanlı Devleti'ne kendine eşit bir tarafmış gibi davranmış ve bu şartlarda bir andlaşma imzalamayı kabul etmiştir. İkincisi, Osmanlı Devleti Almanya'nın önce Fransa'ya saldırıp, daha sonra doğuya ağırlık vereceğini tahmin edememiş, Rusya ile yapılacak bir savaşta Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Rusya'yı yeneceği, böylece Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Balkanlarda kaybettiği topraklardan bazı kazançlar elde edebileceğini düşünülmüştür. Bunların yanı sıra Osmanlı'nın savaşa girmesinden hemen önce Osmanlı devletini donanmasıyla tehdit eden Yunanistan'a karşı koymak için ısmarlanan gemilerin

¹⁰² Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi: 1789-1980*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1996, s.81.

¹⁰³ A.g.e., s.82.

¹⁰⁴ Zürcher, a.g.e., s.165.

İngiltere tarafından teslim edilmemesi de Osmanlı'yı Almanya yanında savaşa girmeye yöneltmiştir. Bu sırada Almanlar hafif zırhlılarından oluşan küçük bir donanmayı Akdeniz'e göndermişler, bu gemiler de (Goeben ve Breslau) Osmanlı devletine mürettebatı ile birlikte sığınmıştır. Bunun sonucunda, Osmanlı ordusu içindeki Alman etkinliği daha da arttırıldığı gibi, Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu deniz gücü de bir bakıma karşılanmıştır¹⁰⁵. Sonuçta, Osmanlı Devleti bu deniz gücünün Karadeniz'deki Rus üstünlüğüne son vermek üzere harekete geçmesiyle 11 Kasım 1914'de savaşa girmiştir.

Bunun dışında uluslararası istemde ve Balkanlar alt sisteminde yaşanan gelişmeler de Türkiye ve Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na hangi taraflarda katılması gerektiğini belirlemiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar, Rusya ve Avusturya-Macaristan Balkanlarda bir güç dengesi gözetmişlerdir. Bir taraf önemli bir kazanç elde ettiğinde, diğer taraf bunu telafi etmiştir. Kısacası taraflar sıfır toplamı oyun sonucunu vermeyen bir anlaşma zemini oluşturmuşlardır¹⁰⁶.

Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı yenilgiye uğratması, yıllardır gözetilen bu dengenin Rusya aleyhine bozulması anlamına gelecekti. Sırbistan, Balkanlarda Rusya için önemli bir dış politika taşıyıcısı ve Rus çıkarlarının temsilcisiydi. Sırbistan'ın Rusya dışında başka bir gücün denetimine girmesi ise Rusya'nın 1905'te doğuda Japonya karşısında aldığı yenilgiden sonra uğrayacağı ikinci bir yenilgi olacaktı. Bu durum Sırbistan-Rusya bağıını kaçınılmaz kılarken, Sırbistan'ı komşuları aleyhine cüretkar hale getirmiştir. Böylesi somut bir tehdit karşısında Bulgaristan, İttifak devletlerine doğru yönelmiştir¹⁰⁷.

Balkan Savaşları sonrasında Bulgaristan, savaş yaralarını sarmak ve ele geçirdiği toprakları kalkındırmak için finansmana ihtiyaç duymuştur. İhtiyaç duyulan bu finansman, Alman bankalar konsorsiyumu tarafından karşılanmıştır. I. Dünya Savaşı başladığında Bulgaristan tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak, savaş yorgunu bir ülke için tarafsızlık ne kadar olağan ise, dışarıdan alınan yüklü borç bu tarafsızlığın inandırıcılığı için o derece olağan dışı bir durum oluşturmuştur. Bütün bunların yanında, Bulgaristan

¹⁰⁵ A.g.e., s.167.

¹⁰⁶ Rusya Osmanlı imparatorluğu ile 1877'de savaşa girmeden önce, Viyana'nın Balkanların batısında ilerlemesine rıza göstermişti. Aynı şekilde, Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'in ilhakından önce, buna benzer bir pazarlığı Rusya ile yapmıştı. Jelavich, a.g.e., s.113.

¹⁰⁷ A.g.e., s.114.

hala iyi eğitilmiş, donanımlı bir orduya ve Balkanlardaki konumuyla savaşıyan taraflar için oldukça stratejik bir yere sahipti. Bu haliyle İttifak devletleri ile Osmanlı arasındaki bağlantıyı sağlayabilirdi. Diğer taraftan İtilaf devletleri Bulgaristan üzerinden, İstanbul ve Boğazların kontrolünü ellerinde tutabilirlerdi. Bulgaristan her iki tarafı da dinlemiş, önce Eylül 1915'te silahlı tarafsızlık ilan etmiş, daha sonra da İttifak devletlerine katılmıştır¹⁰⁸.

Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı'dan oluşan İttifak devletleri, Bulgaristan'a umduğundan daha fazlasını verebilirdi. Aynı zamanda, İttifak devletleri 1915 yazında önemli başarılar da kazanmışlardı. Bulgaristan'a, Makedonya'nın tamamı ve Trakya'nın büyük bölümü teklif edilmiş; hatta, Osmanlı yönetimi Dedeağaç tren yolunun kontrolünü Bulgaristan'a bırakması konusunda ikna edilmiştir. Kısacası yukarıda sayılanlar, 'Büyük Bulgaristan' hedefinin gerçekleştirilmesinde önemli sayılabilecek kazanımlardı. İtilaf devletlerinin vaat edebilecekleri ise bu denli fazla değildi. Sırbistan ne kadarından vazgeçerse, Bulgaristan o kadarına sahip olabilirdi ve Rusya da kesinlikle Sırbistan'ı destekleyecekti. Ayrıca İttifak devletleri doğrudan Bulgaristan kralı Ferdinand'ı muhatap alırken, İtilaf devletleri ülke içindeki muhalif grupları kendi taraflarına çekmeye çalışmıştı¹⁰⁹.

Savaş sırasında diğer devletlerin olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de bazı beklentileri olmuştur. Bunların bir çoğu daha önce Balkan devletleri ve büyük Avrupa güçlerine karşı kaybettiği toprakların geri kazanılması ile ilgiliydi. Özetle Bab-ı ali, Makedonya, Trakya ve Kafkasya'da kaybettiği toprakları geri kazanmak, Mısır ve Girit üzerinde yeniden kontrol kurmak istiyordu. Ayrıca, Avrupa'nın Osmanlı Devleti üstünde kurduğu ekonomik hakimiyete son vermek de başka bir amaçtı. Ancak, Bulgaristan'ın müttefik olması bu amaçların gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Ayrıca Bulgaristan'ın İttifak devletlerine katılması, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bir harekate girişmesini de engellemiştir. Savaş sırasında Osmanlı'nın görevi, Rusya'yı doğuda oyalamak olmuştur¹¹⁰.

Bunların dışında Yunanistan ve Romanya'nın İtilaf devletlerine katılması halinde, Bulgaristan'a daha fazla toprak vaadinde bulunulmuştur. Bu durum,

¹⁰⁸ A.g.e., s.118.

¹⁰⁹ A.g.e., s.118.

¹¹⁰ A.g.e., s.118.

Sırbistan'ın da kaderini belirlemiştir. Ekimde başlatılan taarruzda; Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar orduları karşısında Sırbistan sıkışmış ve Arnavutluk'un kuzeyine çekilmiştir. Daha sonra, Sırp kuvvetleri İtilaf devletleri donanmaları yardımıyla Korfu adasına bırakılmıştır. Aynı kaderi Karadağ da paylaşmış, 1916 başlarında Avusturya-Macaristan orduları tarafından işgal edilmiştir. İtilaf devletleri donanmalarının Nisan 1915'ten Ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale Boğazı kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca, İttifak devletleri Balkanlarda güçlü ve üstün bir pozisyon elde etmiştir. Ayrıca, 1916 yazında Rusya'nın başlattığı saldırı geri püskürtülmekle kalmamış, Romanya da Transilvanya ve Dobruca'da yenilgiye uğratılmıştır¹¹¹.

Rusya, 1917'de gerçekleşen Bolşevik devriminin ülke içinde pekiştirilmesi ve devrimin ideolojisinin Fransa ve İngiltere gibi ülkelerle aynı tarafta yer almaya uygun olmamasından ötürü 1918 Martı'nda imzalanan Brest Litovsk Barış Andlaşması ile savaştan çekilmiş, Romanya da Dobruca ve Karpat bölgesindeki bazı alanları İttifak devletlerine, ülkedeki petrol yataklarının denetimini de Almanya'ya bırakıp savaştan çekilmiştir¹¹².

Savaş sonucunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu önce Avusturya Cumhuriyeti, ardından da Macaristan Cumhuriyeti'nin ilanı ile dağılmıştır. Sırp Krallığı, Hırvatistan ve Slovenya da yeni aktörler olarak ortaya çıkmıştır¹¹³. Osmanlı İmparatorluğu da 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Andlaşması'nı imzalamış, Bulgaristan ise, Kasım 1919'da Neuilly Barış Andlaşması'nı imzalamıştır. Bu andlaşma, Balkan Savaşlarında Bulgaristan'a bırakılmış Batı Trakya'yı tekrar Yunanistan'a verirken, Sırbistan'a da etnik olarak yoğunlukla Bulgarların yaşadığı dört stratejik noktayı vermiştir. Bunun dışında Bulgaristan, 450 milyon dolarlık bir savaş tazminatı ödemeye ve elinde bulundurduğu asker, polis ve sınır muhafızlarını 33.000'e indirmeye mecbur bırakılmıştır¹¹⁴. Sonuçta, Bulgaristan kendisini komşularıyla

¹¹¹ A.g.e, ss.118-119.

¹¹² R. J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s.80.

¹¹³ Sırp Krallığı, Hırvatlar ve Slovenler Yugoslavya'yı oluşturmak için adım atmışlardır. Görülen o ki Güney Slavlar ya bir devlet oluşturacaklar, ya da Hırvat ve Sloven toprakları İtalya, Sırbistan, ve muhtemelen Avusturya ve Macaristan arasında paylaşılacaktı. Bu durumda en rasyonel olan 'Yugoslavya' çatısı altında birleşmek olmuştur. Ancak Yugoslavya, 1929'a kadar resmen tanınmamıştır. Castellan, a.g.e., ss.425-432.

¹¹⁴ Crampton, *A Short History*, a.g.e., s.83; Jelavich, a.g.e., s.125; Troxel, a.g.m., s.199.

rekabetinde aşağılanmış, tarihsel olarak da bir kenara itilmiş hissetmiştir. Elbette, bu duygular ‘Büyük Bulgaristan’ sınırlarına bir kez daha ulaşma fırsatının yakalandığının düşünüldüğü II. Dünya Savaşı sırasında realize edilmeye çalışılmıştır.

4. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Daha önce de vurgulandığı gibi Osmanlılar Bulgaristan topraklarını 14.yy’da fethetmiş ve beş yüzyıla yakın bir süre bu toprakları yönetmiştir. Bulgaristan topraklarının İstanbul’a olan yakınlığı ve stratejik konumu, batıya açılan önemli yollar üzerinde oluşu ve İmparatorluğun genişlemesinden sonra bu toprakların merkezi bir konum kazanması Osmanlı yönetimini bu topraklarda planlı bir iskan politikası izlemeye yöneltmiştir. Bulgaristan’ın fethini izleyen dönemlerde özellikle de 18.yy’da bölgeye yönelik iskan hareketleri devam etmiş, Osmanlı-Rus savaşları sırasında kuzey ve kuzeydoğudan gelebilecek saldırıları bloke etmek amacıyla izlenen iskan politikasına daha fazla önem verilmiştir¹¹⁵.

Bulgaristan’daki Türkler 19.yy’da Tuna ve Edirne vilayetlerinin Türkleri olarak anılmışlardır¹¹⁶. Bu bölgelerde yaşayan Türk nüfusun ‘Bulgaristan Türkleri’ haline gelmesi, Bulgaristan’ın bağımsızlığını kazanması ve topraklarını genişletmesi sürecinde üç aşamada gerçekleşmiş bir gelişmedir. İlk olarak, 1878 Berlin Andlaşması ile kurulan Bulgar Prenslığı Tuna Vilayeti’nin önemli bir bölümünü içine almış ve burada yaşayan Türklerin Osmanlı topraklarıyla olan bağlantısını da bir bakıma kesmiştir. Aynı andlaşma ile kurulan otonom Doğu Rumeli vilayeti ise Edirne Vilayeti’nden Plovdiv (Filibe) ve Sliven koparılarak oluşturulmuştur. 1885’de bu vilayetin de Bulgaristan prensliğine katılmasıyla birlikte burada yaşayan Türkler de Bulgar yönetimi altına girmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Bulgaristan’ın Batı Trakya ve Rodoplar bölgesinde %90’nını Türklerin oluşturduğu kazaların önemli bir bölümünü de kendi topraklarına katmasıyla, sayılan bu bölgelerde yaşayan Türkler de Bulgaristan içinde kalmışlardır. Son olarak, Güney Dobruca bölgesinin 1940’da Romanya’dan

¹¹⁵ Türkkaya Ataöv, “The Turks of Bulgaria”, A.Ü. SBF Dergisi, Cilt. XLIV, No:1-2, (Ocak-Haziran 1989), ss.138-141.

¹¹⁶ Tuna Vilayeti; Tuna nehrinden başlayarak Balkan Sıradağları’na kadar uzanan bölgeyi oluştururken, Edirne Vilayeti; bu sıradağlardan Marmara Denizi’ne kadar uzanan bölgeyi içine almıştır. Bilâl Şimşir, “The Turks of Bulgaria”, Turkish Review: Quarterly Digest, (Spring 1989), s.15.

alınarak Bulgaristan'a verilmesiyle, burada yaşayan Türkler de Bulgaristan yönetimi altına girmiştir¹¹⁷.

Osmanlı yönetimi süresince Anadolu'dan ve İmparatorluğun diğer bölümlerinden devam eden göç hareketi ile Osmanlının fethini izleyen yaklaşık 150 yıllık süre içerisinde Bulgaristan'daki Müslüman ve Hristiyanların sayısı birbirine eşitlenmiştir. Ancak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bu demografik eşitlik tersine dönmeye başlamıştır. Savaş sırasında ve sonrasında ağırlıklı olarak şehirlerde yaşayan çok sayıda Türk ve diğer Müslüman gruplar bölgeden çekilen Osmanlı ordularıyla birlikte Trakya, İstanbul ve Anadolu'ya göçmüştür. Bu durum özellikle doğrudan savaş yolu üzerinde bulunan Tuna vilayetinin batı ve orta kesimlerinde yaşanmıştır. Savaş sonrasında Türk göçmenler evlerine geri dönmek istemişlerse de Rus askerlerinin ve Bulgar çetelerinin saldırılarıyla karşılaşmışlardır¹¹⁸.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı da Bulgaristan'daki Türklerin Anadolu'ya göçünü hızlandırmıştır. Balkan savaşları sonucunda 1913'te imzalanan İstanbul Andlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan ilk andlaşma olup, bu andlaşma ile Bulgaristan'daki Türk azınlığın hakları da düzenlenmiştir. Türkler tam bir dil ve din özgürlüğüne ve dört yıl içinde Türkiye'ye göçme hakkına kavuşmuştur. Türkler için ilk ve ortaokullar açılması ve eğitim dilinin Türkçe olması kararlaştırılmıştır. Mutlak zorunluluk ve yasal önlemler dışında Türklere ait bölgelerin istimlak edilmesi yada millileştirilmesine son verilmiştir¹¹⁹.

I. Dünya Savaşı sonrasında Kurtuluş savaşı sırasında da Türkiye-Bulgaristan ilişkileri devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanistan'ı askeri ve diplomatik anlamda sınırlamak Türk dış politikasının öncelikli amaçlarından biri olmuştur. Türkiye bu amaca yönelik olarak, güç dengesi sağlama yolunu seçmiş ve Bulgaristan'daki Stamboliiski yönetimiyle 18 Ekim 1925'de bir işbirliği ve saldırmazlık andlaşması imzalamıştır. Diğer taraftan, Yunanistan'a destek veren Romanya hükümetine karşı, Sovyet Rusya ve Ukrayna ile ilişkilerinde diplomatik inisiyatif kullanma yolunu da

¹¹⁷ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, London: Hurst & Company, 1997, s.78; Castellan, a.g.e., ss.384-390; Şimşir, a.g.m., s.17.

¹¹⁸ Ömer E. Lütem, "The Turkish Minority in Bulgaria", (http://www.foreignpolicy.org.tr/ing/articles/olutem_v25.htm).

¹¹⁹ Bilâl Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878 – 1990)*, Ankara:Bilgi Yayınevi, 1986, ss.48-58.

denemiştir. Hatta Ankara hükümeti, Batı Trakya ve Makedonya’da bazı ayaklanmalar organize etmiş ve 1920’de kurulan geçici ‘Batı Trakya Ulusal Hükümetine’ de 1923 Lozan Barış Andlaşması’nın imzalanmasına kadar olan süreçte destek olmuştur. Bunları yaparak Türkiye, Anadolu’da mücadele ettiği Yunanistan’ı daha yakından tehdit ederek kendisi üzerindeki baskıyı azaltmak istemiştir¹²⁰.

Türkiye-Bulgaristan işbirliği Lozan barış görüşmeleri sırasında da devam etmiştir. Görüşmeler süresince Türk heyeti, Bulgaristan’ın Selanik’ten Ege Denizi’ne bir çıkışının olması konusundaki Bulgar iddialarına destek vermiş, bu tarz jeopolitik düzenlemelerle bölgede bir güç dengesi oluşturmayı amaçlamıştır¹²¹.

B. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÜÇ DAĞILIMINDA YENİ DENGELER VE TÜRKİYE – BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Uluslararası ve Bölgesel Sistemin Yapısı

I. Dünya Savaşı’nı bitiren barış andlaşmaları ve düzenlemelerin neden olduğu adaletsizlikler savaş sonrası uluslararası sistemin yapısında ‘tatminsizlik’ ve ‘hayal kırıklığının’ hakim olmasına neden olmuştur. Örneğin İtalya’nın gizli andlaşmalarla kendisine söz verilen toprakları elde edememesi bu ülkenin savaş sonrasında revizyonist politikalar izlemesine yol açmıştır¹²². İkincisi, İngiltere’nin geleneksel ‘denge politikasını’ savaş sonrasında sürdüremeyişi revizyonist devletleri cesaretlendirmiş ve Avrupa’daki istikrarsızlığı arttırmıştır. Üçüncü olarak, ABD’nin savaş sonrasında güç dengesini sağlayacak önemli bir aktör haline gelmesine karşın, Milletler Cemiyeti’ne (MC) girmemesi ve Avrupa sorunlarından uzak kalışı yine Avrupa’daki istikrarı ve revizyonist devletlerin ortaya çıkışını etkilemiştir¹²³. Son olarak 1917’de gerçekleşen Bolşevik Devrimi siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan yeni bir felsefe belirleyen Sovyetler Birliği’ni Avrupa ve dünya politikasından görece olarak uzaklaştırmış ve bir

¹²⁰ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss.233-238.

¹²¹ Gencer Özcan, “Continuity and Change in Turkish Foreign Policy in the Balkans”, *Balkans: A Mirror of the New International Order*, Ed.: Günay Göksu Özdoğan – Kemâli Saybaşılı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995, s.281.

¹²² St. Jean de Maurienne Andlaşması ile İtalya’ya Anadolu’da, Antalya’ya ek olarak İzmir, Kayseri ve Mersin üçgeninde kalan güneybatı Anadolu bölgesi de vaad edilmiştir. Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağ*, a.g.e., s.232.

¹²³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 6.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1998, s.14.

bakıma izole hale getirmiştir¹²⁴. Sonuçta Avrupa’da güç dengesini sağlayacak önemli güçlerden birisinin daha etkisiz hale gelmesiyle, uluslararası sistemde yeni bir savaşa neden olacak somut gelişmeler bir bir ortaya çıkmaya başlamıştır.

1934 yılında iktidara gelen Hitler uluslararası istemde güç dengesinin kurulamayacağını anlamış ve 1919’da Versay düzenlemelerinin Almanya’ya yönelik adaletsiz bir uygulama olduğunu düşünmüştür. Dahası Almanya’nın dış politikası şekillendirilirken; Versay düzenlemelerinin Almanya’ya getirdiği kısıtlamaların kaldırılması, Almanya sınırları dışında yaşayan tüm Almanların “tek ulus, tek devlet” altında birleştirilmesi ve son olarak “hayat sahası” (lebensraum) ile Almanya’nın refah ve mutluluğunun sağlanması amaçlanmıştır¹²⁵.

Bu amaçlardan ilki 1935’de Almanya’nın Versay düzenlemelerine aykırı olarak zorunlu askerlik hizmetini başlatması ve 1936’da Ren bölgesini silahlandırması ile gerçekleştirilmiştir¹²⁶. 1938’de Avusturya’nın ilhakı ve Çekoslovakya’nın Almanca konuşulan Südetler bölgesinin ele geçirilmesiyle de revizyonist Alman dış politikasında ikinci aşamaya geçilmiştir. 1939’da Çekoslovakya’nın geriye kalan bölgelerinin ele geçirilmesiyle de son aşamaya gelinmiştir. Bu gelişmeler İngiltere’nin savaş sonrası izlediği yatıştırma politikasının da işlevsizliğini ortaya koymuştur¹²⁷.

Aynı dönemde İtalya’da iktidara gelen Musolini yönetiminin izlediği revizyonist politika ile 1935’de Etiyopya’yı işgal etmesi dikkatlerin Afrika’ya çevrilmesine neden olmuş, bundan yararlanan Almanya Ren bölgesine asker sokmuştur. Bundan sonra Almanya ile İtalya birbirlerine yakınlaşıp Berlin-Roma mihverini oluşturmuşlardır¹²⁸. Daha sonra Uzakdoğu’da Japonya’nın da Berlin ile bir ittifak andlaşması imzalaması sonucunda Berlin, Roma, Tokyo mihveri tamamlanmıştır.

Çekoslovakya’nın ilhak edilmesi Almanya’nın doğuya doğru ilerleyeceğini ortaya koymuş, Batılı güçlerin Almanya’yı durdurma konusundaki yetersizlikleri ve becerisizlikleri Sovyetleri endişelendirmiştir. Almanya’yı durdurmak için İngiltere ve

¹²⁴ A.g.e., s.14.

¹²⁵ A.g.e., s.43.

¹²⁶ A.g.e., s.44.

¹²⁷ A.g.e., s.44.

¹²⁸ İtalya Etiyopya’yı işgalinden sonra Akdeniz’de İngiltere’ye karşı koymak için bir Avrupalı güce ihtiyaç duymuş, bu işgale karşı Almanya MC tarafından uygulanan zorlama tedbirlerine katılmamış ve İtalya’nın ihtiyaç duyduğu kömürü vermeye devam etmiştir. A.g.e., s.49.

Fransa'ya götürdüğü ittifak önerisi geri çevrilince, Sovyetler Almanya'ya karşı Doğu Avrupa'da bir güvenlik kuşağı oluşturmak istemiş ve II. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Ağustos 1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Bu Pakt içinde yer alan gizli andlaşmalarla Doğu Avrupa, Polonya ve Baltık bölgelerinde Alman ve Sovyet nüfuz bölgeleri belirlenmiş ve Polonya'nın işgali ile II. Dünya Savaşı başlamıştır¹²⁹.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, 1919-1930'da Balkanlar alt sisteminde bulunan devletler ise demokratikleşme süreçlerini ve ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 1930-1939 arasındaki dönemde ise bu hedefleri gerçekleştirmede başarısız olan Balkan devletleri, kötüleşen ekonomik durumdan ve azınlıkların milliyetçi hareketlerinden güç alan 'anarşik' siyasal yapılanmaya son vermek amacıyla diktatörlük yönetimini benimsemişlerdir¹³⁰.

Bu çerçevede savaş sonrasında Romanya'da, savaş düzenlemeleri nedeniyle düş kırıklığı yaşayan çevreler, özellikle de asker ve aydınlar küçük gruplar şeklinde örgütlenmeye başlamıştır. Bu gruplar 1929-1933 döneminde yaşanan büyük ekonomik kriz nedeniyle Marksist açıklama ve politikaları red etmiştir¹³¹. Aynı zamanda yaşanan ekonomik kriz nedeniyle bankacılık ve finans sektöründe isim yapmış Yahudilere saldırmışlar ve milliyetçi söylemler geliştirmişlerdir.

Romanya'da "Demir Muhafızlar" olarak ortaya çıkan ve özellikle Yahudi karşıtlığı ile dikkat çeken oluşum içinden önemli isimler ülkede siyasal süreci kullanarak iktidar olmaya çalışmıştır. 1937'ye gelindiğinde Romanya'daki Demir Muhafızlar İtalyan ve Alman modellerinden etkilenerек kendilerini farklı kılan üniformalar giymişler, ayrı selamlaşma biçimleri geliştirmişlerdir. 1941'e gelindiğinde işsiz aydınların, unutulmuş köylülerin ve fakir şehirlilerin büyük bir bölümü Demir Muhafızlara katılmıştır¹³².

Bulgaristan'ın da savaş sonrasında büyük miktarda savaş tazminatı ödemeye mecbur bırakılmış olması ve Makedonya'daki topraklarının Yugoslavya ve

¹²⁹ A.g.e., s.59.

¹³⁰ Castellan, a.g.e., ss.452-455.

¹³¹ A.g.e., s.438.

¹³² A.g.e., s.439.

Yunanistan'a bırakılması büyük bir siyasal başarısızlık olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca savaş sonrası ülkeye Makedonya ve Trakya'dan 220 binden fazla sığınmacı gelmiş, bu sığınmacılar mevcut sosyo-ekonomik şartlardan hoşnutsuzluk duymuşlardır. Ancak bu hoşnutsuzluk kendini Makedonya Devrimci örgütü olarak ortaya çıkarmıştır. Daha sonra Bulgaristan içinde bu oluşuma yönelik bir tepki doğmuş ve Zveno adı altında birleşen askerler diktatörlük rejimi oluşturmuşlardır¹³³.

2. Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan Dış Politikası

I. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan, 'yayılmacılığa' ilgisiz kalmıştır. Bunun dışında, Lenin'in devrimci rejiminden uzak durması zafer kazanan müttefik devletleri rahatlatmış gibi, Bulgaristan Milletler Cemiyeti'ne kabul edilen ilk yenik devlet olmuştur. Bulgaristan bu dış politika çizgisini komşularıyla iyi ilişkiler kurma konusunda da göstermiştir. Ancak, Makedon örgütler iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasında sorun teşkil etmiştir¹³⁴. 1923'de Yugoslavya ile yapılan Niş Konvansiyonu ile, her iki ülke sınırlarından birbirlerine karşı silahlı saldırıda bulunulmasına engel olma kararı alınmış, böylece Makedon örgütlerin bölgedeki istikrarı bozmaya yönelik girişimleri engellenmiştir¹³⁵. 1922'de SSCB ile yakınlaşma yolunda adımlar atılmaya başlandıysa da bu durum Bulgaristan'ın komünizme kaydığı anlamına gelmemiştir. Aksine bir yandan SSCB ile ilişkiler geliştirilirken, diğer taraftan Balkan ve Orta Avrupa Çiftçi Partilerini bir araya getiren, Yeşil Enternasyonel'in öncülüğünü bizzat Bulgaristan üstlenmiştir¹³⁶. Türkiye ile 18 Ekim 1925'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Andlaşması herhangi bir süreyle sınırlanmazken, andlaşmaya ek bir protokolle Bulgaristan'daki Müslümanların ve Türkiye'deki Bulgarların dil, din ve eğitim gibi konulardaki hakları karşılıklı olarak güvence altına alınmıştır¹³⁷.

¹³³ Lampe, a.g.m., s.20.

¹³⁴ Ivan Mihailov adlı bir Makedon eylemcinin Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya sınırlarının kesiştiği yerde örgütlediği ve sanal bir devlet gibi hareket eden oluşum, buradan Yugoslav ve Yunan Makedonyası'na saldırılarda bulunmuştur. Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.155.

¹³⁵ Sina Akşin ve Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", *Balkanlar*, Der.: İsmail Soysal, İstanbul: Eren, 1993, s.113.

¹³⁶ A.g.m., s.113.

¹³⁷ A. Mete Tuncoku, "The Rights of Minorities in International Law and Treaties: The Case of Turkish Minority in the People's Republic of Bulgaria", *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of A Minority*, Ed.: Kemal H. Karpat, İstanbul: The Isis Press, 1990, s.243.

1930'larda başlatılan ve Balkanlarda bütünlüğü sağlamayı amaçlayan bir dizi konferansa Bulgaristan katılmamış, özellikle I. Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerin öngördüğü sınırların kalıcı sınırlar olması gerektiğine dair kararları reddetmiştir. Ancak diğer Balkan devletleri, Bulgaristan'ın da yer alacağı tüm çok taraflı bölgesel girişimlerde böyle bir şartın yer alması konusunda ısrar etmiştir. Bulgaristan bu dış politika tavrını en açık biçimde Şubat 1934'de Atina'da Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan arasında imzalanan Balkan Antantı'na katılmayarak göstermiştir. Özetle Bulgaristan bu tavrıyla savaş sonrası sınırlarından memnun olmadığını, uluslararası ve bölgesel sistemlerdeki güç dengesinde yaşanacak bir değişim 'Büyük Bulgaristan' sınırlarına ulaşmayı sağlayacak imkanlar yaratırsa bunun değerlendirebileceğinin sinyallerini de vermiştir¹³⁸.

Bulgaristan 1937'de Yugoslavya ile imzaladığı pakt ile bir taraftan 1934'de yapılan Balkan Antantı'nı etkisizleştirmiş, diğer taraftan Almanya ve İtalya'ya ile iyi ilişkiler içinde bulunan Yugoslavya'ya yakınlaşmıştır. Oldu bittilerle Almanya'nın Çekoslovakya ve Avusturya'yı, İtalya'nın da Etiyopya'yı işgal etmesi, Bulgaristan'ı 1918'de yenilmiş güçler arasında kaybettiği toprakları geri kazanamamış tek ülke olduğuna inandırmıştır. Özellikle Almanya yanlısı dış politika izlenmesini söyleyen çevreler bunun üzerinden ateşli söylemlerde bulunmuşlardır. Ancak Almanya ile birlikte daha önce bir savaşa giren ve yenilen Bulgaristan, Eylül 1939'da savaş çıktığında tarafsızlığını ilan etmiştir¹³⁹. Bulgaristan, savaşın başında Balkanlardaki stratejik konumundan ötürü kendisine yöneltilen teklifleri sürekli geri çevirmiştir¹⁴⁰.

Bulgaristan'ın savaş içindeki konumu Büyük Güçler arasındaki ittifakların ve mücadelelerin sonuçlanmasıyla belirlenmiştir. 1939 tarihli Nazi-Sovyet Paktı'nın Almanya ile yapılacak bir ittifakta Sovyetleri gücendirmeyecek oluşu, iki savaş arasındaki dönemde Bulgaristan'ın artan bir şekilde Almanya'dan ithal edilen mamul mallara bağımlı hale gelmesi, Bulgaristan'ın Almanya'ya yakınlaşmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bunların yanı sıra, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve başarısız

¹³⁸ Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.162.

¹³⁹ Akşin - Fırat, a.g.m., s.115.

¹⁴⁰ SSCB'nin önerdiği Sovyet-Bulgar karşılıklı yardım paktı, Dobruca'ya yönelik Bulgar iddialarına destek vaat ederken, Şubat 1940'da Balkan Paktına yapılan davet de Bulgaristan'ı ittifak güçleri yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak, tüm bunlar Bulgaristan tarafından reddedilmiştir. Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.169.

olmasından sonra Müttefik Devletlerin Akdeniz'e güç göndermesi olasılığı gündeme gelmiştir. Bu nedenle Almanya, bir an önce Yunanistan'ı işgal etme kararı almıştır. Bulgaristan ile yapılan müzakerelerden sonra, Bulgaristan Alman kuvvetlerinin kendi topraklarından geçerek Yunanistan'a girmesine izin vermiş ve kısa bir süre sonra Bulgaristan, Alman, İtalyan ve Japon üçlü ittifakının bir üyesi haline gelmiştir. Pearl Harbor baskınından sonra da, Bulgaristan sembolik olarak İngiltere ve ABD'ye savaş ilan etmiştir¹⁴¹.

1941 Nisanında Balkanlar Mihver devletler tarafından paylaşılmıştır. Bulgaristan bu paylaşımda 1918'de kaybettiği, Batı Trakya'yı -Semadirek ve Taşoz Adaları dahil olmak üzere- ve Sırbistan Makedonyası'nı geri almıştır. Almanya, Selânik'in kontrolünü elinde tutmuş ve Bulgaristan'ın mihverden ayrılmaması için bu toprakları tamamen Bulgaristan'a vermemiştir. Yine de Bulgarlar bunu ulusal bütünlüğün sağlanması olarak algılamışlardır¹⁴².

Almanya'nın 1941 Haziran'ında SSCB'ye karşı başlattığı yıldırım hareketinde başarısız olması ve Yugoslavya'daki partizanların başarısı, Bulgaristan'ın Almanya'ya karşı bazı yükümlülükler altına girmesine neden olmuştur. Almanya doğuda sürdürdüğü savaşa asker desteği sağlayabilmek için Balkanlardaki Alman birliklerini doğuya kaydırırken, boşalan yerleri Bulgar askerleriyle doldurmuştur. Sonuçta, Bulgar birlikleri Balkanlar dışına gönderilmemişse de, Bulgar siyasal kontrolünün dışındaki alanlarda görev yapmışlardır¹⁴³.

1943 yazında savaş hem Bulgaristan, hem de ittifak güçleri için kritik bir noktaya ulaşmıştır. Batıda İtalya yenilmiş ve teslim olmuş, doğuda ise Kafkaslardaki Alman baskısının azalması Türkiye'ye önemli bir hareket serbestisi kazandırmıştır. Dahası bu durum Türkiye'nin müttefik güçlere katılma olasılığını gündeme getirmiştir. 1943 sonuna gelindiğinde, Bulgaristan müttefik güçlerin yoğun hava bombardımanına maruz kalmış ve ülkede baş gösteren hoşnutsuzluk sonucunda Bulgaristan'ın taraf

¹⁴¹ A.g.e., s.171.

¹⁴² Sofya'daki kilise liderleri ulusal birlik sağlandığına göre, tüm Bulgarların dinsel liderliğini yapacak ve ulusal birliği sembolize edecek bir patrik seçilmesi için harekete geçmişlerdir. A.g.e., s.172.

¹⁴³ A.g.e., s.173.

değiştirmesine yönelik protestolar yapılmıştır¹⁴⁴. Bu gelişmeler Bulgaristan'da Almanya'nın savaşı kaybettiği, dolayısıyla müttefik güçler yanında yer alınması gerektiğine dair görüşe geçerlilik kazandırmıştır. Bu amaçla ABD'ye yaklaşılmışsa da Bulgaristan önüne konulan kayıtsız şartsız teslimiyet, işgal edilmiş tüm toprakların geri verilmesi ve ülkenin müttefiklerin işgaline bırakılması gibi şartları oldukça ağır bulmuştur. Bir taraftan 'Büyük Bulgaristan' sınırlarının bir kez daha terk edilmesi, diğer taraftan ülkede Alman askeri varlığı söz konusuysa, kayıtsız şartsız teslimiyet imkansız gibi görünmüştür.

Bütün bunların dışında Bulgaristan yoğun biçimde SSCB'nin baskısı altında da kalmıştır. Sovyetler, müttefik güçlerin hava bombardımanını sona erdirmeleri konusundaki Bulgar ricasını geri çevirmişler ve Sofya üzerinde diplomatik baskıya başlamışlardır. Kızıl Ordu'nun Ukrayna'yı geçmesiyle birlikte Sovyetler, Almanya ile olan ilişkinin derhal sona erdirilmesini dahi talep etmişlerdir. Bulgaristan, Almanya ile bağının kesilmesini göze alamamış; diğer taraftan, Sovyetleri yatıştırmak, ABD ve İngiltere ile bir barış andlaşması imzalamak konusunda da endişe taşımıştır. Sonuçta, Bulgaristan üçlü ittifaka sadık kalacağını bildirerek, Alman birliklerinin ülkesinden geri çekilmesini istemiştir¹⁴⁵.

17 Ağustosta tarafsızlık ilan edilmesiyle birlikte, ülkedeki tüm siyasi tutuklular serbest bırakılmıştır. Bu sırada Kızıl Ordu'nun Romanya'ya girmesiyle Sovyetler, Bulgaristan'ın kuzeyine kadar inmiş ve Bulgaristan üzerindeki Sovyet baskısı bu noktadan sonra daha da artmıştır. Alman birliklerinin ülkeyi tamamen boşaltmasından sonra, Bulgaristan Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Buna rağmen, Sovyetler tüm Doğu Avrupa'da ve Balkanlarda ilerlemenin savaş sonrası düzenlemelerde kendilerine elverişli bir durum sağlayacağını hesap etmiştir. Bulgaristan bir kenara bırakılarak bu elverişli durum elde edilemeyeceğinden, Sovyetler Bulgaristan'a savaş ilan etmiş ve Bulgaristan, Japonya dışındaki tüm diğer önemli güçlerle savaşır hale gelmiştir.

Kızıl Ordu Eylül 1944'de Bulgaristan'a girmiş ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Ekim 1944'de ise Bulgar orduları müttefik güçler tarafında savaşmaya

¹⁴⁴ İç politikada ılımlılar, eski muhafazakarlar ve Anavatan Cephesi'nden (AC) oluşan muhalefet bu protestoları örgütlemiştir. AC, komünistleri, Zveno yanlılarını, sosyal demokrat fraksiyonu içine almış ve Nikola Petkov liderliğinde örgütlenmiştir. Ancak, AC parçalı yapısı ve askeri güçle zayıf olan ilişkilerinden ötürü yeterince ön plana çıkamamıştır. A.g.e., s.179.

¹⁴⁵ A.g.e., s.180.

başlamışlar ve Kızıl Ordu'nun yanında Macaristan ve Avusturya'daki savaşlara katılmışlardır¹⁴⁶.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyeti I. Dünya Savaşı'ndan itibaren geçirdiği uzun savaş dönemini 29 Ekim 1923'de imzalanan Lozan Barış Andlaşmasıyla kapatmıştır. Ayrıca Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmış olması da Türkiye'nin yeniden şekillenen uluslararası sistemde yeni ve çağdaş bir siyasal, ekonomik ve kültürel anlayışla yer almaya yöneldiğini göstermiştir¹⁴⁷.

Bundan sonraki süreçte Türk dış politikasının öncelikli hedefi; ikili andlaşmalar yoluyla mevcut sınırlarını güven altına almak olmuştur. Böyle bir dış politika hedefi içeride yaşanan ciddi ekonomik sorunlar ve ayaklanmaların bastırılması gibi nedenlerden ötürü de ortaya çıkmıştır. Lozan sonrası çözülmeden kalan sorunların doğurduğu güvenlik ve toprak bütünlüğünün sağlanması ile ilgili sorunlara *reelpolitik* gereklere uygun çözümler bulunmuştur¹⁴⁸. Özetle Türkiye'nin öncelikli dış politika amacı; varlığını devam ettirmek ve mevcut sınırlarında güven içinde yaşamak olarak belirlenmiş, Osmanlı döneminde Balkanlar genelinde yürütülen etki alanları oluşturma ve buna bağlı prestijini pekiştirme gibi dış politika amaçları terk edilmiştir. Şurası da unutulmamalıdır ki, yaşanan dünya savaşı imparatorluk şeklindeki siyasal örgütlenme biçimini sona erdirmenin yanında, ulus-devlet olgusunun bir bakıma geçerliliğini de pekiştirmiştir. Ancak, burada ortaya çıkan sorun her ulus devletin izlediği dış politika açısından aynı kategoride yer alıp, almayacağına ilişkin bir sorun olmuştur. Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısı ve iç politikasında karşı karşıya kaldığı güçlükleri dikkate alan Türkiye, temkinli dış politika izleyen ve statükoyu gözetken bir aktör olarak uluslararası sistemde yerini almıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁶ A.g.e., s.183.

¹⁴⁷ Mehmet Gönübol and Ömer Kürkçüoğlu, "A General Look At Turkish Foreign Policy During The Period of Atatürk", *Turkish Review: Quarterly Digest*, First Issue, (November 1985), s.23.

¹⁴⁸ İngiltere ile gündeme gelen Musul sorunu, Fransa ile yaşanan Osmanlı Borçları ve Suriye sınırının nihai statüsünün belirlenmesi, Yunanistan ile gündeme gelen nüfus mübadelesi ve genel olarak kapitülasyonların sona erdirilmesi gibi sorunlar Lozan sonrası çözüm bekleyen önemli dış politika sorunları olmuştur. A.g.m., s.23.

¹⁴⁹ A.g.m., s.30.

1930'lara gelindiğinde ise Türkiye, ülke içindeki istikrarsızlıkları ve uluslararası sorunlarını neredeyse bütünüyle çözmüştür. Bu durum Türkiye'nin uluslararası platformda daha aktif bir rol oynamasını sağlamış, Temmuz 1932'de MC'ne kabul edilmesinde daha önce savaştığı ve Lozan sonrasında sorunlar yaşadığı İngiltere ve Fransa'nın etkin desteğini almıştır. Bu destek bir taraftan bu devletlerle uluslararası alanda işbirliğine gidilebileceğinin işaretini verirken, diğer taraftan Türkiye'nin Batı'ya doğru bir tercih yaptığına da işaret etmiştir. Ancak Türkiye, bu yöneliminde de temkinli dış politika anlayışını elden bırakmayarak MC'nin üyesi olmayan Sovyetler Birliği'nin desteğini almış ve örgüt üyeliğini kendisine karşı kullanmayacağını güvencesini vermiştir¹⁵⁰. Türkiye'nin artan bölgesel ve uluslararası angajmanı kendisini 1934'de imzalanan Balkan Antantı girişiminde somutlaştırmış, bu girişim bir taraftan Türkiye'ye Balkanlardan yönelebilecek bir tehdide engel olmayı amaçlarken, diğer taraftan kendisine karşı Kurtuluş Savaşı sırasında savaşan İngiltere ve Fransa'nın müttefiki Yunanistan ile böyle bir işbirliğine girişmesi Türkiye'nin Batı'ya yöneliminin önemli bir işareti olarak değerlendirilmiştir¹⁵¹.

1935'de ise İtalya'nın Etiyopya'ya saldırması ve doğu Akdeniz'in güvenliğini tehdit etmesi İngiltere ile Türkiye'yi daha da yakınlaştırmış, İngiltere, iki ülke arasında resmi bir anlaşma imzalanmasını önermiştir. Böylece Türkiye'nin Batı'ya yönelimi de netleşmiştir. 1935-1938 arasında uluslararası sistemde yaşanan bloklaşma da (anti-revizyonist ve statükodan yana İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya, İtalya, Japonya ve Bulgaristan) Türkiye'nin tercihinin somutlaşmasında etkili olmuştur¹⁵². Ancak Türkiye, böyle bloklaşmaların yaşandığı bir ortamda hareket alanını geniş tutabilmek için Almanya ile diyalogunu sürdürmüş ve SSCB ile ilişkilerinin belirli bir düzeyin altına inmesine izin vermemiş ve doğu sınırının güvenliğini de göz ardı etmemiştir¹⁵³.

¹⁵⁰ Şükrü Sina Gürel, "Türk Dış Politikası (1919-1945)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yay., s.528.

¹⁵¹ Mehmet Gönülöbol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss.99-106.

¹⁵² Gürel, a.g.m., s.528.

¹⁵³ Kasım 1935'de Sovyetlerle imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık anlaşması ile Türkiye, doğudan yönelebilecek bir tehdide karşı kendini güvenceye almıştır. Temmuz 1937'de imzalanan ve İran, Afganistan ve Irak'ın katıldığı Sadabat Paketi ile de doğu sınırının güvenliği bir ölçüde pekiştirilmiştir. A.g.m., s.528.

Türkiye uluslararası sistemde rekabetin arttığı ve mücadelenin şekillendiği bir ortamda kendisinin güç dengesinde belirleyici olacağını bildiğinden, Lozan'da Türk Boğazları üzerinde Türkiye'nin egemenliğini sınırlayan düzenlemelerin kaldırılması için uygun ortamın sağlandığını düşünmüş ve Lozan Barış Andlaşması'nı imzalayan devletlere Boğazların statüsünde değişikliğe gidilmesi konusundaki talebini götürmüştür. İngiliz dışişleri bakanlığınca hazırlanan memorandumun ardından, Temmuz 1936'da toplanan Montrö Konferansı'nda Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği tam olarak tesis edilmiştir¹⁵⁴. Bundan sonra uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Fransa'nın Hatay konusunda ılımlı bir tavır içine girmesi ile Hatay sorununda 1937'de Türkiye lehine olan gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini daha da pekiştirmiştir.

İngiltere ve Fransa ile işbirliği ve uzlaşmaya dayanan ilişkiler geliştiren Türkiye, 1930'lardan sonra İtalya'nın Akdeniz'de yayılmacı politikalar izlemeye başlamasıyla birlikte bu iki ülkeyle olan ilişkilerini daha da pekiştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1939'da önce Türkiye-İngiltere daha sonra da Türkiye-Fransa arasında ittifak andlaşmalarının imzalanacağına dair bildiriler yayınlanmıştır. II. Dünya Savaşının hemen öncesinde 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Andlaşmasının imzalanması ise Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile bir ittifak andlaşması imzalamaya yöneltmiştir. Bu nedenle 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak andlaşması imzalanmıştır¹⁵⁵. Bu andlaşmanın yanında İngiltere ve Fransa ile, Türkiye'nin savaş malzemesi ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli kredi andlaşmaları da yapılmıştır.

1940'ın sonuna gelindiğinde Almanya ile SSCB Doğu Avrupa ve Balkanlar konusunda bir pazarlığa girişmişler ancak kesin bir anlaşmaya varamamışlardır. Ocak 1941'den itibaren Almanya'nın Balkanlara doğru inmesi İngilizleri telaşlandırmış, bu noktadan sonra Almanların Türkiye üzerinden İngiltere'nin en önemli nüfuz alanı Ortadoğu'ya doğru uzanacağı düşünülmüştür. Bu nedenden ötürü İngiltere, Türkiye'nin

¹⁵⁴ Gönübol-Kürkçüoğlu, a.g.m., s.25.

¹⁵⁵ Gürel, a.g.m., s.531.

savaşa katılmasını istemiştir. Bu ısrarlar karşısında Türkiye savaş dışı durumunu korumuş, Bulgaristan'la 17 Şubat 1941'de bir Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır¹⁵⁶.

Bu gelişmeler yaşanırken Almanya, Sovyetlere karşı savaşa girişmeden önce Türkiye'nin tarafsızlığını kazanmak istemiş ve Alman birliklerinin Türkiye sınırından 50 kilometre uzakta duracağını bildirmiştir. Bu açıklamadan sonra Almanya ile Türkiye arasında Haziran 1941'de bir saldırmazlık paktı imzalanmış ve ardından Türkiye'de çıkarılan kromun bir bölümünün Almanya'ya satışı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Haziran 1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırması ise Türkiye'yi yeni bir durumla yüz yüze getirmiştir¹⁵⁷.

Türkiye bu noktadan sonra SSCB'ye, Türk Boğazları ve toprakları üzerinde tavizler verilmesinden endişe etmiş, bu endişeleri gidermek üzere SSCB ve İngiltere Türkiye'ye verdikleri notalarla Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğini bildirmişlerdir. Sonuçta her iki ülke de Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaş dışı durumunu korumasını istemiş ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa yardım edeceklerini bildirmiştir¹⁵⁸.

1942 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaş dışı durumu Alman genişlemesine karşı iyi bir kalkan görevi görmüş; ancak, 1943 ilkbaharından itibaren Sovyetlerin Almanlara karşı başarı kazanmasıyla birlikte Türkiye'nin savaşa katılması istenmiştir. Zira Sovyetler Almanlara karşı Balkanlarda da saldırıya geçmek istemiş, bu durum İngiltere ve ABD açısından Sovyet etki alanının Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da sınırlandırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Ocak 1943'de Adana'da yapılan Churchill-İnönü görüşmeleri Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda bir sonuç vermemiş, Türkiye savaş sonrasında Sovyet etki alanına düşme konusunda endişeleri olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁹. Bundan sonra 1943 yılı boyunca müttefikler arasında yapılan konferanslarda Türkiye'nin savaşa katılması gündeme getirilmiş; ancak, İngiltere'nin Türkiye'ye yapacağı yardım, Türkiye'nin doğrudan mı savaşa katılacağı, yoksa müttefiklere kendi topraklarında üs mü vereceği konularında taraflar arasında anlaşmaya varılamayınca, bir güven bunalımı ortaya çıkmıştır. Şubat 1944'de İngiltere

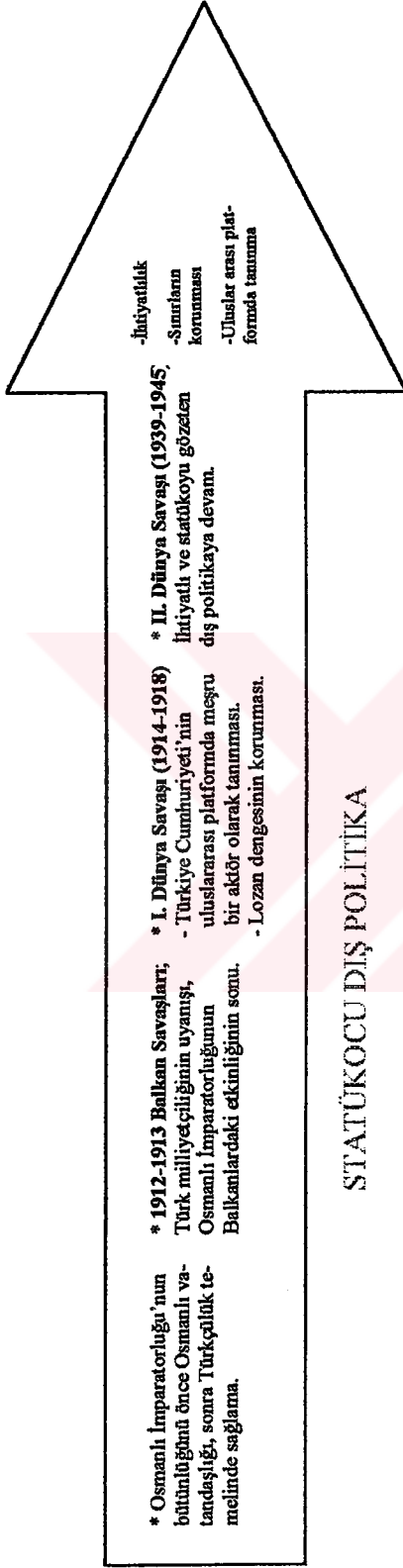
¹⁵⁶ A.g.m., s.533.

¹⁵⁷ Mehmet Gönübol ve diğerleri, a.g.e., s.152.

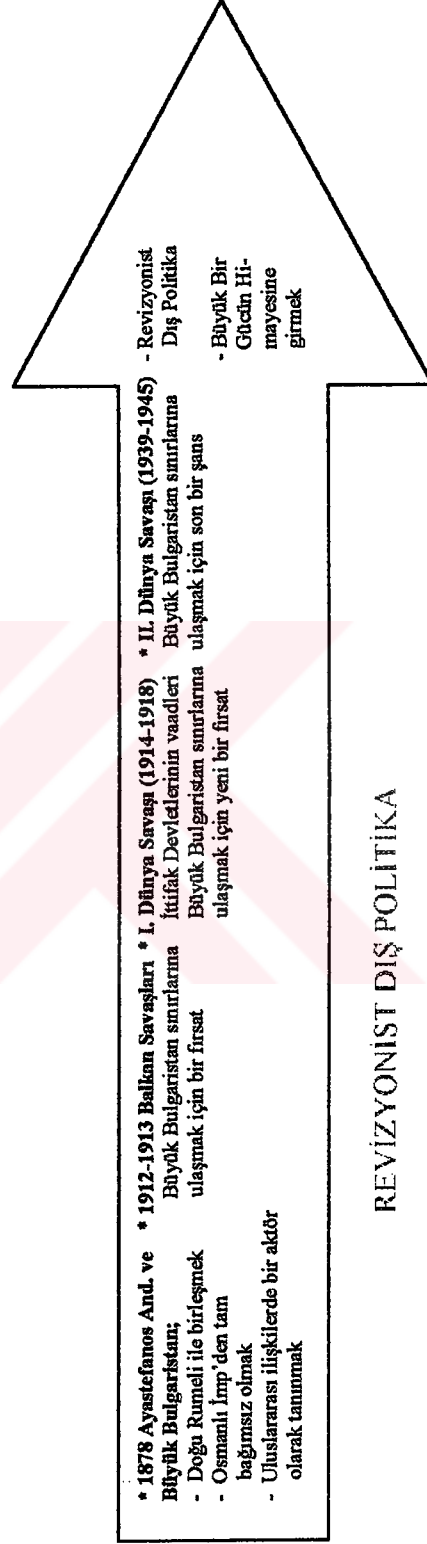
¹⁵⁸ A.g.e., s.156.

¹⁵⁹ Gürel, a.g.m., s.534.

ŞEKİL 1 SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNE KADAR TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

ŞEKİL 2 SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNE KADAR BULGARİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

ve ABD, Türkiye ile ilişkilerini dondurmışlar ve Yaptıkları yardımları kesme kararı almışlardır. Bu gelişmelerden sonra Türkiye, önce Almanya'ya yaptığı krom satışına son vermiş, daha sonra da diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Aynı şekilde Ocak 1945'de de Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkiler kesilmiştir. Türkiye'nin bu tavrına karşılık ne Müttefik ülkeler ne de Sovyetler bu aşamadan sonra Türkiye'nin savaşa dahil olmasının bir önemi olmadığını vurgulamışlardır¹⁶⁰.

Sonuçta Türkiye sembolik olarak müttefikler tarafında savaşa katılmışsa da Sovyetler 1945'deki Yalta Konferansı'nda Montrö Boğazlar sözleşmesinde değişikliğe gidilmesi konusunda taleplerinin söz konusu olacağının sinyallerini vermiştir. Bu yöndeki Sovyet tavrı Türkiye'nin savaş sonrası düzenlemelerle oluşacak güç dengesi içinde kendi güvenliğini esas alarak hareket etmesini zorunlu hale de getirmiştir.

Esasen Soğuk Savaş dönemine kadarki süreçte Türkiye ve Bulgaristan'ın dış politikaları yapısal olarak birbirinden farklılık göstermiştir. Bulgaristan I. Dünya Savaşı sonrası imzaladığı barış andlaşmasının kendisine yönelik haksızlıklar içerdiğini düşünmüş, uluslararası sistemin yeniden şekillenmesi sürecinde revizyonist politikalar izlemiştir. Türkiye ise savaş sonrası düzenlemelerden tatmin olmuş, mevcut sınırlarının ve ulusal egemenliğinin korunmasını esas aldığı statükocu bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Bu iki dış politika anlayışının tarihsel süreçte karşılaştırılmasını yukarıdaki şekilde görmek mümkündür.

4. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

II. Dünya Savaşı'na kadarki bu süreçte Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde dikkate değer en önemli gelişme; 1934 tarihinde Atina'da imzalanan Balkan Antantı'na Bulgaristan'ın da katılımını sağlama çabalarıdır.

Bulgaristan'ın iki savaş arasındaki dönemde en öncelikli dış politika amacı, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 19. Maddesine dayanarak imzaladığı Neuilly Barış Andlaşması'nın barışçı bir şekilde revizyonunu sağlamak olmuştur. Bunu gerçekleştirmenin en etkili yolu olarak ta büyük bir gücün desteğinin sağlanması gerektiği düşünülmüştür. İtalya, Avrupa'daki revizyonist kampın liderliğine soyunmuş, Adriyatik ve Balkanları da içine alacak biçimde bir Akdeniz imparatorluğu kurmayı

¹⁶⁰ A.g.m., s.534.

amaçlamıştır. Ancak, Bulgaristan'ın İtalya'dan beklediği destek, 1930'ların başından itibaren bu ülkenin Yunanistan ve Yugoslavya'ya yönelmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Bu durum, Bulgaristan'da izole olma korkusunu doğurmuş ve Bulgaristan komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir¹⁶¹.

Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'nin Şubat 1934'de Atina'da imzaladığı Balkan Antantı ile hayal kırıklığına uğrayan Bulgaristan, Balkan Antantı'na katılmamış, Yugoslavya ile yakınlaşarak bu ittifakı sınırlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan da, 1933'te Londra'da imzalanan Saldırganın Tarifi Andlaşması'na dayanılarak saldırgan ülke sıfatına girmemek için ülkede Neuilly düzenlemeleri aleyhine gösteriler yapılması yasaklanmıştır. Bulgaristan, tüm bu davranışlarıyla uluslararası sistemin önde gelen aktörlerinden en azından birinin desteğinden yoksun kalmak istemezken, diğer taraftan çevresindeki ülkeler tarafından izole edilme endişesini de taşımıştır. Balkan Antantı, Balkan ülkelerinin tehdit algılamalarının nasıl kolayca farklılaştığına bir örnek oluşturmuştur. Yunanistan, ittifakın Balkanlardan gelecek bir tehdide (Bulgaristan) karşı caydırıcılık sağlaması gerektiğini savunmuş, Türkiye ise, İtalya'nın yayılmacı söylemlerinin Akdeniz'i de içine aldığını ifade ederek daha geniş bir perspektiften durum değerlendirmesi yapmıştır. Yugoslavya ise Bulgaristan'ın bu yapılanma dışında kalmasıyla, büyük güç bloklarından birine kolayca kayabileceğini düşünmüştür. Sonuçta Bulgaristan, Türkiye'nin Boğazlar rejimini değiştirme niyetinde olduğunu sezdiğinden antanta sıcak bakmamıştır¹⁶².

Balkan Antantı'nı bir de Türk dış politikasının öncelikleri açısından irdeleyecek olursak; 1930'ların ortalarından itibaren Türkiye, kendi sınırları çevresinde istikrar alanları oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Balkanlarda üstünlük kurmayı amaçlayan dış güçlere karşı bölge ülkelerinin ittifak içinde hareket etmesi gereğini ortaya koymuştur. Balkan Antantı da ortaya konan bu önceliğin önemli ayaklarından birini oluşturmuştur¹⁶³.

Bunların yanında Türkiye ve Yunanistan, Antant'ın imzalanmasından önce Batı ve Doğu Trakya'ya yönelen Bulgaristan tehdidini sezdikleri için olası bir askeri

¹⁶¹ Crampton, *A Short History of ...*, a.g.e., s.119; Jelavich, a.g.e., s.142.

¹⁶² Laura Garcés, "The League of Nations' Predicament in Southeastern Europe", *World Affairs*, Vol.158, No:1, (Summer 1995), ss.9-10.

¹⁶³ Özcan, a.g.m., s.285.

saldırıda birbirlerine destek olma konusunda müzakerelerde bulunmuşlardır. Aslında Antant'ın nihai metni; Milletler Cemiyeti çerçevesinde saldırmazlık, karşılıklı yardımlaşma ve azınlık haklarının korunması gibi konuları da içine alarak Balkanlarda bir güvenlik ve dostluk sistemi oluşturmayı öngörmüşse de, konferanslarla işleyen süreç içerisinde Bulgaristan azınlık sorunlarının nihai kararların alınmasından önce çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiş ve daha sonra Balkan Paktı'na katılmayı reddetmiştir¹⁶⁴. Antant, Türkiye'nin imzaladığı ilk çok taraflı savunma işbirliğidir ve Büyük Güçlerin destek ve önerisi olmadan yapılmış ilk bölgesel ittifak niteliğindedir.

Özetle Balkan Antantı, bölge ülkelerini dış müdahaleden uzak tutmayı amaçlamasına rağmen, dış tehditlere karşı yeterince caydırıcılık sağlayamamış ve İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasından ve II. Dünya Savaşına yol açan diğer gelişmelerden sonra geçerliliğini yitirmiştir.

¹⁶⁴ Levent Bilman, "The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and Turkish Foreign Policy", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol.III, No:3, (Sept.-Nov) 1998, ss.58-81.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ'IN ŞEKİLLENDİRDİĞİ ULUSLARARASI YAPI İÇERİSİNDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

İngiltere, II. Dünya Savaşı sonrasında giderek gücünü kaybetmeye başlamış ve eski sömürgeleri üzerindeki nüfuzunu kimi zaman gönüllü, kimi zaman gönülsüz bir biçimde ABD'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Fransa'nın Almanya'nın işgaline uğramış olması ve doğrudan aktif savaş alanı haline gelmesi ise, bu ülkenin hem askeri hem de ekonomik gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum, ABD'nin uluslararası ilişkilerde başat bir rol oynayacağına işaret ederken, Avrupa devletlerinin ikincil konuma düştüğünü de ortaya koymuştur¹.

Bu gelişmelerin yanı sıra SSCB'nin savaşta Almanya'nın mağlup edilmesinde gösterdiği etkinlik, savaş sonrasında uluslararası politikanın ikinci önemli aktörünün kim olacağı sorusuna da bir yanıt niteliği taşımıştır. 1917 Bolşevik Devrimi'nin ideolojisini esas alan Sovyetler, bir taraftan kolonilerin çözülme döneminde Batı'ya karşı 'kolonilerin hamisi' rolünü üstlenmiş, diğer taraftan da Doğu Bloğunun lideri konumuna gelmiştir. Kısacası 1917 Bolşevik Devrimi ile birlikte kurulmaya başlanan iki bloklu sistem (Batı Avrupa ve Sovyetler Birliği), II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ABD liderliğindeki Batı Bloku için Sovyet tehdidi, SSCB liderliğindeki Doğu Bloku için ise Batı tehdidi algılamalarıyla daha da belirgin bir duruma gelmiştir².

I. ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEMİN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ: 1945-1960

1945 Mayıs'ında Avrupa için II. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Avrupa'da bir nüfuz dengesi oluşturulmuş ve bu denge içinde tek bir gücün hakimiyeti engellenmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken blok önderleri, ABD ve SSCB, bölgede varlıklarını sürdürme, yeni etki alanları ve yaşamsal çıkarlar elde etme, güvenliklerini sağlama ve

¹ Jerel A. Rosati, "Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity in US Foreign Policy", *Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change*, Ed.: Jerel A. Rosati and et. al., Columbia: University of South Carolina Press, 1994, ss.243-244.

² Mustafa Türkeş, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", *Türkiye ve Avrupa*, Yay. Haz.: Atilla Eralp, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1997, ss.316-317.

prestijlerini koruma gibi dış politika amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmanın yanında, jeopolitik konumlarını ve tarihsel deneyimlerini de dikkate almışlardır.

ABD, Atlantik Okyanusu ve İngiliz deniz gücü aracılığı ile kendisine bir kalkan oluşturmuş, bu sayede batıya doğru neredeyse boş bir kıtaya ilerler gibi, sert bir direnişle karşılaşmadan ilerlemiştir. Sovyetler ise göreceli olarak kendilerinden daha güçlü Avrupalı komşularının saldırılarına karşı savunmasız hale gelmiştir. Savaş sırasında Sovyetlerin, Almanlar karşısında yirmi milyon insanını kaybettiği düşünülürse, Soğuk Savaş süresince Sovyetlerin dış politikasındaki temel hareket noktasının 'korku', ABD'nin ise 'güvenlik' olduğunu iddia etmek pek yanlış olmayacaktır³.

Ayrıca bu unsurların belirlediği ve adına Soğuk Savaş denen 1945 sonrası dönemde uluslararası sistemin temelini oluşturan genel ve soyut nitelikli özelliklerden de söz edilebilir. Öncelikle Soğuk Savaş, birbirine rakip siyasi, ekonomik ve askeri ideolojiler benimsemiş iki süper gücün ve bu süper güçler etrafında toplanmış devletlerden oluşan mücadele halindeki iki ayrı yapıyı (Blokları) içeren bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda bloklar arasındaki ve blok içindeki ilişkilerin belirlenmesinde ve denetlenmesinde kesin kurallar ortaya konulmazken, ilişkiler neredeyse bütünüyle güç gösterisine ve ekonomik bağımlılıklara dayandırılmıştır⁴.

Aynı zamanda Soğuk Savaş, ülkeler arasında anlaşma kurallarının oluşturulmasında ve gücün sınırlanarak ilişkilerin düzenli bir biçimde yürütülmesinde temel yöntem olan diplomasinin, iki blok arasında neredeyse işlevsiz hale geldiği bir ortam olarak da değerlendirilmiştir. Bu koşullarda diplomasinin yerine güç ilişkileri ön plana çıkmış, her iki karşıt bloktaki devletler karşılıklı olarak birbirlerinde diplomatik temsilcilikler bulundursa da diplomasi gerçek işlevini yerine getirmemiştir. Kısacası Soğuk Savaş, 1945'den sonra karışıklık içinde bulunan Avrupa'daki korku, güvensizlik ve belirsizlik ortamından doğmuş, bu tarihten sonra yaklaşık yirmi yıl boyunca güç ilişkileri ve rekabet (çatışma) ortamı Soğuk Savaşın genel karakterini oluşturmuştur⁵.

³ Abba Eban, *Diplomacy For The Next Century*, New York: Yale University Press, 1998, s.16.

⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Genişletilmiş 11. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, [t.y.], ss.419-420.

⁵ A.g.e., ss.420-421.

II. Dünya Savaşı'nda taraflar arasında yaşanan güç mücadelesi bir taraftan da silah ve savunma sanayiinde önemli gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamış, nükleer güç ve teknoloji doğrudan silah sanayiine uygulanmıştır. Bu durumda konvansiyonel silahlar yanında, kıtalar arası vuruş gücüne sahip, topyekün imha yeteneği olan nükleer füzeler üretilmiş, bu silahlar ise güç ilişkilerinde pazarlığı önemli bir unsur haline getirirken, ilerleyen yıllarda da bir denge unsuru oluşturmuştur⁶.

A. ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI: GLOBALLEŞME VE İDEOLOJİK UNSURLU AYRIŞMALARLA SOĞUK SAVAŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayırmayı ve bu bölgelerde hakimiyet kurmayı planlayan Hitler Almanya'sı ve Mussolini İtalya'sı, Fransa ve İngiltere'nin yanı sıra özellikle ABD'nin ekonomik kapasitesi ve Sovyetler Birliği'nin askeri etkinliği sayesinde durdurulabilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ortak bir düşmana karşı işbirliği yapan ABD ve SSCB, savaş sonrası uluslararası sistemin yapısını şekillendiren düzenlemelerde giderek artan bir rekabet içine girmiş ve birbirine düşman siyasal, ideolojik ve ekonomik yapılar oluşturmuşlardır.

Aslında ABD ve SSCB'nin görüş ayrılıkları daha savaş sırasında kendini göstermeye başlamıştır⁷. Sovyetler, II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nden Ödünç Verme ve Kiralama yardımı olarak 9 milyar dolar almış, bu yardımın 1945 Mayısında Almanya'nın teslim olmasından sonra kesilmesi ise iki ülke ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Stalin, daha savaşın ortasında Sovyetlerin aldığı ekonomik yardımın yetersizliğini neden olarak gösterip, Avrupa'da ikinci bir cephenin açılması gerektiğini ileri sürerken, ABD'nin Almanya ile birleşip Sovyetlere yönelmesinden de endişe duyduğunu ifade etmiştir⁸.

İkinci cephe açılıp, her iki ülkenin orduları Avrupa'nın ortasına doğru ilerlerken dahi ABD ve SSCB arasında askeri koordinasyon sağlanamamış ve bu yönde askeri bir plan hazırlanamamıştır. Böylesi bir planın ve koordinasyonun eksikliği sonucunda Sovyetler, Almanlara karşı yapılan savaşlar sırasında tüm Doğu Avrupa'yı da işgal

⁶ A.g.e., s.422.

⁷ Paul Dukes, *The Emergence of The Super-Powers: A Short Comparative History of the USA and the USSR*, London: Macmillan, 1970, s.122.

⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.186.

etmişler ve Orta Avrupa'ya, Almanya'ya, kadar ilerlemişlerdir. Bu durum ise savaş sonrasındaki düzenlemelerde Sovyetleri avantajlı konuma getirmiştir. ABD ile Sovyetler arasındaki anlaşmazlıklar, Sovyetlerin Almanya karşısında gösterdiği başarılar nedeniyle görmezden gelinmiş, hatta bunlar Tahran ve Yalta Konferansları'nda hiç gündeme getirilmemiştir⁹. Ancak savaş ilerleyip, sorun Almanya'nın işgalinden kurtarılan topraklar üzerinde nasıl bir denetim ve yönetimin kurulacağı gibi siyasi bir nitelik kazanınca, iki taraf arasında görüş ayrılıkları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu noktada Sovyetler düşmanla yapılacak görüşmelerin dışında tutulmaktan endişe etmiş, bu endişe Sovyetlerin 1943 Eylül'ünde İtalya ile yapılan ateşkes andlaşması dışında bırakılması ile somutlaşmıştır¹⁰.

Sovyetler bir taraftan belirttiğimiz kaygıyı taşıırken, diğer taraftan da Doğu Avrupa'da sahip olduğu askeri güç sayesinde, bu bölgenin kendi meşru etki alanı haline geleceğini düşünmüştür. Bu durum Churchill'i farklı bir endişeye düşürmüş, O'nun Sovyet etkinliğinin ancak, Doğu Avrupa'da İngiltere ile SSCB arasındaki etki alanlarının belirlenmesiyle sınırlandırılabilceğine inanmasını sağlamıştır. Churchill, bu amaçla Ekim 1944'de Moskova'da Stalin'le görüşmüş ve iki taraf arasında tüm Doğu Avrupa ile Balkanları kapsayan "Yüzdeleler Andlaşması" imzalanmıştır. Böylece her iki devlet Doğu Avrupa'da sahip olacakları nüfuz alanlarını yüzdelelerle belirlemişlerdir¹¹. Aslında bu andlaşma daha çok o dönemdeki savaş durumuna ilişkin bir düzenleme olarak algılanmış, ileride imzalanacak barış andlaşmalarıyla da yeni düzenlemelerin yapılabileceği hesap edilmiştir. Ancak yine de böyle bir düzenleme savaş sonrası

⁹ II. Dünya Savaşı sonrası ABD, İngiltere ve SSCB'nin zafer kazanmış devletler olarak geleceği birlikte şekillendireceklerine dair yanıltıcı bir atmosfer doğmuştur. Franklin D. Roosevelt, Joseph Stalin ve Winston Churchill'in Yalta Konferansı'nda BM üyeliği ve oylama şeklinin nasıl olacağına dair uzun süreli tartışmaları bu atmosferin yanıltıcılığına ilişkin bir işaret niteliğinde olsa da, o an için yeniden şekillenen uluslararası sisteme dair iyimser yaklaşımlar ağır basmıştır. Bu anlayışa göre; uluslararası hukukun diplomatik söylemde çevre pozisyonundan merkez pozisyonuna geçeceği, yeni işbirliği düzeylerinin büyüyen dünya ekonomisini garanti edeceği, devletlerin birbirlerine ve uluslararası kurumlara güvenleri arttıkça silahlanmanın azalacağı ve beraberinde siyasal gerilimin ve ekonomik baskının son bulacağı iddia edilmiştir. Ancak, tüm Soğuk Savaş boyunca uluslararası politikanın temel aktörleri dış ilişkilerinde egemen olduklarını savunan ve uluslararası kurumlara ikincil bir rol veren ulus-devletler olmuştur. Eban, a.g.e., ss.8-26.

¹⁰ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.187.

¹¹ Macaristan'da İngiltere %50, Sovyetler %50; Bulgaristan'da %25, %75; Romanya'da %10, %90; Yugoslavya'da %50, %50 ve Yunanistan'da %90, %10. A.g.e., s.187.

durumu etkilemiş ve Sovyetler Doğu Avrupa ülkelerindeki üstünlüğünü sonuna kadar kullanmıştır¹².

1945 Temmuzunda toplanan Potsdam Konferansı ise, Sovyetlerin savaş sırasında ve sonrasında yapılacak düzenlemelerde, askeri varlığının söz konusu olduğu alanlar ve kendileri için stratejik önemi olan bölgeler konusunda hassas davrandıklarını göstermiştir. Konferansın gündemine taşınan her bir sorun (Almanya sorunu, Polonya sorunu, Türk Boğazları gibi) müzakere edildikçe, taraflar arasındaki görüş ayrılıkları iyice açığa çıkmış ve Soğuk Savaşın coğrafi sınırları da belirginlik kazanmaya başlamıştır. Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Batılı devletleri, Almanya'nın Sovyet halkı ve topraklarına verdiği zarara karşı ilgisiz kalmakla, Batılılar ise Sovyetleri genel bir Avrupa düzenlemesinden çok, kendi güçlerini ve etkinliklerini arttırmaya çalışmakla suçlamışlardır.

Siyasi ve askeri açıdan Soğuk Savaş belirttiğimiz yönde şekillenirken, ABD ve SSCB ekonomik açıdan da birbirine rakip ideolojilere sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. ABD, savaş sırasında üretimini dört kat arttırıp, ekonomik güç açısından rakipsiz hale gelirken, bu güçle dünya ekonomisine istediği biçimde yön verebilecek kapasiteye ulaşmış ve bunu sağlayacak ekonomik ve siyasal liberalizm anlayışını tüm dünyada kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar oluşturulmuş, böylece globalleşmenin ilk adımları da atılmıştır¹³. ABD ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda sağlanacak uluslararası kurumsallaşma ile, 1930'larda gümrük duvarlarının ve bölgesel ticari blokların neden olduğu ekonomik bunalımların önlenebileceğini ve devletleri birbirlerinin zenginliklerini savaş yoluyla elde etmeye yönelten militarist milliyetçiliğin ortadan kaldırılabilceğini ileri sürmüştür¹⁴.

ABD, yerleştirmeye çalıştığı liberal ve siyasal ekonomik anlayışla ulusal ekonomiler arasında ticaretin serbestleştirileceğine ve doların konvertibilitesinin sağlanması ile ekonomik süreçte tam bir globalleşmenin sağlanacağına inanmıştır. Ekonomik ve ticari alandaki bu globalleşmenin siyasi ve askeri adımlarla pekiştirilmesi

¹² A.g.e., s.189.

¹³ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1999, s.222.

¹⁴ Rosati, a.g.m., s.241.

de tasarlanmış, Üçüncü Dünyada radikal akımların gelişmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Truman Doktrini ile Marshal Planı birbirlerini tamamlar nitelikte adımlar olmuşlardır. Ekonomide de Bretton Woods sistemiyle yerleştirilen düzen, doların tüm dünyada geçerli para birimi haline gelmesiyle pekiştirilmiş, ABD'nin ideolojik yönelimini temsil eden bu gelişmeleri benimsemeyen Doğu Bloku lideri SSCB'nin çevrenmesi ve Batı Blokunun güvenliğinin sağlanması konusunda ise önce BM daha sonra da NATO ile başlayan askeri ittifaklar dizisi, Batı dünyasında ABD öncülüğünün yerleşmesini sağlamıştır¹⁵.

Sovyetler ise Soğuk Savaş döneminde dış politikasını kapitalist ve sosyalist sistemlerin bir arada bulunamayacağını savunan Leninist dünya görüşü etrafında şekillendirmiştir. Bu bağlamda kapitalizmin bir uluslararası sistem olarak varolabilmesi için sosyalizmi tolare edemeyeceği düşünülmüş ve uluslararası ilişkiler sıfır toplamı bir mantıkla algılanmıştır. Bu mantık çerçevesinde, kapitalist devletlerin varlığı Sovyet ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve uzun vadede bu devletlerin ortadan kaldırılmasıyla Sovyetlerin güvenlik sorununun çözülebileceği sonucuna varılmıştır. Kısa vadeli çözüm olarak da alternatif bir sosyalist uluslararası sistem geliştirilmesi düşünülmüştür. Bu anlayışta işbirliğinin ancak taktik durumlarda ve dar kapsamlı siyasi konularda yarar sağlayacağı kanısı hakim olmuş, özellikle Stalin'in dış politika anlayışı küçük de olsa ortak çıkarların varolabileceği gerçeğini bile görmezden gelmiştir. Kruşçev ve Brejnev ise güvenlikle ilgili belli başlı bazı alanlarda ilişkilerin sıfır toplamı olmayabileceğini kabul etmekle birlikte, genel anlamda ilişkilerin doğasının rekabete dayalı olduğunu kabul etmiştir¹⁶.

Bu noktadan bakıldığında Sovyet askeri girişimleri Batı gücünün dengelenmesini ya da ondan daha üstün bir seviyeye ulaşılmasını amaçlarken, siyasi çabalar da genel olarak ABD etkisinin Avrupa'ya ve Üçüncü Dünyaya yayılmasının önlenmesine odaklanmıştır. Güvenlik olgusu sıfır toplamı düşünüldüğünden, Batı'nın nüfuzunun arttığı her alan Sovyet güvenliğinin zayıfladığı alanlar olarak algılanmıştır. Ekonomik açıdan ise Sovyetlerin diğer devletlerle ilişkileri, kapitalist uluslararası ekonominin işlediği süreçlerden ve kuruluşlardan uzak durmak yönünde olmuştur.

¹⁵ Bostanoğlu, a.g.e., s.223; Rosati, a.g.m., s.241.

¹⁶ Celeste A. Wallender, "International Institutions and Modern Security Strategies", *Problems of Communism*, Vol.XLI, No:1-2, (January-April 1992), s.53.

Ticaret de piyasa mekanizmalarının dışında takas ve konvertibilitesi olmayan rublenin esas alındığı kredi anlaşmalarıyla yapılmıştır¹⁷.

Kısacası ortaya konan bu temel nedenlerden ötürü SSCB, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Bloku içinde kendi askeri ve siyasi güvenliğini sağlayacak ve ekonomik kalkınmasını arttıracak bir ilişkiler ağı oluşturmaya çalışmıştır.

B. BÖLGESEL SİSTEMİN YAPISI: AVRUPA VE BALKANLARDA İŞBİRLİĞİNDEN REKABETE

II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında şekillenmeye başlayan ABD-SSCB mücadelesi savaş sonrasında imzalanan barış andlaşmaları sırasında da kendini göstermiş, 10 Şubat 1947'de Paris'te yürütülen barış görüşmeleri sırasında ele alınan konulara bakış açılarından dolayı iki ülke arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu mücadele içinde Beyaz Rusya, Ukrayna, Çekoslovakya, Yugoslavya, Polonya, Bulgaristan ve Macaristan SSCB'nin, diğer Avrupa devletlerinin bir çoğu da ABD'nin çevresinde toplanmışlar ve kendilerinin yararına olacak barış andlaşmaları imzalamaya çalışmışlardır¹⁸.

Aslında müzakereler sırasında ABD ile SSCB arasında, bu iki ülkenin Doğu Avrupa ve Balkanlara yönelik yaklaşımlarında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, ABD 1945 sonrası bu ülkelerde iktidara gelen yönetimlerin insan hak ve özgürlüklerini sağlamadığını ileri sürerken, SSCB bunun işlerine müdahale olduğunu iddia etmiştir. Yine andlaşmalara göre müttefikler, ordularını doksan gün içinde bulundukları topraklardan çekme konusunda karar almış olmalarına rağmen, Sovyetler askerlerini Romanya ve Macaristan'dan çekmemişlerdir. Ekonomik açıdan da bakıldığında, Batılı devletler Doğu Avrupa'nın dünya ekonomisine açılması için serbest ticareti savunmuşlar, Sovyetler ise bu ülkelerin kendisi ile yakın ekonomik ilişkiler içine girmesini istemiştir. Ayrıca yenik sayılan devletlere belirli oranlarda tazminat yüklenmesi, bu ülkeleri Sovyetlere dolayısıyla da Doğu Blokuna daha da yakınlaştırmıştır¹⁹.

¹⁷ A.g.m., s.53.

¹⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.209.

¹⁹ A.g.e., s.209.

Sonuçta Balkanlar, II. Dünya Savaşı sonrası aşama aşama Doğu ve Batı bloklarının coğrafi anlamda sınır olduğu (Batı Blokuna üye Türkiye ve Yunanistan, Doğu Blokuna üye Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Arnavutluk) bir mücadele ve rekabet alanı haline gelmiş, tarafların politikalarında hem bölgesel aktörlerin tavırları hem de uluslararası sistemin değişen yapısı etkili olmuştur.

1. SSCB'nin Doğu Avrupa ve Balkanlar Politikası

SSCB'nin tüm Doğu Avrupa ve Balkanlardaki varlığını pekiştiren ve Doğu Blokunu şekillendiren gelişmeler dört aşamada ortaya konulabilir. 1945 yılındaki ilk aşamada Sovyetler, Almanlara karşı mücadele veren yerel direnişçilerle temas kurup onların sempatisini kazanmış daha sonra da Almanların geriye püskürtülmesiyle, savaş sırasında ülkelerini terk etmiş komünist önderlerin Sovyet ordularıyla birlikte ülkelerine geri dönmesini sağlamıştır. Örneğin, Polonya'da Gomulka, Romanya'da Anna Pauker, Çekoslovakya'da Gottwald, Macaristan'da Rajk ve Rakosi ve Bulgaristan'da Dimitrov bu önderler arasında sayılabilir²⁰.

İkinci aşamada, 1946 yılından başlayarak Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde “Vatan Cephesi”, “Demokratik Cephe” ve “Ulusal Cephe” isimleriyle komünistlerin, sosyal demokratların, liberallerin ve çiftçilerin yer aldığı koalisyon hükümetleri oluşturulmuş, II. Dünya Savaşı sırasında Hitler’le işbirliği yaptığı düşünülen sağcı partiler ise kapatılmıştır²¹. Bu koalisyon hükümetleri, Sovyetlerle sıkı ilişkilerin kurulması yönünde çaba harcamışlardır. Komünistler azınlıkta olsalar bile, kurulan bu koalisyon hükümetlerinde gerek içişleri bakanlıkları gibi kamu denetimini sağlayabilecekleri gerekse tarım bakanlıkları gibi toprak reformunu gerçekleştirerek halkın desteğini kazanabilecekleri kilit pozisyonları elde etmişlerdir²². Bu bağlamda, Bulgaristan’da yapılan seçimleri, içerisinde çiftçilerin, komünistlerin, sosyal demokratların ve sosyalistlerin yer aldığı “Anavatan Cephesi” isimli koalisyon kazanmış ve savaş sonrasında hükümet bu koalisyon tarafından kurulmuştur. Daha sonra 1946’da yapılan referandumla cumhuriyet rejimine geçilmiştir²³. Benzer biçimde,

²⁰ Christopher Cviic, *Remaking the Balkans*, London: Pinter Publishers, 1991, ss.23-28.

²¹ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.213.

²² A.g.e., s.213.

²³ Andrei Pantev, “The Historic Road of the Third Bulgarian State”, *Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions*, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996, s.18.

1946'da Çekoslovakya'da yapılan seçimlerde de en fazla oy alan sosyalistlerle, ikinci sırada yer alan komünistler, Komünist Parti'den Klement Gottwald'ın başbakanlığında bir koalisyon hükümeti kurmuşlar ve hiçbir partiye üye olmayan Jan Masaryk'i dış işleri bakanlığına getirmişlerdir²⁴.

Üçüncü aşamada komünistler 1947'den başlayarak, parti liderlerinin tasfiyesini sağlamışlar, kilit pozisyonlarda olmalarının verdiği avantajla hükümetlerin bütünü ele geçirmeye başlamışlardır. Bu süreç, diğer partilerin Almanlarla işbirliği yapmak ve Batı ile yakınlaşmak gibi suçlarla kapatılmasıyla sonuçlanmış ve komünist partilerin tek parti iktidarları da pekiştirilmiştir²⁵. Bulgaristan'a bakıldığında; hukuki veya hukuk dışı yollarla diğer siyasal partilerin özellikle de geniş halk desteğine sahip olabileceği düşünülen Bulgaristan Ulusal Çiftçi Partisi'nin (BUÇP) siyasal yaşamdaki etkinliği sınırlandırılmıştır. Ancak ülkede mevcut halk demokrasisi tanımıyla ters düşmemek adına, 'iki partili' bir sistem oluşturulmaya çalışılmış ve BUÇP çiftçilerin sadece sorunlarını tartışabileceği bir platform haline getirilmiştir. Aynı dönemde Romanya'da ise Sovyetlerin verdiği ultimatom ile bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve 1947'de barış andlaşması imzalandıktan sonra Çiftçi Partisi ve Liberal Parti kapatılmıştır²⁶.

1948'de son aşamaya gelindiğinde ise, Sovyetler tüm bu süreci kotaran yerel komünistlerin tasfiyesi yoluna gitmek istemiştir. Stalin, yerel komünistlerin kendi ulusal çıkarları ile hareket etmesinden endişe duymuş ve Doğu Avrupa'nın tümüyle Sovyet etki alanına girmesinin, Moskova'nın desteğiyle işbaşına gelecek kadrolarla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Sonuçta bu ülkelerin çoğunda Moskova kökenli komünist liderler işbaşına gelirken, Sovyetler bu ülkelerle yaptığı ikili ve çok taraflı andlaşmalarla ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır²⁷. Bulgaristan örneğinde, Georgi Dimitrov, Komünistlerin ülke içindeki hakimiyetini ilan etmiş ve Bulgaristan'ın şimdiye kadar sosyalizme en kısa sürede geçen ülke olduğunu duyurmuştur. 1949'da Dimitrov'un ölümünden sonra da 'yerel' Komünistlerle 'Moskova' yanlısı komünistler

²⁴ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.213.

²⁵ Cviic, a.g.e., s.29-33.

²⁶ Pantev, a.g.m., s.18.

²⁷ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.213.

arasındaki mücadele Moskova yanlıları lehine sonuçlanmış ve Vulko Chervenkov (1950-1956) Komünistlerin yeni lideri olarak Bulgaristan siyasal yaşamına girmiştir²⁸.

Bu gelişmelerin yanı sıra SSCB, 1947'de Doğu Avrupa ve Balkanlarda iktidardaki tüm komünist partiler arasında ideolojik birliği sağlayacak Kominformu²⁹ kurmuş, ardından da 1949 Ocağında Sovyet modeline uygun uluslararası bir ekonomik örgüt olan Comecon'u³⁰ oluşturmuştur. Bu iki girişim, Sovyetlerle Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin ekonomik ve siyasi düzeyde kurumsallaşmasını sağlamıştır³¹.

Siyasi ve ekonomik anlamda bu şekilde kurumsallaştırılan ilişkilerden sonra, 1947-1952 döneminde yaşanan gelişmelerin (1947'de Truman Doktrini ile Yunanistan'a ve Türkiye'ye toplam 400 milyon dolarlık askeri yardımın yapılmasının kararlaştırılması, Marshall Planı doğrultusunda dört yıllık sürede [1947-1951] Avrupa Kalkınma Projesi aracılığı ile Avrupa ülkelerine ekonomik desteğin sağlanacak olması, 1948'de Yugoslavya'nın diğer devletlere de örnek olabilecek biçimde 'bağımsız' bir tutum sergilemesi, 1949'da Federal Almanya Cumhuriyeti ve NATO'nun kurulması ve en nihayetinde 1952 yılında Türkiye'nin ve Yunanistan'ın bu örgüte tam üye olması gibi) etkisiyle Sovyetler de askeri güvenliği arttırmak için Doğu Blokuna üye devletlerle bir takım yeni ve köklü kurumsal ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir.

Bu amaçla Varşova Paktı, Mayıs 1955'de SSCB'nin öncülüğünde, Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Romanya'nın katılımıyla kurulmuştur. Örgütü kuran andlaşma, gerçekte Batı

²⁸ Pantev, a.g.m., s.18.

²⁹ Kominform, 1947'de SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Fransa, Polonya, Macaristan, İtalya, Romanya ve Yugoslavya komünist partileri arasındaki işbirliğini geliştirmesi amacıyla kurulan Komünist danışma bürosu adıyla faaliyet gösteren bir örgüttür. İlk başta Belgrat'ta olan örgüt merkezi, Yugoslavya'nın 1948'de örgütten çıkarılmasıyla Bükreş'e taşınmıştır. 1956'da da örgüt dağıtılmıştır. (Daha geniş bilgi için: Faruk Sönmezoğlu ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992. s. 126.)

³⁰ Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (Comecon) 1949 yılında SSCB'nin inisiyatifi ile Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bölgesel ekonomik bir birlik olarak kurulmuştur. Daha sonra, bölge dışından da üyeleri olan Comecon'un 1961'den sonraki üyeleri Arnavutluk, Bulgaristan,, Çekoslovakya, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Küba, Macaristan, Moğolistan, Polonya, Romanya, SSCB ve Vietnam olmuştur. Avrupa Kalkınma Programı'na karşıt bir hareket geliştirerek, üyelerinin sanayileşmesini hızlandırmak, verimi arttırmak, teknik gelişmeye önem vermek ve üyeleri arasında işbirliğini geliştirmek amacı ile oluşturulmuştur. Jelavich, a.g.e., s.360.

³¹ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.213.

Almanya'nın yeniden silahlandırılmasına ve NATO'ya kabul edilmesine karşı resmi bir tepki niteliğinde olmuştur. Her ne kadar Sovyetler, Avusturya'nın tarafsız statüsünü öngören andlaşmanın imzalanmasından sonra Macaristan ve Romanya'da askeri güç bulundurarak avantaj sağlamış gibi görünse de, Almanya'nın yeni statüsü ve tarihi deneyimler de bu askeri blokun bir arada tutulmasını zorunlu kılmıştır³². Fakat hiç şüphe yok ki Sovyetler, Varşova Paktı'nı Doğu Avrupa'yı nüfuzları altında bulundurmanın bir göstergesi olarak da kullanmıştır. Ancak Pakt kurulduğunda, hiçbir Sovyet askeri yetkilisi, Doğu Avrupa ülkeleri ordularını NATO'nun askeri gücünü dengeleyebilecek askeri birlikler olarak değerlendirmemiştir. Zira bu orduların yeterli teçhizatı olmadığı gibi, askeri eğitimleri de yetersizdi. Bu nedenle, Varşova Paktı ile oluşturulan askeri birlikler 1960'lara kadar tam bir askeri güç niteliğine ulaşamamıştır³³.

Bununla beraber Moskova, dış politika uyumu yüksek, dışarıdan nüfuz edilmesi güç, uyumlu ve sıkı bir ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Sovyetler, kendinden gelen taleplere tam anlamıyla cevap verilmesini ve kendi uygulamalarının birebir örnek alınmasını beklerken, Batı'dan ya da Çin'den gelebilecek ittifakı yıpratıcı tepkilerin de dikkate alınmamasını istemiştir³⁴.

Bulgaristan için Varşova Paktı'na üyelik siyasi açıdan bir rahatlama sağlasa da, sosyo-ekonomik açıdan yük getiren bir bağıllık olmuştur. SSCB'ye duyulan bu bağıllık Varşova Paktı ve Comecon gibi örgütler aracılığı ile siyasi, ekonomik ve askeri entegrasyona kadar varmış ve Todor Jivkov yönetiminin dış politika ve güvenlik politikalarının temelini oluşturmuştur. Yugoslavya ve Romanya'nın gündemine gelen ulusal savunmanın ülke imkanlarıyla sağlanması olgusu ise Bulgaristan için hiç akla getirilmeyecek bir düşünce olarak kabul edilmiştir. Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) liderleri, GSMH'nın önemli bir bölümünü düzenli biçimde askeri harcamalar için ayırmakla kalmamış, Paktın birleşik askeri gücü için de tüm diğer üyelerden çok daha fazla insan gücünü seferber etmiştir³⁵. Bulgaristan, SSCB'ye göre giderek artan bir yaşam standardına sahip olsa da, ekonomik büyümesinin çok azını kontrol altında

³² Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler,*, a.g.e., s.56; Jelavich, a.g.e., s.362.

³³ Daniel N. Nelson, *Balkan Imbroglio: Politics and Security in Southeastern Europe*, Boulder: Westview Press, 1991, s.7.

³⁴ A.g.e., s.8.

³⁵ A.g.e., s.12.

tutabilmiştir. İhtiyaç duyulan petrol ve doğal gazın %70'inin SSCB'den sağlanması bir ekonomik bağımlılığa neden olmuş ve Bulgaristan, Sovyet güvenlik çıkarlarını tehlikeye atacak kararlar alamamıştır. Dolayısıyla Bulgaristan'ın savunma harcamaları ve tüm savunma sanayi ortak Varşova Paketi çabaları görüntüsü altında Sovyet güvenlik çıkarlarına hizmet etmiştir³⁶.

II. Dünya savaşı sırasındaki ve sonrasındaki Türk-Sovyet ilişkilerine gelince; öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin aslında ilk kez 1921'de imzalanan Moskova andlaşmasıyla başlamış olduğunu ve 1925 Ankara Andlaşması ile de bu ilişkilerin dostluk ve işbirliği boyutuna taşınmış olduğunu hatırlatmakta yarar var. Ancak ilişkiler 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ittifak andlaşması ve aynı yıl içinde SSCB'nin Almanya ile imzaladığı askeri pakt nedeniyle kopma noktasına gelmiştir. 1939 Sonbaharında iki ülke Dışişleri Bakanları, Molotov-Saraçoğlu'nun görüşmelerinde, Sovyetlerin Türk Boğazlarına ilişkin taleplerinin gündeme gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur³⁷.

II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler, Almanlara karşı savaşımaya başladıktan sonra ilişkilerde durum biraz değişmiş ve Türkiye'nin savaşa katılması konusunda ısrarcı olmuştur. Türkiye ise bütün bu isteklere rağmen tarafsız konumunu korumuş ve ülke kaynaklarının yeni bir savaşı kaldıramayacak olmasını neden olarak göstererek müttefikler arasındaki stratejik planlardan maksimum fayda elde etmeyi amaçlamıştır³⁸.

İki ülke arasındaki ilişkileri Blok politikalarına kaydıran ve bir bakıma Türkiye'yi Batı Blokuna üyelik konusunda zorlayan esas gelişme ise 1945 Martında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması'nın, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan köklü değişiklikler nedeniyle 7 Kasım 1945'te sona ermesinden sonra yenilenmeyeceğini, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine bildirilmesiyle yaşanmıştır³⁹.

³⁶ Philip A. Petersen and Joshua B. Spero, "The Soviet Military View of Southeastern Europe", *Problems of the Balkan Security: Southeastern Europe in the 1990's*, Ed.: Paul S. Shoup, Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1990, s.129.

³⁷ Sönmezoglu, a.g.e., s.208.

³⁸ Türkiye'nin II. Dünya savaşında izlediği politikanın ayrıntıları için bkz.: Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1994.

³⁹ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.227.

Bu gelişme sonrasında Türkiye, ilk etapta yirmi yıldır ittifak ilişkisi içinde olduğu SSCB ile bağını bir çırpıda koparmak istememiş, Soğuk Savaşın belirsizliği içinde kendisine alternatifler oluşturması için Sovyet hükümetinden de önerilerinin neler olduğunu öğrenmek istemiştir. Ancak Türkiye'nin bu girişimine verilen cevapta; iki ülke arasında bir pakt imzalanmasından önce; Türkiye'nin doğu sınırında değişikliğe gidilmesi, herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak için Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Türkiye ise SSCB'nin bu isteklerini kabul edilmez bulmuş ve reddetmiştir⁴⁰.

Dahası Ankara, Moskova'ya verdiği cevapta; 1921 tarihli Moskova Andlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesine ve Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesine razı olmayacağını söylemiş, çok taraflı bir andlaşma olan Montrö Sözleşmesinin yalnız Türkiye'yi ve SSCB'ni değil, bütün taraf devletleri ilgilendirdiğini bu nedenle taraf olan diğer devletlerin de görüşlerinin alınması gerektiğini bildirmiştir⁴¹. Bunun üzerine Moskova, 1945'in ortalarından itibaren Türkiye üzerindeki baskısını arttırmış ve basın-yayın organları aracılığı ile Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması gerektiği konusunda propaganda faaliyetleri yürütmüştür⁴².

Bu gelişmeler karşısında Türkiye, toprak bütünlüğünü sonuna kadar savunacağını açıkça ortaya koymuştur. Diğer taraftan, içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve askeri kapasite Türkiye'yi 1939'da imzalanan ittifak andlaşmasıyla bağlandığı İngiltere'nin ve II. Dünya Savaşından önemli bir askeri ve ekonomik güçle çıkan ABD'nin desteğini aramaya yöneltmiştir⁴³.

İngiltere bu destek arayışlarına ABD nezdinde yaptığı bazı diplomatik girişimlerle hız kazandırmak istemişse de ABD, bu konunun Potsdam'da yapılacak konferansta ele alınmasının uygun olacağını bildirmiştir. Potsdam Konferansı sırasında İngiltere, ABD ve SSCB arasında savaş sonrası düzenlemeler açısından bir rekabetin yaşanacağı ortaya çıkmıştır. Özellikle Sovyetlerin Türk Boğazları konusunu sadece iki ülke arasındaki bir sorunmuş gibi göstermeye çalışması ve Boğazlarda deniz ve kara

⁴⁰ Gönübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış...*, a.g.e., s.185.

⁴¹ A.g.e., s.193.

⁴² A.g.e., s.193.

⁴³ A.g.e., s.193.

üssü talebinde bulunması büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalarda ABD, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerini iki ülke arasında çözülecek bir sorun olarak değerlendirmiş ve Türk Boğazlarının uluslararası geçişlere açık olması ilkesini savunmuştur. Ancak, Sovyetlerin Boğazlarda üs elde etme istekleri devam edince, hem İngiltere hem de ABD bu isteklerin Türkiye ile sınırlı kalmayacağını, jeopolitik açıdan bakıldığında da Sovyetlerin Türkiye'den sonra Ege Denizine, Akdeniz'e ve Süveyş Kanalı aracılığı ile Atlantik'e kadar uzanabileceğini fark etmişlerdir⁴⁴. Bu durum ABD'nin Türkiye'ye, Sovyetlerin Boğazlarda kendisine üs verilmesi ve Türkiye'nin doğu sınırında düzenlemelere gidilmesi taleplerine karşı koyma konusunda destek olmasına neden olmuştur. Dahası ABD'nin Türkiye'yi Sovyetlere karşı koruma konusundaki tavrı, Truman Doktrini ve ardından gündeme gelen Marshall Planı ile somutlaşmıştır. Truman Doktrini'ne göre Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardım yapılması öngörülmüş, bu yardımı alan Türkiye artık belirginlik kazanmış Soğuk Savaşın mücadele ve rekabet ortamında tercihinin de Batı Blokundan yana olduğunu ortaya koymuştur⁴⁵. Truman Doktrini'nin ilanından sonra Balkan devletleri arasında yürütülen ittifak görüşmeleri hızlandırılmış ve 1947'nin sonunda sonuçlandırılmıştır. 1947'de ilan edilen Marshall Planı ile de savaş yüzünden ekonomileri çöken Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin iyileştirilmesi öngörülmüş ve bu çerçevede Türkiye, ABD'den ekonomik yardım almıştır⁴⁶.

Sonuçta bu gelişmeler, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin 'dost' ve 'düşman' ayrımında önemli referans noktaları olmakla kalmamış, Soğuk Savaşın şekillendirdiği iki bloklu yapıda Türkiye'nin tercihinin, Batı Blokundan yana kullanmasına da neden olmuştur.

2. ABD'nin Doğu Avrupa ve Balkanlar Politikası

ABD'nin Balkanlardaki varlığı tıpkı Orta Doğuda olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmiştir. Özellikle Truman Doktrini ile birlikte Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlarla ABD Balkanlara girmiş ve böylece bölge iki blokun mücadele ettiği alanlardan biri haline gelmiştir. Bu mücadelede ABD, 1945'den itibaren

⁴⁴ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997, ss.25-36.

⁴⁵ A.g.e., s.50.

⁴⁶ A.g.e., s.55.

Sovyetleri Doğu Avrupa'ya yönelik politikasından caydırmak için elinde bulunan atom bombasını diplomatik görüşmelerde bir koz olarak kullanmak istemiş ve böylece "SSCB'nin Avrupa'da daha uzlaşmacı politikalar izleyeceği" beklentisi içine girilmiştir⁴⁷. Ancak ABD'nin nükleer güce sahip olması ve bu gücü bir koz olarak kullanması, Sovyet politikalarında istediği yönde değişikliklere yol açmamıştır. Ayrıca nükleer enerjinin denetimi ve kullanımı ile ilgili genel bir düzenlemenin sağlanması için yapılan görüşmeler de olumlu sonuçlanmamıştır⁴⁸.

Bu politikalarla bir sonuca ulaşamayacağını anlayan ABD, bu kez ekonomik araçlarla sonuç elde etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede ilk olarak, Stalin'in 1945'te gündeme getirdiği 6 milyar dolarlık borç talebini, Doğu Avrupa'da ve Balkanlarda ABD ile daha uyumlu ilişkiler geliştirmesi şartına bağlamıştır. Bu talebe de Sovyetlerden olumsuz yanıt gelince, önce Sovyetlere yönelik Ödünç Verme ve Kiralama yardımı kesilmiş, daha sonra da Sovyetlerin Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na katılımı istenerek, kapalı ekonomik anlayıştan vazgeçmesi talep edilmiştir⁴⁹. Sovyetlerin bu önerileri de reddetmesi sonucunda, ABD'nin bu çerçevede yürüttüğü Doğu Avrupa ve Balkanlar politikası sonuçsuz kalmıştır.

Diğer taraftan Balkanlar, hem Boğazlar bölgesini içine alması hem de Orta Doğuya açılan yollara yakınlığı nedeniyle Soğuk Savaş boyunca ABD açısından stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur. Özellikle Sovyetlerin bu bölgede güç ve etkinlik sahibi olmaya çalışması, ABD ve genel olarak Batı Bloku açısından Balkanların önemini arttırmıştır. Bunun yanı sıra ABD'nin Balkanlara yönelik politikaları, bölgeden göç etmiş ve bölge ile bir şekilde bağları olan Amerikalıların (Yunan, Hırvat ve Sırp asıllıların) ABD'deki lobileri etkilemesi ile de şekillenmiştir⁵⁰.

Yukarıda genel ve soyut olarak belirttiğimiz çerçeve dahilinde, ABD'nin Soğuk Savaş boyunca Balkanlara yönelik politikalarının saptanmasını incelediğimizde ise, dört dönemden oluşan bir kronolojik ayrım yapılabilir.

⁴⁷ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.210.

⁴⁸ A.g.e., s.210.

⁴⁹ A.g.e., s.210.

⁵⁰ ABD'deki lobi faaliyetleri ve dış politika oluşumundaki etkinliklerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika: Türk, Yunan, Ermeni, İsrail ve Arap Lobilerinin ABD'nin Dış Politikasına Etkileri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.

1948'e gelindiğinde Yugoslavya Doğu Blokundan ayrılmış, Almanya ile Avusturya'nın gelecekleri ise henüz netlik kazanmamıştır. Bu durum her iki ülkenin de potansiyel olarak Doğu ya da Batı Bloklarından birine dahil olma ihtimallerini de gündeme getirmiştir; 1949'da Almanya'nın, Federal Almanya Cumhuriyeti ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti şeklinde ikiye bölünmesi ise Avrupa'daki ilk bölünme olarak kabul edilmiştir⁵¹. Bu gelişmeler, Soğuk Savaşın şekillenmesinde ve ABD'nin Doğu Avrupa ile Balkanlara yönelik güvenlik odaklı politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Yine bu dönemde, 1950'nin hemen başında, Bulgaristan'da yeni hükümet işbaşına geldiğinde, ABD'nin Sofya'daki ortaelçisi Donald R. Heath'in ülkesine geri dönmesi talep edilmiştir. ABD yönetimi ise bu talebin geri çekilmesini, aksi takdirde ilişkilerin gerginleşeceğini bildirmiştir. Şubat ayında da Bulgaristan'ın, aralarında ABD elçiliğinde çalışan iki kişinin de bulunduğu toplam beş kişiyi casusluk yaptıkları gerekçesi ile tutuklamasından sonra gelişen olaylar sonucunda, iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve ABD, Bulgaristan ile diplomatik ilişkilerine son vermiştir. Kesilen diplomatik ilişkiler uzunca bir süre tekrar kurulamamıştır⁵². İlişkilerin kopmasından sonra ABD, Bulgaristan'ın kendi ülkesindeki malvarlığına el koyduğunu açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, SSCB'nin Bulgaristan'ı, dış dünya ile olan bağlantılarından soyutlamaya çalıştığını ve Bulgar halkının kendi yöneticilerinin insafına bırakıldığını iddia etmiştir. 1959 Mart'ına gelindiğinde ise ABD Dışişleri Bakanlığı, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin sorunların aşılması nedeniyle tekrar başlatılacağını açıklamış ve uluslararası sistemde yaşanan détente (yumuşama) dönemiyle birlikte ilişkilere tekrar başlanmıştır.

İkinci dönem olarak, Yugoslavya'nın Doğu Blokundan ayrılması ve 'Sovyet modelinden' sapma göstermesi, Batı açısından önemli bir jeopolitik ve ideolojik kazanç gibi algılanmıştır. Komünist parti hakimiyetinin söz konusu olduğu; ancak, bağlantısız, Doğu Blokundan ayrı ve 'SSCB'ninkine benzemeyen sosyalizmin' potansiyel 'bulaştırıcısı' sayılabilecek bir Yugoslavya'yı desteklemek, ABD'nin ulusal çıkarlarına hizmet edebilecek bir durum olarak değerlendirilmiştir. ABD-Yugoslavya ilişkilerinde

⁵¹ Dennison Rusinow, "Challenged Premises of US Policy in Southeastern Europe", *Problems of the Balkan Security: Southeastern Europe in the 1990's*, Ed.: Paul S. Shoup, Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1990, s.252.

⁵² Robert Lee Wolf, *The Balkans in Our Time*, Cambridge: Harvard University Press, 1956, s.475.

dönemsel dalgalanmalar yaşansa da, ABD'nin Yugoslavya konusundaki çıkar algılaması 1949'dan başlayarak hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi yönetimler sırasında belirgin bir istikrara sahip olmuştur. 1960'lara gelindiğinde ise her iki süper güç de Yugoslavya'nın bağlantısızlığını tanıırken, bu dönemde sosyalizmin heterodoks tanımını ve pratiğini yürüten Yugoslavya, periyodik olarak her iki tarafın politikalarını da eleştirmiştir. Vietnam konusunda ABD karşıtı tavrı, Sovyetlerin Çekoslovakya ve Afganistan'a askeri müdahalesini açıktan eleştirmesi, Bağlantısızlar hareketi içinden gelen tepkilere ön ayak olması, her iki süper güç için de zor durumlar yaratmıştır. ABD ve SSCB, önceleri birbirleri için bir 'truva atı' olarak gördükleri Yugoslavya'yı, daha sonra hassasiyetle dinleme konusunda bir yarış içine girmişlerdir⁵³.

Soğuk Savaş döneminde Balkanlardaki diğer bazı Komünist yönetimlerin de SSCB'den bağımsız olarak hareket etmesi, ABD'nin takdirini ve desteğini sağlamıştır. Bu desteğe iki ülke (Arnavutluk ve Romanya) ABD dış politikasını farklı şekillerde ve farklı oranlarda etkileyerek sahip olmuştur.

İlk olarak, Arnavutluk'un 1960-61'de Çin ile ittifak ilişkisi içine girmesi, NATO ve ABD için bir bakıma askeri ve jeopolitik açıdan avantaj olmuştur. Ancak bu durum, Arnavutluk'un dış politika tercihlerinde ya da iç politikasını belirlemesinde ABD ya da Batı desteğini kabul edeceği anlamına gelmemiştir. Bundan sonra da ABD-Arnavutluk ilişkileri hiçbir ilerleme göstermemiş ve Arnavutluk, ABD dış politikasında bir dipnot olarak kalmaya devam etmiştir. İkinci olarak, Romanya'nın 1964'de Doğu Blokundan 'bağımsızlığını' ilan etmesi ve beraberinde Sovyetler ve Comecon ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini farklılaştırma girişimi, karşılıklı beklentilerin abartılması sonucunu getirmiştir. Öyle ki, ABD'nin Romanya'nın SSCB'den bağımsız tutumuna verdiği destek, Nicolae Ceausescu'nun ülkesini ve halkını sömüren yönetim anlayışını sorgulama gereği duyuluncaya değin devam etmiştir⁵⁴.

Bir sonraki (Détente ve sonrası) bölümün konusu olmakla beraber, 1980'lerin sonunda belirgin bir biçimde gündeme gelen ve kavramsallaştırılan Doğu Avrupa'nın 'çok boyutlu farklılığa dönüş hareketi' aslında ertelenmiş bir algılamanın; yani bölgede

⁵³ Rusinow, a.g.m., s.253.

⁵⁴ William E. Griffith, "The Soviet Union and Eastern Europe: Recommendations for United States Policy", Ed.: William E. Griffith, *The Soviet Empire: Expansion & Détente*, Lexington: Lexington Books, 1976, s.406.

blok imajlarının ortaya koyduğunun ötesinde, ‘her zaman farklılık var olmuştur’ düşüncesinin pekişmesini sağlamıştır. Kısacası, bölge ülkelerinin sosyalizmi uygulamışlarında farklılıklar olsa da SSCB ile kurumsal temele dayalı ilişkileri Soğuk Savaşın mücadeleci ve rekabetçi mantığı içinde bu ülkelerin bir bütün olarak Doğu Bloku içinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak bu farklılıklar gerçekten détente dönemi ile birlikte ‘farklılık’ olarak kavramsallaştırılmış ve ABD’nin politikaları bu yönde şekillendirilmiştir⁵⁵.

1980’lerle birlikte ABD yönetimlerinin bu farklılıkları tanımlaması ve dikkate alması somut biçimde destek ya da yaptırımlarla kendini göstermiştir. Hatta bu durum, Doğu Avrupa’daki rejimlerin iç politikalarını kapsayacak biçimde genişlemiştir. Carter yönetiminin dünya çapında insan hakları üzerinde durduğu hassasiyet, ABD’nin savunduğu değerlerin ve önceliklerin dikkate alındığı ekonomik ve siyasal reformların bu bölgede uygulamaya geçirilmesi noktasına odaklanmıştır. Kısacası ABD, piyasa ekonomisine geçişin sağlanması, özel sektörün ekonomide işlerlik kazanması ve siyasal yaşamda ‘çoğulculuğa’ geçilmesi üzerinde ısrarla durmuştur⁵⁶.

1983 Eylülünde Yugoslavya, Romanya ve Macaristan’a yaptığı gezilerden sonra Başkan Yardımcısı George Bush, bu görüşleri özellikle Doğu ve Güney Doğu Avrupa’yı dikkate alarak şu şekilde ifade etmiştir:

Bizim politikamız sadece farklılaşmadır; yani biz ülkelerin dış politikalarında ne derece otonom, Moskova’dan ne kadar bağımsız olduklarına ve ekonomik, siyasal özgürlüğü ne derece geliştirdiklerine ve insan haklarına saygılı olup, olmadıklarına bakıyoruz (...) Ancak biz, kapalı toplumları ve düşmanca dış politikaları özellikle de Bulgaristan ve Çekoslovakya gibi temel insan haklarını ihlal eden ülkeleri ve Doğu Almanya ve yine Bulgaristan gibi; gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetleri istikrarsız hale getirecek silahlı hareketlere askeri ve teknik yardım sağlayacak teröristlerin eğitilmesi, desteklenmesi ve silahlandırılması konusunda Sovyetlere arka çıkan ülkeleri ödüllendirmeyeceğiz⁵⁷.

⁵⁵ Rusinow, a.g.m., s.253.

⁵⁶ A.g.m., s.254.

⁵⁷ Başkan Yardımcısı George Bush’un 21 Eylül 1983 tarihinde Avusturya Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Birliği’ne hitaben yaptığı konuşmadan aktaran Rusinow, a.g.m., s.252.

Özetle ABD yardımının alınabilmesi için ‘adaylarda’ aranan ön şart Sovyet karşıtı politikalar izlemeleri olmuştur. Bu noktada ABD yönetimi, Polonya’daki Dayanışma Hareketi ile Suudi Arabistan’daki teokratik yönetimi aynı şekilde değerlendirmiştir. Yani, ABD yardımının alınmasında demokratik idealler ve insan hakları gibi prensiplere olan bağlılık değil, salt Sovyet karşıtlığı esas alınmıştır⁵⁸.

C. BULGARİSTAN VE TÜRKİYE’NİN GENEL DIŞ POLİTİKALARI VE İKİLİ İLİŞKİLERİ

İki bloklu uluslararası sistemde Balkanların önemli bir yer teşkil etmesi ve Bulgaristan’ın da, karşı blokta (Batı Blokunda) yer alan Türkiye ve Yunanistan ile sınırının bulunması, bu ülke için SSCB’den sağlanacak askeri, siyasi ve ekonomik garantileri hayati kılmıştır. Türkiye açısından da, doğuda SSCB ve batıda Bulgaristan gibi Doğu Bloku üyesi iki devletle komşu olması, ABD’den sağlanacak benzer garantileri zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede de, Soğuk Savaş dönemindeki hakim uluslararası sistemin Türkiye ve Bulgaristan’ın dış politikalarında, dolayısıyla ikili ilişkilerinde temel bir belirleyici olduğu ileri sürülebilir.

1. Bulgaristan’ın Dış Politikası

Sovyetler, Romanya’da komünist bir yönetim kurmak için yoğun bir çaba harcarken, aynı süreç savaş sırasında Almanlara karşı direniş göstermiş bazı komünist güçlerin varlığından ötürü Bulgaristan’da daha kolay gerçekleşmiştir. Ancak yine de komünizm, her iki ülkeye de dışarıdan empoze edilmiştir. Yugoslavya ve Arnavutluk’ta ise yerel komünist direniş hareketleri bağımsızlıkta kilit rol oynamıştır. Bu durum iktidara kendi güçleriyle gelenlerin (Yugoslav’da Tito, Arnavutluk’ta Enver Hoca) ve iktidarlarını tamamen bir dış güce yani Moskova’ya bağlayanların (Bulgaristan ve Romanya’daki komünistler) dış politikalarında dikkate değer bir farklılaşma yaratmıştır⁵⁹.

Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sona ererken ortaya çıkan gelişmeler ve uluslararası sistemin iki bloklu yapısı bu yeni dönemde Bulgaristan dış politikasını

⁵⁸ Steve Chan, *International Relations in Perspective: The Pursuit of Security, Welfare and Justice*, New York: Macmillan Publishing Com., 1984, ss. 393-396; Eban, a.g.e., s.20.

⁵⁹ Cviic, a.g.e., s.23.

belirleyen temel unsurlar olmuş, SSCB ile kurulan ilişkiler de Soğuk Savaş ortamının getirdiği tehdit ve güvenlik algılamalarıyla şekillenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Bulgaristan ilk önce, Yugoslavya ile bir Balkan Federasyonu oluşturma girişiminde bulunmuş, ancak SSCB, Doğu Avrupa'da oluşturulacak böyle bir federasyonun kendisine direnç gösterebileceğini ve Yugoslavya'nın 'bağımsız' tavrının diğer ülkelere de örnek olabileceğini düşündüğünden bu girişime olumlu bakmamıştır. Kısacası Sovyetler II. Dünya Savaşı sonrası 'halk demokrasileri' ile ikili ilişkiler kurmayı tercih etmiş, böylece bu ülkelerin aralarında oluşturacakları birliklerle ilişkiye girmeye karşı çıkmıştır⁶⁰.

Bulgaristan'ın bu federasyon girişimi ile ayrı bir Makedon ulusunun varlığını tanıması Yugoslavya ile ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak, Yugoslavya'nın Comecon'a tam bağımlılığı ve ülkede Sovyet ajanlarının serbest faaliyetlerini reddetmesi nedeniyle Kominformdan atılması sonucunda SSCB-Yugoslavya ilişkileri kopmuştur. Yugoslavya'nın bu yönelimini kendisi için de bir tehdit olarak algılayan Sofya yönetimi de, tereddütsüz Moskova çizgisinde hareket etmeye ve Balkanlarda Yugoslavya karşıtı kampın liderliğini yapmaya başlamıştır⁶¹.

Sovyetler, Soğuk Savaşın kendi mantığı içinde bir taraftan tek tek Doğu Blokuna üye devletlerin kendisine muhalif olamayacağını düşünürken, diğer taraftan da 'havuç ve sopa' anlayışı içinde Sovyetlere sadık kalma konusunda Balkan ülkelerinin bir yarış içerisinde gireceklerini düşünmüştür. Bu anlayış içinde Bulgaristan, kendi çıkarlarını izleme konusunda, Sovyet çıkarları ile çatışmamayı net bir referans noktası olarak kabul etmiştir. 1950'lerin sonunda ve 1960'lar boyunca Doğu Avrupa'da ortaya çıkan Sovyet karşıtı hareketlerden uzak duran Bulgaristan, Moskova'ya sıkı sıkıya bağlanarak dış politika tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu politikanın arkasındaki motivasyon faktörlerini ve Bulgar dış politikasının 'aktif' olduğu amaçların hangileri olduğunu ortaya koymak ise, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin Soğuk Savaş sırasındaki seyrini analiz etmede yol gösterici olacaktır.

⁶⁰ Radovan Vukadinovic, "Balkan Cooperation: Realities and Prospects", Ed.: Stephen Larrabee, *The Volatile Powder Keg: Balkan Security after the Cold War*, Washington, D.C.: American University Press, 1994, s.187.

⁶¹ A.g.m., s.187.

Bu çerçevede Bulgar dış politikasına bakıldığında, Bulgaristan'ın 1950'lerin sonunda ve 1960'lar boyunca SSCB'ye olan bağımlılığı azaltabilecek fırsatları değerlendirmemiş olduğu, aksine Moskova'ya yönelik tam bir sadakat gösterildiği iddia edilmiştir. Bu duruma yönelik olarak üç türlü açıklama getirilebilir. Birincisi, Jivkov yönetiminin, bilinçli bir şekilde kendisine daha otonom bir dış politika izleme imkanı sağlayacak fırsatları görmezden gelmesidir. Klasik komünist düşünüşte Sovyet çıkarlarının önceliği olduğu ve Sovyet çıkarları ile Bulgar çıkarlarının ayrılmaz biçimde birbirine bağlı olduğu iddia edilmiştir. Buna göre, bir tarafa yöneltilen tehdidin diğerinde de olumsuz etkilere neden olabileceği düşünülmüştür. Jivkov yönetimi Moskova'nın desteğini alarak iktidara gelse de, ülke içinde uzunca bir dönem tam destek görmüş ve kendini kabul ettirmiştir. Ancak, bu durum Jivkov yönetiminin Sovyetlere yönelik politikasında herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır. Jivkov'un bu tavrı adeta Sovyetlere yönelik geleneksel Bulgar oryantasyonun yansıması ya da yerine getirilmesi şeklinde yorumlanmıştır⁶².

İkincisi, Jivkov'un izlediği Sovyet yanlısı dış politikanın basit bir bağımlılık ilişkisi olarak değil, aslında Bulgaristan'ın çıkarlarına hizmet eden, çok iyi hesap edilmiş bir dış politika tercihi olarak değerlendirilmesidir. Örneğin 1960 sonrası başlayan Sovyet-Çin mücadelesinde Doğu Blokuna üye ülkeler farklı dış politika eylemlerine yönelmişler, Bulgaristan da bu mücadelede izlediği politikalarla maksimum fayda elde etmeye çalışmıştır.

Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi 1960 sonrasında yaşanan SSCB-Çin mücadelesinde⁶³ alternatif politikalar izlenebilirdi. Birincisi Çin, Moskova ile ilişkileri koparma noktasına kadar desteklenebilirdi, ki bu Arnavutluk tarafından uygulanmıştır⁶⁴. İkincisi, iki güç arasındaki düşmanlıktan yararlanılarak ikisi arasında hareket edilebilir ve somut kazançlar sağlanabilirdi. Bu durumda Romanya daha çok Çin'e yakınlaşmış

⁶² J. F. Brown, *Bulgaria Under Communist Rule*, New York: Praeger Publishers, 1970, s.264.

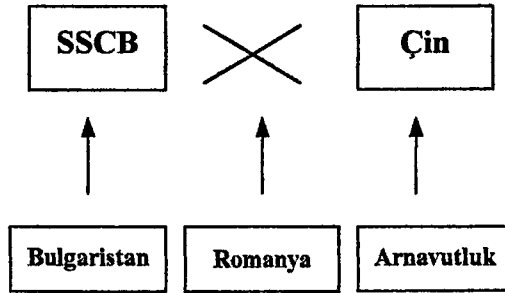
⁶³ Çin Halk Cumhuriyeti 1958'de 500 milyon köylüyü içine alarak birkaç yıl içinde 'kusursuz' bir komünizme varacağını açıklamış, bu açıklamadan sonra Pekin'in komünist kampın liderliğini ele geçirmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Diğer taraftan Çin'in komünizmin kurulmasında Sovyetlerden ileri olduğu yönünde bir yargıya da varılmış, bu durum Sovyetleri bir mücadele içine sürüklemiştir. Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., ss.328-329.

⁶⁴ Nelson, a.g.e., s.21; Jelavich, *History of the Balkans: Twentieth Century*, Vol.2, a.g.e., ss.382-383.

ve somut kazançlar elde etmeye çalışmıştır⁶⁵. Bulgaristan ise üçüncü seçeneği tercih etmiş ve SSCB'ye sadık kalmış ve bunun karşılığı olarak Doğu Blokuna üye devletlerin tümünden daha fazla Sovyet kredisi almış ve sanayileşme programına hiç ara vermeden devam etmiştir⁶⁶.

Şekil 3

1960 Sonrası SSCB-Çin Mücadelesinde Doğu Blokunda Yer Alan Balkan Ülkelerinin Tutumları

Bulgaristan'ın belirttiğimiz bağımlı dış politikasına dair diğer bir açıklayıcı argüman ise, kendi zayıflığı, yetersizliği ve başarısızlığı nedeniyle Sovyet desteğine yönelmek zorunda kaldığı şeklindedir. Bu görüşe göre Bulgaristan, tarih boyunca dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için hep büyük bir güce dayanma ihtiyacı duymuş, bu güç Soğuk Savaşın ortaya koyduğu zorunluluk ve tarihsel bağ nedeniyle SSCB olmuştur. Diğer taraftan Jivkov yönetiminin iç politikada yüz yüze kaldığı sorunlar da bunu zorunlu bir tercih haline getirmiştir. Gerçekten de Jivkov, 1961'de Chervenkov ve bir sonraki yıl da Başbakan Yugov ile girdiği mücadeleyi Kruşçev'in desteği ile kazanabilmiştir. Kısacası, Bulgaristan'daki iktidarların sürekliliği SSCB'nin açık desteğine bağlı kalmış, bu durum Bulgaristan dış politikasında Sovyet bağımlılığını kaçınılmaz kılmıştır⁶⁷.

Bulgaristan dış politikasının Soğuk Savaş döneminde Moskova'ya endeksli oluşuna dair bu farklı görüşlerden ilk olarak değinilen komünizmin kendi mantığı içindeki bağlılık anlayışı, gerçekten de Bulgaristan üzerinde etkili olmuştur. Ancak bu bağlılığın Stalin'in ölümünden sonra da aynı yoğunlukta sürmesi, yani 1956'dan sonra bazı Doğu Avrupalı liderlerin Moskova'dan uzaklaşan, hatta ayrılan tutumlarına rağmen

⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., ss.555-557.

⁶⁶ Jelavich, a.g.e., s.366; Cviic, a.g.e., s.49.

⁶⁷ Brown, a.g.e., s.265; Crampton, A Concise History ..., s.197.

Jivkov yönetiminin bağıllığının devam etmesi, Bulgaristan'ın kendi siyasal yaşamındaki dinamiklerle de yakından ilgili olmuştur. Todor Jivkov'un (1962-1971) tüm potansiyel rakiplerini saf dışı bırakarak önce BKP Genel Sekreterliği'ne, sonra 1962'de Bakanlar Konseyi Başkanlığı'na ve son olarak da 1971'de kabul edilen anayasa değişikliği ile de Devlet Konseyi Başkanlığı'na getirilmesinde Moskova'nın desteği ve onayı söz konusu olmuştur. Bir bakıma Jivkov Bulgaristan'daki yükselişini ve iktidarının sürekliliğini Moskova'ya bağlı kalmakta görmüştür⁶⁸. Bu bağıllık ilişkisinin Bulgaristan'ın dış politikasında Moskova'ya sorgusuz itaat etmesi gibi bir sonucu olmuş, Bulgaristan ne 1956'da Macaristan'da ve 1968'de Çekoslovakya'da çıkan ayaklanmalardan ne de 1980'lerde Polonya'daki komünist karşıtı eylemlerden siyasi ve ideolojik olarak etkilenmemiştir.

Ayrıca Bulgaristan'ın kendi başına inisiyatif kullanma girişimlerinin başarısızlığa uğraması da bu ülkeyi hep bir hami ve destekçi aramaya yöneltmiştir. Jivkov döneminde 1959-1960'da gündeme getirilen 'İleriye Büyük Bir Adım' (A Great Leap Forward) hamlesinin başarısızlığa uğramasıyla Sovyetlere daha fazla bağlanma politikası bunun Soğuk Savaş döneminde yaşanan en önemli örneği olmuştur. Aslında Moskova'ya danışılmadan başlatılmış bir girişimle Bulgaristan, hızlı bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirmek istemişse de, kaynakların dengesiz akışından ötürü tarım sektörü bundan ağır biçimde etkilenmiş ve üretim düşmüştür. İleriye Büyük Bir Adım hamlesinin ardından gelen ciddi ekonomik, siyasi ve psikolojik sonuçların yarattığı özgüven bunalımı da, Bulgaristan'ın SSCB'ye bağımlılığını bir kez daha ortaya koymuştur. Jivkov'un 1960'ın başında Kruşçev'e boyun eğen görüntüsü salt bu hareketin başarısızlığından kaynaklanmasa da, başarısızlıkla gelen özgüven eksikliği bu durumu destekleyici bir faktör olmuştur⁶⁹.

Bu unsurların dışında Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'ın dış politika inisiyatiflerinde görülen bir diğer yapısal özellik ise neredeyse bütünüyle Balkanlarla sınırlandırılmış olmasıdır. Aslında Bulgaristan'ın Balkanlarda başlatmayı düşündüğü diplomatik faaliyetler gerek Yunanistan'da komünistlerin yenilmesi, gerekse Yunanistan'ın ve Türkiye'nin Truman Doktrini ile gelen ABD yardımını kabul etmeleri

⁶⁸ Pantev, a.g.m., s.19.

⁶⁹ Brown, a.g.e., s.268.

ve ardından NATO'ya katılmaları sonucunda, Bulgaristan açısından gereken zemini ortadan kaldırmıştır. Stalin'in ölümünden sonra gündeme gelen yeni dönemde Yunanistan ile tekrar diplomatik ilişkiler kurulmaya çalışılmış ve ticari andlaşmalar imzalanmış olsa bile, her iki taraf da ilişkileri geliştirme konusunda yeterince istekli davranmamıştır.

1957'de ise SSCB'nin liderliğinde Varşova Paktı ülkeleri, Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması için nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler oluşturmak amacıyla bir dizi andlaşma önerisi gündeme getirmiştir. Bu öneriler arasında Balkanları ilgilendiren plan, 1957'de gündeme gelen Stoica Planı'dır. Romanya Başbakanı Chivu Stoica bu önerisi ile; Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya arasında bir zirve toplantısı yapılmasını ve böylece Balkanlarda genel bir yumuşamanın sağlanmasını amaçlamıştır⁷⁰. Bulgaristan ve Arnavutluk bu teklifi hemen kabul etmiş, Yugoslavya ise gerçekten bu devletler arasında uyumun sağlanabileceğine inanmadığı için öneriyi ihtiyatla karşılamıştır. Türkiye ve Yunanistan ise bu planı kuzeyden-güneye doğru uzanan ve tarafsız bir kuşak yaratmak isteyen Sovyet planının bir parçası olarak algıladığından kabul etmemiştir. Bu bölgesel işbirliği girişiminin başarısızlığa uğramasıyla, Türk-Bulgar ilişkilerinin gelişmesi bir bakıma iki taraflı girişimlere ve Avrupa'da sağlanabilecek genel bir yumuşama ortamına bırakılmıştır. Ancak 1958'de Ankara ve Atina hükümetlerinin kendi topraklarında NATO füze üslerinin kurulması kararını almaları ile bu yumuşamanın kısa sürede sağlanamayacağı da ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak iki bloklu yapı devletlerin dış politika tercihlerinde doğrudan etkili olmuş, nükleer silahların varlığı da hem bloklar arası ilişkiler, hem de ikili ilişkiler üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır⁷¹.

1959'da Kruşçev'in tüm dünyada silahsızlanmaya gidilmesi yönündeki teklifi ise, Bulgaristan'ın liderliğinde uygulanmaya çalışılmıştır. Bulgaristan, Balkanlarda tümünden bir silahsızlanmaya gidilmesini değil, Balkan ülkelerinin aralarında bir saldırmazlık andlaşması imzalanmasını ve asker sayısında indirime gidilmesini önermiştir. Böylece global anlamda uygulanması düşünülen genel bir silahsızlanma fikrinin ilk uygulama alanının Balkanlar olması planlanmıştır. Ancak Arnavutluk,

⁷⁰ Oral Sander, "Türk-Bulgar İlişkileri", *Türkiye'nin Dış Politikası*, Der.: Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998, s.185.

⁷¹ Sander, a.g.m., s.185; Brown, a.g.e., s.270.

Sovyet-Çin mücadelesinde Çin'in yanında yer alarak ortaya atılan bu öneriyi desteklemediğini göstermiştir. Diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan da bu öneriyi olumlu yanıt vermemiş, Bulgaristan'ın sadece Moskova'nın taleplerini yerine getirdiğini iddia etmiştir⁷². Bu girişimler sonrasında Balkanlarda üç Varşova Paktı üyesi Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan arasındaki uyum bozulmaya başlamış, Arnavutluk'un Çin yanlısı tutumuna karşılık Romanya da giderek daha bağımsız bir tavır sergilemiştir.

Genel olarak bu gelişmelerin tek tek Balkan devletlerinin inisiyatifleri ile gündeme geldiği, dolayısıyla daha az Sovyet güdümlü daha çok Balkanlara ait bir özellik taşıdığı iddia edilmiştir. SSCB'de Kruşçev'den sonra yönetime gelen Brejnev-Kosigin ikilisi ise, Moskova'daki mevcut pozisyonlarını güçlendirmeye çalışırken, Balkan sorunlarına ilgisiz kalmıştır. Bu durum Balkanlarda 1960'ların başından itibaren farklı dış politika eğilimleri gösteren devletlerin girişimlerini bir bakıma daha da pekiştirmiştir⁷³. Elbette bu noktada 1960'lardan sonra gündeme gelen détente gerçeğinin, blokların kendi içinde ve bloklar arası ilişkilerde devletlerin öz çıkarlarını izleyebilecekleri yeni ilişki biçimlerine imkan vermesi ve bunu zaman zaman zorunlu kılması da önemli yer tutmuştur.

Diğer taraftan bu gelişmeler, II. Dünya Savaşı'ndan bu tarafa Balkanlarda gerçek bir işbirliğinin kurulması için bir fırsat olarak da değerlendirilmiştir. Bununla birlikte uluslararası politikanın değişen yüzü Bulgaristan açısından bunu olası hale getirmemiştir. 1966'da Moskova iç istikrarını tekrar kazanmış, bu durum beraberinde önemli sorunların yer aldığı uluslararası politika gündeminde tarafların keskin uçlardaki yerlerini belirlemeleri gereğini ortaya çıkarmıştır. Kruşçev'in iktidarının sona ermesinden önce gündeme gelen ve Bulgaristan'ın bütünüyle desteklediği dünyadaki tüm komünist partileri bir araya getirme fikri, Brejnev tarafından tekrar ortaya atılmıştır. Hatta 1966'da Brejnev'in de hazır bulunduğu 9. BKP Kongresinde, "tüm dünyadaki

⁷² SSCB'nin 1957'de yapay uydu Sputnik'i uzaya fırlatmasıyla, SSCB'nin kıtalararası füze fırlatma teknolojisine sahip olduğu ortaya çıkmış, bu durum ABD'yi, SSCB'ye yakın bölgelerdeki müttefiklerin topraklarında Orta Menzilli Balistik Füzelere (IRBM) yerleştirmeye mecbur bırakmıştır. Sözü edilen barış planları ABD'nin müttefikleri, Türkiye ve Yunanistan, tarafından bu füzelerin ortadan kaldırılmasına ilişkin bir politika olarak algılanmıştır. Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.271.

⁷³ Brown, a.g.e., s.276.

Komünist ve İşçi Partilerinin uluslararası bir konferansta bir araya gelmesi için uygun zamanın geldiği” Jivkov tarafından kamuoyuna duyurulmuştur⁷⁴. Aslında Bulgaristan’ın bu tavrı, partiler arası sorunları çözmede ya da Balkanlara yönelik dış politikasında alışageldik bir tutum olarak değerlendirilmiştir.

Tekrar gündeme gelen Bulgaristan’ın Moskova’ya yönelik bu bağlılığı, Bulgaristan’ın Balkanlardaki diğer devletlerle ilişkilerinin bozulmasına da neden olmuştur. Romanya’nın; partilerarası ilişkilerde Sovyetlere karşı takındığı meydan okuyucu tavrı, Almanya’nın *Ostpolitik*⁷⁵ anlayışına olumlu bakışı, Arap-İsrail Savaşı’nda Sovyetlerin aksine bir tutum sergilemesi ve nükleer silahsızlanma konusunda bazı çekinceler ortaya koyması, Moskova-Bükreş ilişkilerini gerginleştirirken, adeta arada bir karbon kağıdı varmış gibi Sofya-Bükreş ilişkilerini de benzer şekilde etkilemiştir. Bu durum Balkanlarda başlaması ümit edilen ‘yumuşama’ ortamının lideri olacağı düşünülen Bulgaristan hakkındaki ümitleri de sona erdirmiştir. Bununla birlikte 1967’de Yunanistan’da gerçekleşen askeri darbe, Balkanlarda doğması düşünülen diplomatik uzlaşma ortamının da sonu olmuştur. 1966’da Yugoslav iç politikasında ‘liberallerin’ yani; Yugoslav Komünist Partisi’nin gelecekteki rolünün zayıflatılmasını ve federasyonu oluşturan uluslar açısından ademi merkezîyetçiliği hedefleyen revizyonistlerin iktidara gelişi Moskova’yı rahatsız etmiş ve 1960’ların ortalarından itibaren Moskova-Belgrat arasındaki ilişkilerde de gerginlik yaşanmaya başlanmıştır. Bu gerginlik, Sofya-Belgrat ilişkilerinin Makedonya ve Makedon azınlık konularında bozulmasına da neden olmuştur. Ancak Sofya yönetiminin dış politika amaçları ve eylemleri kesinlikle Moskova’nın ‘izin verdiği hareket alanı’ içerisinde kalmıştır.⁷⁶ Kısacası Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye ile

⁷⁴ A.g.e., s.287.

⁷⁵ ‘Yeni Doğu Politikası’ olarak ta adlandırılabilir bu politika ile Federal Almanya’nın Uluslararası platformdaki pozisyonu güçlendirilmeye çalışılmış ve dış politikada müzakere gücü elde etmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan Doğu Almanya ile geliştirilecek insani ilişkiler aracılığı ile bir bakıma Almanya’nın birleşmesine de zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Doğu Almanya’yı tanıyan devletlerin sayısındaki artış ve Federal Almanya’daki karar vericilerin yönelimlerdeki farklılaşmalar bu yöndeki temel dış politika değişikliğinin nedenleri olarak görülebilir. Bundan sonra, Federal Almanya’da ‘tek başına temsil etme’ iddiası bırakılarak ‘İki devlet, tek ulus’ anlayışı kabul edilmiştir. Canbolat, *Alman Dış....*, a.g.e., ss.125-127.

⁷⁶ Robin Alison Remington, “Moscow, Washington, and Eastern Europe”, *The Soviet Empire: Expansion & Détente*, Ed.: William E. Griffith, Lexington: Lexington Books, 1976, s.372; Brown, a.g.e., s.290.

güvenlik sorunları nedeniyle SSCB'den kopamadığı gibi, Moskova'nın bu ülkelerle bozulan ilişkilerini kendi yararına kullanarak güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgaline Bulgaristan'ın destek vermesi, bu ülkenin Yugoslavya ve Romanya ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Özetle bu gelişmeler, Bulgaristan dış politikasının kendine güven ve bağımsız hareket edebilme yeteneğinin yoksunluğunu göstermiştir. Bulgaristan, bağımsız hareket etmektense, SSCB ile ilişkilerden maksimum kazanç elde etmeyi tercih etmiştir. Diğer taraftan, Yugoslavya'nın kopuşundan sonra Doğu Bloku içinde tek slav ulus olan Bulgaristan'ı tercih etme Moskova için de öncelikli bir politika haline gelirken; bu durum Batı'nın daha çok Romanya ve Yugoslavya üzerinden politika yapmasına yol açmıştır. Federal bir yapıyı, Moskova'ya bağlı olma politikasıyla sürdürme olanağı olmadığını gören Yugoslavya'nın SSCB'den kopuşuyla beraber, Rusya'nın 1945'e kadar Balkan politikalarının temel eksenini oluşturan Sırbistan'ın yerini artık Bulgaristan almıştır ve Bulgaristan Moskova'nın güvenliğini kazanabilmek için hiç bir özveriden kaçınmamıştır.

Bütün bu saydıklarımız dışında Bulgaristan'ın sürekli ekonomik zayıflığı bu ülkeyi Sovyet ekonomik yardımına muhtaç etmiştir. 1948-1962 arasında Sovyetlerin, Bulgaristan'a toplam olarak yaklaşık bir milyar dolar tutarında kredi açtığı tahmin edilmektedir⁷⁷. Ancak, 1955'e kadar tüm diğer Doğu Avrupa ülkeleri gibi Bulgaristan da Sovyetler tarafından sömürülmüştür. Soğuk Savaş süresince Bulgaristan, SSCB'ye diğer bölgelere olduğundan daha ucuza mal satmış ve belli başlı bazı ürünleri Sovyetlerin Batıya ya da gelişmekte olan ülkelere sattığından daha pahalıya satın almıştır. Kısacası Bulgaristan ekonomik anlamda 1960'lara kadar SSCB'ye bağımlı kalmıştır. Bu noktada Bulgaristan Batı başkentlerinden gelebilecek olası yatırımlara kapısını açabilir ve Sovyetlere karşı belli ölçüde pazarlık gücü kazanabilirdi. Ancak Batıdan gelen yatırımlar ve finansman, Yugoslavya dışında oldukça yetersiz ve sığ olmuştur⁷⁸.

Özetle Soğuk Savaş süresince Bulgaristan, küçük ve zayıf bir ülke olarak Sovyetlerin dikkate değer bir müttefiki olmuştur. Bulgaristan'ı SSCB açısından önemli

⁷⁷ Brown, a.g.e., s.297.

⁷⁸ A.g.e., s.299.

kılan, Balkanlarda komünizmin stratejik konuma sahip uzak bir karakolu olarak hareket etmiş olmasıdır. 1964'den sonra SSCB'nin Balkanlarda tek güvenilir müttefiki olarak Bulgaristan kalmıştır. 1965'te Bulgaristan'da ortaya çıkarılan darbe girişiminin Moskova'da duyulmasının ardından ise Moskova, Bulgaristan'ın sadakatının devamı konusuna özen göstermiştir. Bulgaristan'ın SSCB ile ilişkilerinde herhangi bir pazarlık gücüne sahip olmaması, dış politikasını bu doğrultuda tanımlaması sonucunu doğurmuştur. Kaldı ki Bulgaristan pazarlık gücüne sahip olsa bile bu gücü, Soğuk Savaşın iki bloklu yapısı içerisinde yeterince etkin olarak kullanıp kullanamayacağı da tartışmaya açıktır.

2. Türkiye'nin Dış Politikası

SSCB, II. Dünya Savaşı sonrası Balkanlara daha güçlü bir şekilde geri dönmüş, bu bölgedeki etkinliğini arttırmayı ve yaşamsal çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Belirttiğimiz gelişmeler karşısında Batı Blokundaki diğer güçler de, Sovyetlerin bu girişimlerini dengeleme ve etkisizleştirme mücadelesi içine girmiştir. Bu durum ise Türkiye'yi yeni bir bölgesel güç dengesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Sovyetlerin ayrıca Doğu Anadolu'da toprak düzenlemeleri ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde (1936) değişikliğe gidilmesi yönünde taleplerde bulunması da Türkiye'nin güvenlik kaygılarını büsbütün arttırmıştır. Bütün bu görüntü içerisinde Bulgaristan'ın SSCB'nin yayılmacı politikalarına bir üs olabileceğinin düşünülmesi ve rakip bir siyasal ideolojiyi benimsemesi de, Türkiye'nin Trakya sınırı konusundaki duyarlılığını en üst düzeye çıkarmıştır⁷⁹.

Türkiye, Sovyet etki alanı içine çekilme riskiyle karşı karşıya kalınca doğal olarak bir savunma mekanizması geliştirme ihtiyacı duymuş, bu nedenle ABD ve İngiltere'nin askeri ve siyasi desteklerini aramıştır. Bu süreçte Türkiye öncelikle, II. Dünya Savaşı öncesi imzalanan Türk-İngiliz Dostluk ve İşbirliği Andlaşması'nı işletmek istemiş ve çabaları 1952'de NATO'ya üyeliği ile sonuçlanmıştır⁸⁰.

⁷⁹ İlter Turan and Dilek Barlas, "Turkey and the Balkans: Searching for Stability" Working Paper No: 1995/02, Koç University, ss.5-6; Özcan, a.g.m., s.286.

⁸⁰ İngiliz Dışişleri Bakanlığı 1939'daki anlaşmada spesifik olarak böyle bir taahhüdün verilmediğini; ancak, Almanya'ya karşı bazı garantilerin söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Kaldı ki İngiltere'nin o dönem için herhangi bir garantiyi yerine getirecek gücü de yoktu. Bu gelişmeler, Türkiye'yi Truman Doktrini'ne dahil olmaya doğru itmiştir. Selim Deringil, "Turkish Foreign Policy Since

Türkiye, NATO'ya üyeliğinden sonra bölgesel sorunlarını Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde görmeye başlamış ve 'Sovyet etki alanına girmemek' ve 'varlığını devam ettirmek' gibi amaçlar Türk dış politikasının öncelikli hedefleri haline gelmiştir. Türkiye II. Dünya savaşı sonrası dönemin uluslararası ilişkilerini, içinde yer aldığı ittifakın temel algısıyla; özgür ulusların, tiranlık güçlerine karşı verdiği bir üstünlük mücadelesi olarak görmüştür⁸¹.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Balkanlara yönelik dış politikası bu genel anlayışın bir yansıması şeklinde gerçekleşmiş, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler de SSCB ile varolan sorunların bir uzantısı şeklinde algılanmıştır. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı uluslararası sistem 1930'lardakinden çok daha farklı olduğundan Balkanlarda işbirliğine yönelik beklentiler de farklılaşmıştır. Çünkü doğrudan Sovyet tehdidi altında kalmış, NATO üyesi olan ve SSCB'yi çevreleme politikasında aktif biçimde rol alan Türkiye'nin, dış politika önceliklerinin daha başka olması da beklenemezdi⁸². Soğuk Savaşın Türkiye'nin önüne koyduğu bu kısıtlayıcı etkenlerle 1954'de gündeme gelen Balkan Paktı ise, ABD'nin üstü örtülü teşvikleri çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan tarafından başlatılmış bir girişim olmuştur. Bu girişim içine Yugoslavya da alınmıştır. Zira Yugoslavya, Kominform'dan çıkarıldıktan sonra, Sofya'dan ve Moskova'dan kaynaklanan tehdit algılamalarını bir bakıma bu Pakt ile dengelemeye çalışmıştır. ABD ise daha makro düzeyli düşünerek; İtalya'dan başlayacak, Türkiye'de sona erecek ve Doğu Akdeniz'in de güvenliğini sağlayacak bir zincirin halkalarının tamamlanacağını varsaymıştır. ABD, Avrupa alt sistemini Güney Doğu Avrupa alt sistemine bağlayan bu güvenlik zincirinin yakın Doğuya, Pakistan'a kadar uzatılmasını bile düşünmüştür⁸³.

Atatürk", *Turkish Foreign Policy: New Prospects*, Ed.: Clement H. Dodd, Great Britain: The Eothen Press, 1992, s.2.

⁸¹ A.g.m., s.4.

⁸² Ankara, II. Dünya Savaşı sonrası Balkanlarda Soğuk Savaş dengesini belirleyecek sınırların nerelerden geçeceği konusunda uzun süre endişe taşımıştır. 1946-9 yılları arasında Yunanistan'da meydana gelen iç savaş bu ülkenin komünist kontrolüne girmesi tehlikesini beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin bu durumda doğudan SSCB, batıdan da Komintern'in kontrolündeki Yunanistan ve Bulgaristan ile çevrilmesi ihtimali Türkiye'yi çift taraflı bir tehditle de yüz yüze getirebilirdi. Hasan Ünal, "Türkiye'nin Balkan Politikası", *Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul: İletişim Yayınları, s.375.

⁸³ 1953 Şubat'ında Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Dostluk ve İşbirliği Andlaşması imzalanmış, bunun ardından 1954'te imzalanan askeri bir andlaşma ile bir tarafa yapılan saldırının tüm taraflara yapılmış sayılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Brown, a.g.e., s.278.

Balkan Paktı uzun ömürlü olmamışsa da Soğuk Savaşla birlikte Balkanları da içine alarak Avrupa’da oluşan sınırlara belirginlik kazandırmıştır. Doğu ve Batı Blokları arasında oluşan dengenin korunacağını anlaşılmaması ise Türkiye’nin Balkanlara ilişkin endişelerini bir dış politika sorunu olmaktan çıkarmıştır. Bu genel dış politika tavrı, Bulgaristan ile bu ülkede yaşayan Türk azınlığa yönelik uygulamalar konusunda yaşanan gerginlikler dışında, Soğuk Savaş süresince değişmemiştir.

Özetle Türkiye 1930’larda benimsediği, Balkanlarda işbirliğini somutlaştırma ve bu bölgeden kendisine yönelebilecek tehditleri en aza indirme politikası çerçevesinde; ‘yabancı bir planın parçası olmamak’ ve ‘Balkanlar Balkan halklarına aittir’ gibi söylemlerini bir tarafa bırakmış, iki bloklu uluslararası siyasal sistem içinde bulunduğu konumu sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Türkiye iki dünya savaşı arasındaki dönemde Balkan ülkeleri arasında oluşturulacak bir ittifakın kendi güvenliğine katkıda bulunacağını düşünürken, Savaş sonrasında yer aldığı blokun liderinin çıkarlarına hizmet edecek girişimlerde aktif olarak yer almanın, kendisine benzer bir faydayı sağlayabileceğini varsaymıştır. Diğer bir ifade ile belirtirsek, Bulgaristan güvenliğini ne denli Moskova’ya bağlı gördüyse, Türkiye de güvenliğini o denli Washington ile olan bağlarını sıkılaştırmada görmüştür. Ancak bu tür güvenlik garantisi arayışlarında itici faktörler farklı olmuştur. Bulgaristan için Balkanlardaki güvenlik, Türkiye için ise Sovyet tehdidini dengelemek asıl yönlendirici unsur olmuştur.

1950’lerin ortalarında SSCB’nin gündeme getirdiği ‘barış içinde bir arada yaşama’ söylemine dayalı dış politika anlayışı ise, Türkiye’nin Soğuk Savaş mantığı içinde tanımladığı dış politika önceliklerini değiştirmemiştir. SSCB’yi kuşatmaya dayanan Batı politikasını değiştirmeye yönelik Sovyet barış girişimleri, özgür ulusların dayanışmasını bozmaya yönelik politikalar olarak algılanmış, bu anlayış Türkiye’nin Balkan ülkeleriyle ilişkilerine de yansımıştır. Örneğin dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Yugoslavya’nın Moskova’ya yakınlaşmasını kolektif güvenlik anlayışında büyük bir çatlak olarak nitelendirirken, Romanya’nın 1957’de gündeme getirdiği Stoica Planı da Ankara tarafından şüpheyle karşılanıp geri çevrilmiştir⁸⁴.

⁸⁴ Özcan, a.g.m., s.287.

1955 sonrasında Batı'nın ve Sovyetlerin stratejik önceliklerinin Yakın Doğu'dan Orta Doğu'ya doğru kayması, Türkiye'nin de ilgisinin Balkanlardan Orta Doğu'ya doğru yönelmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerden bağımsız bir şekilde Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan sorunlar, Yugoslavya ile SSCB arasındaki yumuşama ve Yugoslavya'nın Bağlantısız ülkeler arasında yer alması ve bu harekete öncülük etmesi de 1954 yılında oluşturulan Balkan Pakti'nı *de facto* sona erdirmiştir. Pakt 1960'da tamamen son bulmuştur⁸⁵.

3. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri: Blok Politikalarının Belirlediği İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan sonra çevresinde istikrar ve güvenlik bölgeleri oluşturmayı temel bir dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Bu amaca yönelik olarak komşularıyla yakın ilişkiler kurma gereği hisseden Türkiye, Ekim 1925'de Bulgaristan ile bir dostluk ve işbirliği andlaşması imzalamıştır. Dostluk ve işbirliğinin yanında bu andlaşma, Bulgaristan'daki Türk azınlığa isteğe bağlı ve serbest göç izni ile azınlık haklarının korunmasını içeren özel garantiler de getirmiştir. Ayrıca göçmenlere mülklerini satabilme ve özel eşyalarını yanlarına alabilme imkanı da sağlanmıştır. 1930'larda yaşanan ekonomik kriz yılları dışında bu andlaşma çerçevesinde 1940'a kadar 10.000-12.000 Türk, düzenli olarak Türkiye'ye göçmüştür⁸⁶.

1944'de Bulgaristan'da Komünist yönetim iktidara geldiğinde ise devlet politikası olarak Türkiye'ye göç engellenmeye çalışılmış, bu amaca yönelik olarak da Ulusal Mecliste onaylanan "Dimitrov Anayasası" ile tüm Bulgar vatandaşlarına inançlarına ve ulusal kökenlerine bakılmaksızın, düşünce ve inanç özgürlüğü sağlanması prensip olarak benimsenmiştir. Bu düzenleme daha sonra "Ulusal Mecliste Dinsel Mezhepler Hakkında Kanun" olarak yasalaşmıştır. Ancak düşünce ve inanç özgürlüğünü garanti altına alan 1947 Anayasası'na aykırı olarak Sofya yönetimi birçok camiye kapatmış ve 1940'ların sonunda tüm özel Türk okulları millileştirilerek,

⁸⁵ Bu pakt ile Yugoslavya'nın Batı savunma ve güvenlik sistemi ile ilişkiye geçmesini sağlayacak kurumsal ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Bu hedef üç ülkenin de (Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya) çıkarlarına hizmet edecek net hedefler ortaya koymaması, 1954'te Stalin'in ölümünden sonra da bloklararası yumuşama eğilimi ve Yugoslavya'nın Batı güvenlik sistemine ideolojik olarak bağlanmasının pek de kolay olmaması gibi nedenlerle de zaten "ölü doğmuş bir girişim" olarak nitelendirilmiştir. Türkeş, a.g.m., s.318.

⁸⁶ Reha Parla, Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan, Montrö ve Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler, Lefkoşe: Özilek Matbaacılık Ltd., 1987, ss.206-212; Kostanick, a.g.m., s.40.

müfredatlarından dinsel eğitimi çıkartmıştır. Bu uygulamaların nedeni ise Bulgar hükümetinin İslam dinini, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sosyalist Bulgar ulusuna entegrasyonunda bir engel olarak görmesidir. Ayrıca Komünist hükümetin özellikle Dobruca bölgesinde Türklerin elinde bulunan verimli arazileri kollektivizasyon politikası yoluyla millileştirmesi, güçlü bir direnişe neden olmuştur. Bu direniş karşısında hükümet, göç üzerindeki bazı kısıtlamaları kaldırarak Türkiye'ye göçü teşvik etmeye başlamıştır⁸⁷.

Göç üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıyla her ay birkaç bin Türk, Türkiye'ye göç etmeye başlamış, Ağustos 1950'ye gelindiğinde ise Bulgaristan 250.000 kişiyi Türkiye sınırına yığmıştır. Bu uygulama sırasında, daha önce imzalanan ikili ve çok taraflı bütün andlaşmalara aykırı olarak, göçmenlerin kişisel eşyalarını almalarına ve mülklerini satmalarına izin verilmemiştir. Belirttiğimiz gelişmeler Soğuk Savaşın neden olduğu Doğu-Batı gerginliği ve II. Dünya Savaşı sonrası Balkanlarda oluşan askeri güvensizlik anlayışı içinde değerlendirildiğinde, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan Bulgaristan, ülke içindeki Türk azınlığın yükselen muhalif sesinin kendisi açısından bir güvenlik sorunu oluşturmasından korkmuş ve göç olgusunu her zaman için bir çözüm olarak görmüştür. Ancak Türk azınlığın tümünden göç etmesi halinde ülkedeki işgücünün önemli bir kısmının yitirilmesi ve ülkenin dışarıya bağımlılığının artması söz konusu olacağından, göç hareketine Türkler arasında oluşan muhalefetin yatışması ölçüsünde izin verilmiştir⁸⁸.

Bu noktada, iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında uluslararası sistemin belirleyici olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş ortamında Doğu ve Batı Blokları içinde yer alan ve stratejik bir konumda bulunan Türkiye ve Bulgaristan, aralarındaki olası bir çatışmanın genel bir çatışmaya dönüşmesi söz konusu olabileceğinden, mevcut sorunlarını bu noktaya kadar götürmemişlerdir. Sofya yönetiminin 250.000 Türk'ü göçe zorlaması Bulgar hükümetinin asimilasyon politikası ile ilgili olduğu gibi, zamanlama açısından da (Bulgaristan'ın zorunlu göçle ilgili verdiği 10 Ağustos 1950 tarihli nota) Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndereceğini açıkladığı tarihe denk düşmüştür. Mayıs 1950'de işbaşına gelen Demokrat Parti hükümeti, Türkiye'nin NATO'ya girmesi

⁸⁷ Eminov, a.g.e., s.53; Kostanick, a.g.m., s.41; Brown, a.g.e., s.294.

⁸⁸ Sander, a.g.m., s.183; Eminov, a.g.e., s.83; Kostanick, a.g.m., s.41.

konusunda yoğun bir çaba içerisinde girmiş ve kendisinden önceki hükümetten daha Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Bulgaristan'ın, Türkiye'nin bu dış politika çizgisi karşısında, zorunlu göçün Türkiye üzerinde olumsuz ekonomik etkiler yaratacağını ve Türkiye'nin zor duruma düşeceğini hesaplamış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Diğer taraftan bu zorunlu göçün gündeme geldiği dönemde Kominform'dan çıkarılan Yugoslavya'ya karşı Arnavutluk, Bulgaristan ve Macaristan da azınlık sorunlarını bir siyasal silah olarak kullanmaya başlamıştır⁸⁹.

Belirttiğimiz bu etkenlerin dışında, Bulgaristan'da tarımın hızla makineleşmesi ve izlenen kollektivizasyon politikası ile de kırsal kesimdeki bazı Türkler işlerini kaybetmiştir. Bu durum ise, Bulgar hükümetinin kalkınma ve sınıfsız türdeş bir toplum oluşturma projesi çerçevesinde, istihdam sorunu olan böyle bir nüfustan kurtulma istemi olarak düşünülebilir. Yaşanan bu zorunlu göç Türk ekonomisine ek yük getirmiş, 150.000 kişinin yerleştirilmesi ve istihdamı en başta gelen sorunlar olmuştur. Bu konuda sağlanan 30 milyon dolarlık ABD dış yardımı ise bir taraftan bu sorunların çözümünde kullanılmış, diğer taraftan da Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi ve Türkiye'nin NATO'ya üyeliği de teşvik edilmiştir⁹⁰.

1950'lerin başından itibaren Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında Bulgaristan Komünist Partisi'ne üye olmaları konusunda yoğun bir kampanya başlatılmış ve bu kampanya ile komünizmin ülkedeki azınlıklar da dahil tüm Bulgar halkı tarafından benimseneceği düşünülmüştür. Sofya yönetimi bu kampanyanın başarıya ulaşması için Türk azınlığın özel okullarına tekrar ayrıcalıklar tanıyarak, Müslümanlığa yönelik aşağılayıcı uygulamalardan da sakınmıştır. Bu çerçevede Bulgaristan'ın Türk dili ve kültürünün gelişmesine yönelik başlattığı kültür politikası 'şeklen ulusal, içerik olarak sosyalist' olsa bile, ülkede yaşayan Türk toplumunun büyük çoğunluğunca kabul görmüştür. Ancak, etnik Türk kurumlarının desteklenmesi sayesinde dinsel kimliğin sosyalist kimlikle yer değiştireceğine dair beklentiler aksine bir sonuç doğurmuştur. Uygulanan politikalar sonucunda sadece Türk kimliği güçlenmekle kalmamış, Türk olmayan Müslüman gruplar ve Bulgarca konuşan Müslümanlar (Pomaklar) da artan bir şekilde kendilerini 'Türk' olarak tanımlamaya

⁸⁹ Sander, a.g.m., s.184; Kostanick, a.g.m., s.41.

⁹⁰ Sander, a.g.m., s.184.

başlamışlardır. Özetle, özgürlüğün ‘Türk/Türklük’ olgularına tanınmasıyla, zaten bu olgularla bir biçimde organik bağı olan farklı kimlikler (Pomaklar ve diğer Müslüman gruplar) kendilerini bu olgulara ait göstererek tanınan özgürlükten yararlanmak istemişlerdir. Sonuçta, ortaya çıkan ‘Türkleşme’ süreci Bulgar ulus-devletinin bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve 1960’lardan itibaren Türk azınlığa yönelik başlatılan programların çoğuna son verilmiştir. Bu durum, Türk azınlık arasında huzursuzluğa ve yeniden göç taleplerinin gündeme gelmesine neden olmuştur⁹¹.

II. DÉTENTE DÖNEMİ: ULUSLARARASI VE BÖLGESEL SİSTEM

1960’lara gelindiğinde o döneme kadar ekonomik ve askeri alanlarda somut biçimde ortaya çıkmış ABD üstünlüğü sona ermeye başlamış ve “iki süper” devlet, ABD ve SSCB, arasındaki güç farkı giderek kapanmıştır. Bu durumda oluşan “dehşet dengesi”⁹², tarafları uluslararası ilişkilerde göreceli olarak etkisizleştirmiş ve edilgen konuma getirmiştir. Genel ve soyut olarak değerlendirildiğinde ise, bu durum blok yapısı içindeki diğer devletlerin blok önderine bağlı kalma konusundaki istenç ve eylemlerinin azalmasına ve her iki bloktan da kopmaların başlamasına yol açmıştır.

Bu ayrılıklar ve kopuşlar devletler açısından; kendi öz çıkarını izleme, karşı bloka üye devletlerle ilişkiye girme, genel anlamda ilişkilerini çeşitlendirme, hareket alanı ve pazarlık payı kazanma şeklinde farklı yönelimlerle gerçekleşmiştir. Bütün bu gelişmeler ise uluslararası sistemde bir détente durumunu sağlamış ve devletlere ilişkilerinde çok yönlü hareket imkanını da beraberinde getirmiştir⁹³.

A. SOĞUK SAVAŞTAN YUMUŞAMAYA ULUSLARARASI SİSTEM VE BLOKLARDA YAPI DEĞİŞİKLİĞİ

Genel ve soyut prensiplerini belirttiğimiz détente döneminin, uluslararası sistem açısından da somut bir takım gelişmelere dayandırılması mümkündür. Doğu ve Batı blokları arasında uzlaşma ve anlayışın gözlenebildiği söz konusu gelişmeler özellikle silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma gibi alanlarda söz konusu olmuştur.

⁹¹ Brown, a.g.e., s.294; Eminov, a.g.e., s.84.

⁹² Genel olarak, nükleer güçlerden her birinin diğerinin de kendisini yok edecek bir karşılık vereceğinden korkarak, nükleer silahlara dayalı bir ilk hareketten kaçınması durumuna denir. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış ...*, a.g.e., s.413.

⁹³ Joseph A. Camilleri and Jim Falk, *The End of Sovereignty ? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, England: Edward Elgar Publishing Ltd., 1992, ss. 160-163

Silahlanma konusunda yaşanan mücadelenin yavaşlaması, 1962’de Küba Krizi sonrasında, ABD, SSCB ve İngiltere arasında Ağustos 1963’de imzalanan Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Andlaşması (Test Ban Treaty Andlaşması) ile bu tür denemelerin sadece yeraltında yapılmasının kararlaştırılmasıyla başlamıştır⁹⁴. Aynı tarihte ABD ile SSCB arasında yanlış anlamaların önüne geçmek ve olası çatışma risklerini en aza indirmek için Kırmızı Telefon Andlaşması (Hot Line Treaty) imzalanmış, taraflar diyaloga açık hale gelmiştir. Yine bu gelişmelerin ardından, 1967’de imzalanan Dış Uzay (Outer Space) ve 1968’de imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Andlaşması da (The Non-Proliferation Treaty) ABD ve SSCB’nin silahlanma gibi stratejik bir konuda işbirliğine yöneldiklerini ortaya koymuştur⁹⁵.

Nükleer denemelerin ve silahların sınırlandırılması konusunda atılan bu adımlar yanında, 1980’e kadar olan dönemde ortaya konulan Helsinki Nihai Senedi, SALT I (Strategic Arms Limitation Talks) ve SALT II gibi girişimler de stratejik ve konvansiyonel güçlerin kontrol altına alınmasına ve dünya barışının sağlanmasına ilişkin önemli gelişmeler olmuştur. 1 Ağustos 1975’de yürürlüğe giren Helsinki Nihai Senedi otuz beş devlet tarafından imzalanmış ve 25.000 kişiden daha fazla askeri birliğin görev alacağı tatbikatlar konusunda karşılıklı bilgilendirme ve güven artırıcı önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır⁹⁶. Ekim 1972’de yürürlüğe giren SALT I Andlaşmasıyla da ABD ve SSCB’nin elinde bulunan stratejik nükleer füze fırlatıcıları ile denizaltılarının sayısının daha kalıcı bir andlaşma imzalanıncaya kadar dondurulması kararlaştırılmıştır. Haziran 1979’da ABD ve SSCB arasında imzalanan SALT II Andlaşması ise Stratejik Saldırı Silahlarının sınırlandırılmasını öngörmüş; ancak, Sovyetlerin 1979 Aralığında Afganistan’ı işgal etmesiyle başlayan “İkinci Soğuk Savaş” dönemi nedeniyle yürürlüğe girmemiştir⁹⁷.

İki süper güç arasında stratejik ve nükleer silahların sınırlandırılması ve denemelerin yasaklanmasına ilişkin sürdürülen bu gelişmeler, global anlamda barış ve güvenliği hemen sağlamamıştır. Yer yer sınırlı ve bölgesel savaşlar ortaya çıkmış ve Sovyetler ulusal bağımsızlık hareketlerine destek vermeye devam etmiştir. Ayrıca

⁹⁴ Basic Fact Sheet, NATO Office of Information And Press, No:7, (May 1996), s.1.

⁹⁵ Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış ..., a.g.e., s.99.

⁹⁶ Basic Fact Sheet, NATO Office of ..., a.g.e., s.3.

⁹⁷ A.g.e., s.3.

SSCB'nin Macaristan ve Çekoslovakya'ya, ABD'nin de Vietnam'a müdahaleleri blok önderlerinin güvenlik ve stratejik çıkarlar konusunda müdahaleye varacak derecede duyarlı olduklarını ortaya koymuştur⁹⁸.

Yine bu dönemde Batı Avrupa'da Fransa, İngiltere ve Almanya'nın, Orta Doğuda ve Uzak Doğu'da ise Çin, Hindistan, Pakistan, Irak ve İsrail'in nükleer güçlerini geliştirmeleri, nükleer gücü tekelinde bulundurmaya da içeren "Süper Güç" kavramını zayıflatmış, blok önderleri ABD ve SSCB'nin konumları bu açıdan sorgulanır olmuştur⁹⁹.

Bu gelişmeler dışında Çin, uluslararası sistemde ABD ve SSCB dışında askeri, ekonomik ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, Batı Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın endüstriyel kapasitelerini arttırmaları ve ekonomik göstergelerini iyileştirmeleri bir taraftan bu ülkeleri ABD ve SSCB ile ticari alanda rekabet edebilecek potansiyele ulaştırmış, diğer taraftan da üretim fazlasının pazarlanması ihtiyacı çok taraflı ilişkileri zorunlu hale getirmiştir¹⁰⁰. Kısacası, ekonomik alanda elde edilen bu gelişme, dış ilişkilerde yeniden tanımlama ve anlayış değişikliği ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır.

Bu gelişmeler bir taraftan da ABD'nin global pazarlarının daralmasına neden olmuş, dış ticaretinde açıklar meydana gelmiş ve dış ticaretten elde ettiği gelirden giderek bir azalma söz konusu olmuştur. Bu durumun askeri ve siyasi amaçlı dış yardımlarda kesintiye gidilmesi, dış yatırımların sınırlandırılması gibi sonuçları da ortaya çıkınca, blok yapısı içinde bağımlılıkları sürdürmek daha da zorlaşmış, hatta zaman zaman imkansız hale gelmiştir¹⁰¹. Bir bütün olarak bakıldığında ise bu süreç devletler arası ilişkilerde çok taraflılığı ve *détente*'i destekleyici unsurları beraberinde getirmiştir.

⁹⁸ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış ...*, a.g.e., ss.99-101.

⁹⁹ A.g.e., s.100.

¹⁰⁰ Richard Rosecrance, "A New Concert of Powers", *Dialogue*, Vol.3, No:101, 1993, s.5.

¹⁰¹ Örneğin ABD, 1947'den beri Türkiye'ye yaptığı dış yardımı büyük oranda azaltmış, dahası yapılacak yardımın şeklini "daha çok borç, daha az hibe" şeklinde değiştirmiştir. Bunun yanında, Türkiye'ye yapılan yardımın yükünün diğer Batılı müttefiklerce paylaşılması için de, projeler geliştirilmiştir. Buna göre, ABD, 1963'den itibaren geliştirdiği "Türkiye'ye Konsorsiyum Yardımı" adlı bir proje çerçevesinde OECD ülkelerinin de Türkiye'ye yapılan yardıma katkıda bulunmalarını talep etmiştir. Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkırtıcılığı ve Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000, s.13.

Ekonomik açıdan uluslararası sistemde yaşanan bu değişim kendini askeri ve siyasal platformlarda da göstermiştir. 1970'lere gelindiğinde NATO stratejilerinde ve ABD'nin askeri politikalarında yaşanan değişim de çok taraflılığa geçişte etkili olmuştur. Diğer taraftan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) sayesinde Batı Avrupalı devletlerin önce ekonomik daha sonra da siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda oluşturdıkları entegrasyon süreci, Batı Avrupa'yı bir bütün olarak uluslararası ilişkilerde ihmal edilemeyecek bir aktör haline getirmiştir¹⁰².

Bu gelişmeler Doğu Bloku açısından incelendiğinde ise; 1960'larla birlikte yaşanan kopuşların Stalin döneminde ortaya konan bütünlük anlayışını zedelemekle kalmayıp, Moskova'nın blok ülkelerini katı bir bütünlük içinde tutmasını da neredeyse imkansız hale gelmiştir. Ayrıca Bağlantısızlar hareketi de dünya politikasındaki yerini giderek arttırmaya başlamış; endüstrileşmenin genel anlamda hız kazanması da petrole olan ihtiyacı, dolayısıyla petrol üreten ülkelerin dünya politikasındaki etkinliğini dikkate almayı zorunlu hale getirmiştir¹⁰³.

B. BÖLGESEL SİSTEMİN YAPISI VE BALKANLARDA DEĞİŞİMİN GÖSTERGELERİ

SSCB kendi içinde Stalin yönetiminin katılığından sıyrılabilirdiği ölçüde, diğer komünist ülkelerle ilişkilerini yeniden tanımlama imkanına kavuşmuş ve ilişkilerini değiştirme yoluna gitmiştir. 1953'te Stalin'in ölümünden, 1956'daki Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) 20. Kongre'sine kadar olan sürede bu değişim gerçekleşmiş, Moskova Doğu Avrupa ve Balkanlardaki peykleriyle ilişkilerinde genel yönergelerle yetinmiş, bu ülkelerle ayrıntılara inmeden ilişkiler kurmuştur¹⁰⁴.

SBKP'nin 20. Kongresi Sovyet iç ve dış politikasında meydana gelen değişikliklerin ifade edildiği bir platform olurken, Kongrede Stalin'in yönetim anlayışına, otokratik olması ve kolektif liderlik ilkesini göz ardı etmesi nedenleriyle doğrudan eleştiriler getirilmiştir. Kongre'de konuşan Kruşçev, yeni bir otokratın ortaya çıkmasını önlemek ve Stalin'in yanılmazlığı prensibini Sovyet anlayışından çıkarmak

¹⁰² Camilleri-Falk, a.g.e., ss.162-163.

¹⁰³ Gözen, a.g.e., ss.15-16.

¹⁰⁴ Seweryn Bialer, "The Soviet Political Elite and Internal Developments in the USSR", *The Soviet Empire: Expansion & Détente*, Ed.: William E. Griffith, Lexington: Lexington Books, 1976, s.47.

için, Stalin'e yönelik ağır eleştiriler getirmiş, O'nun öngördüğü gibi "...kapitalist devletlerin kıyasıya bir mücadele içine girip, birbirlerini yok edecek bir savaşa girişmediklerini..." hatırlatmış ve bu beklentinin aksine "...Batılı devletlerin Doğu Blokuna karşı sağlam bir cephe oluşturdıklarını, Stalin'in böyle bir beklentiyle hareket edip, Sovyetleri dış ilişkilerinde hatalara sürüklediğini..." ifade etmiştir¹⁰⁵.

Kruşçev, sadece eleştiriler ortaya koymakla kalmamış, Sovyet dış politikasını ve genel olarak Doğu Blokunu değiştirecek yeni prensipleri de ortaya koymuştur. Bu prensiplere göre; kapitalist ve sosyalist sistemlerin yan yana varlığı su götürmez bir gerçek olarak görülmüş, sosyalizmin kapitalist ülkelerle savaş ve şiddete başvurmada da mücadele edebileceği ifade edilmiştir. Bu ilke ile kapitalist ve sosyalist sistemlerin bir arada bulunması "barış içinde bir arada yaşama" olarak kavramsallaştırılmış, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki kaçınılmaz savaş reddedilmiştir.¹⁰⁶

20. Parti Kongresinde dile getirilen "sosyalizme ulaşmada farklı yolların olabileceği" prensibi de bir başka ideolojik değişiklik olarak değerlendirilmiştir. 1948'de Yugoslavya'nın Kominformdan ayrılmasından sonra tüm Doğu Bloku ülkeleri için sosyalizme ulaşmada sadece Sovyet modelinin geçerli olabileceği savunulmuş, bir bakıma Yugoslavya'nın bu bağımsız tutumuna karşı mücadeleye girilmiştir. Benimsenen bu yeni ve farklı ideolojik prensiplerle ise, gerek Yugoslavya ile ilişkilerin ideolojik ve siyasal olarak düzeltilmesi, gerek diğer komünist ülkelerde Moskova'ya başkaldıracak karşı eğilimlerin ve bağımsız komünist hareketlerin ortaya çıkmasının engellenmesi, gerekse Batı Avrupa ülkelerindeki sosyal demokrat hareketlerle ve Asya ile Afrika'daki ulusal bağımsızlık hareketleriyle bağlantı kurulması amaçlanmıştır¹⁰⁷.

Bu prensiplerin Polonya ve Macaristan'da bağımsızlık hareketlerine dönüşmesi üzerine ise Sovyet ordusu Kongrede açıklanan ilkeleri sözde bırakarak, bu ülkelerde yaşanan gelişmelere müdahalede bulunmuş, uluslararası komünizmde Moskova'nın 'bölücü' hareketlere göz yummayacağını açıklamıştır. Diğer bir ifade ile Moskova, Kongrede açıkladığı yeni prensipleri kendi anladığı ölçülerde yani geniş biçimde yorumladığını ortaya koymuştur.

¹⁰⁵ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., 336.

¹⁰⁶ A.g.e., 336.

¹⁰⁷ A.g.e., s.338.

17 Haziran 1956'da Polonya'da çıkan ayaklanma, ülke içinde barış ve huzurun tekrar sağlanması ve halkın da destek verdiği yeni bir yönetimin iktidara gelmesiyle son bulmuştur. Bu yönetim, Polonya'nın Doğu Blokundan ayrılmayacağına, Polonya'da komünist parti dışında başka partilerin kurulmayacağına ve SSCB ile sıkı ilişkilerin devam ettirileceğine dair verdiği sözlerle, barışçıl ortamı sağlamıştır¹⁰⁸.

Macaristan'da iktidara gelen yönetim ise halk desteğine fazlasıyla güvenmiş, iktidara geldikten hemen sonra BM'ye başvurarak tarafsızlığının tanınmasını istemiş ve hemen çok partili seçimlere gidileceğini ilan etmiştir. Ancak, tüm bu girişimler SSCB tarafından radikal değişiklikler olarak algılanıp, uluslararası komünizme doğrudan bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve askeri müdahale ile bastırılmıştır¹⁰⁹.

1956'da meydana gelen bu gelişmeler sonrasında SSCB, 1957 Kasımında Moskova'da blok içindeki tüm komünist partilerin katıldığı bir Konferans düzenleyerek, komünist yönetimlerin belirli bir hareket serbestisine sahip olduğunu; ancak bu serbestinin komünist hareketin bütünlüğünün parçalanması olarak anlaşılmaması gerektiğini vurgulamıştır. 1959'da yapılan 21. SBKP Kongresi'nde ise, Macaristan ve Polonya olaylarının çıkışındaki temel neden olarak Yugoslavya'daki Tito yönetimi gösterilmiş ve 1955'den sonra gelişme gösteren Yugoslav-Sovyet ilişkileri tekrar bozulmuştur. 1961 Ekim'inde yapılan 22. Kongrede ise Arnavutluk, Moskova'ya meydan okumuş, ayrıca Çin'in desteğini de aldığı için güçlü bir müttefik de kazanmıştır. Bu gelişmeler Moskova'yı yalnızlığa doğru iterken, Çin'e karşı destek arayışı, SSCB'yi diğer komünist partilere ödünler vermeye zorlamış ve bu durum da Doğu Blokunda çok merkezliliği arttırmıştır.

Kruşçev'in 1964'te görevden alınmasıyla SSCB'de iktidara gelen Brejnev ise giderek dağılan Doğu Blokunu toparlamak adına Varşova Paktı'nı etkin biçimde harekete geçirecek yeni mekanizmalardan söz etmişse de, 23. SBKP Kongre'sinde Romanya'nın askeri blokları eleştiren tavrı, bu konuda Moskova ile diğer komünist yönetimler arasındaki görüş ayrılığını açıkça ortaya koymuştur¹¹⁰. Romanya, salt bu eleştiriyi de yetinmeyip, Comecon dışındaki bağımsız ekonomik planlamaların her bir

¹⁰⁸ A.g.e., s.342.

¹⁰⁹ Remington, a.g.e., ss.367-368; Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.344.

¹¹⁰ Remington, a.g.e., s.371.

Doğu Bloku üyesi ülke için mümkün olabileceğini ve genel olarak Avrupa ülkeleri arasında çok taraflı işbirliğinin yaygınlaştırılabileceğini iddia etmiştir. Kısacası Romanya, sosyalist kampın güçlendirilmesi gerektiğini; ancak, bunun her bir ülkenin kendi potansiyelini özgürce ortaya koymasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur¹¹¹.

Tüm bu bölgesel gelişmeler Bulgaristan açısından yeni belirsizlikler ve korkular olarak değerlendirilmiş, ayrıca Türkiye'nin özellikle Kıbrıs konusunda izlediği dış politika, Türkiye'ye yönelik tehdit algılamalarını arttırmıştır. Bu unsurun dışında Bulgaristan, Balkanlar bölgesinde SSCB'ye yönelik muhalefetin ve karşı duruşun kendisine zarar vermesinden de çekinmiştir. Örneğin Romanya ile Dobruca bölgesine ilişkin yaşanan sınır anlaşmazlığının varlığı, Bulgaristan'ı SSCB'ye daha da yakınlaştırmış, hatta Jivkov yönetimi SSCB ile entegrasyon kurmayı bile teklif etmiştir. Bulgaristan ayrıca, Doğu Blokunda yaşanacak bir çözülmenin özellikle de SSCB'nin dağılmasının kendisi üzerinde de olumsuz etkiler yaratacağını düşünmüştür. Kısacası uluslararası sistemde ve Bulgaristan'ın dahil olduğu bölgesel sistemde yaşanan değişiklikler, Bulgaristan'ı daha yoğun bir güvenlik kaygısına sürüklemiş, bu kaygı ülke içinde yaşayan Türk azınlığın 1985'in ortalarından itibaren asimilasyonu ile kendini bir paranoya olarak göstermiştir.

C. DÉTENTE DÖNEMİNDE BULGARİSTAN VE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

1. Détente Döneminde Bulgaristan'ın Dış Politikası

Her ne kadar détente döneminde Balkanlar alt sisteminde Romanya ve Arnavutluk gibi devletler Moskova ile ters düşme pahasına farklı dış politikalar izlemişlerse de Bulgaristan, Moskova dışında kurduğu ilişkilerde mesafeli bir tutum takınmıştır.

Jivkov, Soğuk Savaş sonrasında komünist dünya dışına ilk resmi ziyaretini Fransa'ya yapmış ve Paris'te General de Gaulle tarafından karşılanmıştır. Bu ziyaret bir bakıma Bulgaristan'ın, ABD karşıtı politikalar izleyen Batı Blokuna üye bir devletle ilişki kurabileceğini göstermiştir. Dahası Moskova yönetiminin en sadık müttefiki olan Bulgaristan'ın böyle bir girişimde bulunması, Moskova'nın da ileride bu yönde adımlar

¹¹¹ Sander, *Siyasi Tarih 1918.....*, a.g.e., s.347.

atabileceğine dair bir işaret niteliğinde olmuştur¹¹². Diğer taraftan Fransa da 1960'lardan itibaren iki bloklu yapının ABD ve SSCB dışındaki devletlerin bağımsız politikalar izlemesini engellediğini ileri sürmüş, tüm Avrupa devletleri arasında başlatılacak; yumuşama (détente), anlaşma (entente) ve işbirliği (cooperation) süreciyle Avrupa'nın "gerçek bir Avrupa" olacağını savunmuştur. Hatta de Gaulle, Fransa'ya Avrupa'da yeni bir rol kazandırmak için Fransa'nın Avrupa'da önemli bir nükleer güç haline gelmesini sağlamıştır. De Gaulle bununla da yetinmeyerek, NATO içinde nükleer silahların kullanılması konusunda İngiltere'ye ve Fransa'ya da veto hakkı tanınmasını talep etmiştir. İngiltere bu konuda ABD yanlısı bir tutum takınınca ve ABD de bu talebi kesin bir dille red edince, Fransa 1966'da NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır¹¹³.

Fransa ile Bulgaristan arasında yaşanan yakınlaşma ekonomik ve ticari sektörlerde de kendini göstermiştir. Jivkov'un ziyaretinden kısa bir süre sonra iki ülke arasında Renault otomobillerinin Bulgaristan'da montajını gerçekleştirecek bir tesisin kurulması konusunda anlaşmalar imzalanmış ve böylece ilişkilerin Fransa'nın düşündüğü çerçevede işbirliğine kadar götürülmesi de sağlanmıştır¹¹⁴.

Fransa ile sağlanan bu yakınlaşmadan sonra, Federal Almanya Cumhuriyeti ile de diplomatik ilişkiler kurulmuş ve bu ülkeyle Bulgaristan arasında hiç de azımsanmayacak düzeyde bir ticari bağlantı oluşturulmuştur¹¹⁵. Esasen bu iki ülke arasındaki ilişkiler 1954'den beri varlığını devam ettirmiş; ancak Bulgaristan, diğer Varşova Paktı ülkelerinin Bonn yönetimine karşı yürüttükleri mücadeleye katılmak zorunda kalmıştır. Bonn yönetiminin 'Yeni Doğu Politikasını' uygulamaya başlamasıyla birlikte iki ülke ilişkileri daha da gelişmiş, 1964'de imzalanan bir andlaşma ile ticaret misyonlarının karşılıklı olarak değiştirilmesi ve 1966 yılının sonunda uzun dönemli ticaret andlaşmasının yenilenmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁶. 1966'dan itibaren Federal Almanya dışişleri bakanı Gerhard Schroder'in siyasal nitelikli yakınlaşma önerisine temkinli bakılmış ve resmi olarak somut bir cevap verilmemiştir. Bulgaristan bu tutumuyla Moskova dışında bir 'alternatif' arayışına girdiği izlenimini

¹¹² Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.199.

¹¹³ Armaoğlu, a.g.e., s.614.

¹¹⁴ Brown, a.g.e., s.284.

¹¹⁵ Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.199.

¹¹⁶ Brown, a.g.e., s.285.

yaratmak istememiştir. Yine de Sofya yönetimi, Bonn'un Bulgaristan sanayii için sağladığı yüksek teknoloji malları görmezden gelememiş ve iki ülke arasındaki ticaret canlılığını korumuştur¹¹⁷.

Batı Bloku içinde yeralan ülkelerle sürdürülen bu ilişkilerin yanı sıra Sofya yönetimi, *détent* döneminde Üçüncü Dünya ülkeleri ile de yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Birçok Afrikalı öğrenci 1960'lardan itibaren Sofya'ya üniversite eğitimi için gelmiş, Bulgaristan da böylece Moskova'nın ulusal bağımsızlık hareketlerini desteklediği Afrika ülkelerine başka bir açıdan destek olmuştur. 1960'ların sonunda ise Bulgaristan'da birçok profesyonel meslek sahibi insan ülkeden ayrılarak Sofya yönetiminin izin verdiği ülkelere uzun süreli çalışmaya gitmiştir¹¹⁸.

Détente döneminde kurulan ve çeşitlenen bu ilişkilerle Bulgaristan'ın Moskova dışında da siyasi, ekonomik ve ticari partnerleri olmuştur. Ancak Jivkov yönetiminin Moskova'ya olan bağlılığı hiç bir zaman azalmamış; Vietnam Savaşı, Üçüncü Dünya, Orta Doğu ve Latin Amerika gibi dış politika konularında Moskova ile Sofya yönetimi birbirinin aynı politikalar izlemişlerdir. Hatta Jivkov, Bulgaristan ile Sovyetler arasındaki bu bağlılığı tanımlarken "Bulgaristan ve SSCB aynı ciğerlerden nefes alan ve aynı kan damarlarıyla beslenen tek bir vücut gibi" hareket eder demiştir¹¹⁹.

2. *Détente* Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası

1962'deki Küba Krizi¹²⁰, ABD ile yaşanan sorunlar, Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından ayrılması ve en nihayetinde Kıbrıs sorunu ve bu sorunun arkasından yaşananlar, Türk dış politikasında yeni bazı önceliklerin ortaya konmasına neden olmuştur. Kıbrıs gibi doğrudan Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren sorunlara ulusal güvenlik açısından bakılmış, bu konuda ABD'nin ortaya koyduğu tavır ise Türkiye'yi,

¹¹⁷ A.g.e., s.285.

¹¹⁸ Crampton, *A Concise History*, a.g.e., s.200.

¹¹⁹ A.g.e., s.200.

¹²⁰ 1962'de yaşanan Küba Krizi sonrası, ABD ve SSCB sahip oldukları nükleer füzeler ve bunların konuşlandırıldıkları bölgeler konusunda yeniden bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre, her iki blok önderine yönelik doğrudan tehdit oluşturacak bölgelere nükleer füzelerin yerleştirilmemesi ve mevcut olanların da sökülmesi konusunda bir karar alınmıştır. Türkiye de bu karardan etkilenmiş ve ülkede bulunan orta menzilli Jüpiter füzeleri Türk topraklarından sökülüştür. Bundan sonra, Türk topraklarında SSCB'yi doğrudan vurabilecek nükleer silahlar kalmamıştır. Sonuç olarak, Türkiye nükleer silahlar itibarıyla SSCB'ye yönelik bir tehdit oluşturmazken, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik böyle bir tehdidi devam etmiştir. Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s.196.

Batı ittifakının özü ve anlamı üzerinde yeniden düşünmeye zorlamıştır. Kıbrıs sorununda yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin Yunanistan konusundaki algılamalarında da farklılaşmaya neden olmuş, 1950'lerde NATO üyeliği çerçevesinde müttefik ve dost bir devlet olarak görülen Yunanistan, 1960'larda bölgede Türkiye'yi tehdit edebilecek bir rakip olarak algılanmaya başlanmıştır. Sonuç olarak Kıbrıs sorununda yaşanan gelişmelerden sonra Türkiye, sıkı sıkıya bağlı bulunduğu ittifak ilişkisini gözden geçirerek, SSCB ve Varşova Paktı üyesi Balkan devletleriyle ikili ilişkiler içine girmiştir. Bunun en somut örneğini Türkiye ile Bulgaristan arasında üst düzeyde yapılan ziyaretler oluşturmuştur¹²¹. Kısacası, Türkiye'nin SSCB'ne yaklaşması Bulgaristan ile ilişkilerine de hemen yansımış, Moskova'nın onay verdiği bir ilişki süreci Bulgaristan açısından sakınca oluşturmamıştır.

1970'lerin ortasına gelindiğinde ise ABD ve SSCB arasındaki yumuşama en üst noktasına ulaşmış, iki ülke ekonomik ve teknolojik alanlardaki işbirliği çabalarını artırma konusunda anlaşmaya varmışlardır. SALT I ile stratejik güç dengesinde karşılıklı dengenin sağlanması ve statükonun korunması konusunda uzlaşmaya varılması da, Türkiye'nin ulusal güvenliği konusunda ABD'ye ve NATO'ya olan bağımlılığını gözden geçirmesini zorunlu olarak gündeme getirmiştir. Bu durum karşısında Türk dış politikası bir anlamda çeşitlendirme yoluna gidilmiş, İskandinavya'daki sosyal demokrat devletlere ve Balkanlardaki Varşova Paktı üyesi ülkelere özellikle de Romanya'ya Dışişleri Bakanlığı düzeyinde ziyaretler yapılmıştır¹²². Bu diplomatik girişimler içinde Bulgaristan ile ilişkilerin geliştirilmesine de önem verilmiş, Başbakan Süleyman Demirel 1975 yılı içinde bu ülkeye yaptığı gezi sırasında, 'İyi Komşuluk ve İşbirliği Deklarasyonu' imzalamıştır. Bu ziyarete Todor Jivkov 1976 yılında karşılık vermiştir¹²³.

1974'de Kıbrıs'ta yaşanan kriz Helsinki görüşmeleri öncesinde tam da Batı Avrupa ülkelerinin SSCB ve Doğu Bloku ülkelerine yönelik politikalarını gözden geçirdiği bir sırada patlak vermiştir. 1964'de yaşananların aksine Türkiye'nin bu kez adaya askeri müdahalede bulunması ve sonrasında karşı karşıya kaldığı silah ambargosu ise Türk dış politikasının amaçlarının ve önceliklerinin yeniden tanımlanmasına neden

¹²¹ Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., ss.529-530; Özcan, a.g.m., s.288; Deringil, a.g.m., s.5.

¹²² Özcan, a.g.m., s.289.

¹²³ A.g.m., s.289.

olmuştur. Yeni dış politika oryantasyonunu ‘Çok Yönlü Dış Politika’ ya da ‘Ulusal Güvenlik Politikası’ olarak tanımlamanın yanında Türkiye, askeri teçhizat bakımından da ABD’ye daha az bağımlı kalmak için farklı kaynaklara yönelmek ve bütçeden ulusal savunma sanayiini kurmak için daha fazla pay ayırmak gibi somut adımlar atmıştır. Ayrıca tehdit algılamalarında yaşanan farklılaşma ile birlikte, Sovyet sınırında konuşlandırılmış askeri birliklerin gerektiğinde hızlı bir şekilde batıya kaydırılması savunma politikalarının önceliklerinden biri haline getirilmiştir¹²⁴.

Belirttiğimiz bu temelde Türk dış politikası 1980’lerin başlarında yaşanan ‘İkinci Soğuk Savaş’ dönemi dışında, çevresiyle barışçı ilişkiler kurmayı amaçlamış ve bu politikasını 1989’a kadar devam ettirmiştir. Ancak gerek uluslararası sistemde Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ile ‘İkinci Soğuk Savaş’ dönemi diye adlandırılacak bir durumun yaşanması, gerekse Türkiye’nin Kıbrıs konusunda izlediği ulusal çıkarını sonuna kadar savunan dış politika anlayışı ve bunun 1983’de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) kurulmasıyla daha da somutlaşması, 1980’lerin ortalarından başlayarak Bulgar hükümetini, ülkede büyük bir Türk azınlığının bulunması nedeniyle endişeye düşürmüştür. Sofya yönetimi bu durumu yeni bir göç hareketiyle çözmek yerine, asimilasyon politikası izleyerek çözmeye çalışmış ve bu durum Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.

1980’lerin sonuna gelindiğinde ise Belgrad’da düzenlenen ilk Balkan ülkeleri Dışişleri Bakanları zirvesi, Balkanlarda işbirliği ortamının canlanması için önemli bir fırsat olmuştur. Yapılan bu ilk toplantıda azınlıklar ve sınır sorunları gibi tartışmalı konular bir kenara bırakılarak Balkanlarda yeni bir anlayış ve işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu zirve toplantısının devamı niteliğindeki uzmanlar toplantıları da işbirliği ortamına olan inancı pekiştirmiştir¹²⁵. Sonuç olarak, Balkanlardaki bu bölgesel işbirliği ortamının geçmişin mirasını sileceği, ülkeler arasındaki işbirliğini hızlandıracağı ve siyasi inisiyatifli olgunlaştıracağı düşünülmüştür.

¹²⁴ A.g.m., s.290.

¹²⁵ Avrupa’da bölgeselleşmenin hız kazandığı bir dönemde Balkanlarda gündeme gelen bu işbirliği ortamı kuvvetli bir yankı bulmuş, bu işbirliği ortamına zengin yada fakir ayrımı yapılmaksızın tüm Balkan ülkelerinin katılımı amaçlanmıştır. Diğer taraftan Balkan ülkeleri liderleri bu işbirliği ortamını, kendilerini Avrupa’ya karşı savunmak için yada (Yunanistan dışında) AT’yi ikame etmek için özel bir klüp olarak görmediklerini ifade etmişlerdir. Vukadinoviç, a.g.m., s.193.

Ancak 1990'da Tiran'da yapılan ikinci toplantıda; Arnavutluk önemli iç gelişmelerin eşiğine gelmiş, Bulgaristan ve Romanya'da kırk yıllık sosyalist iktidar son bulmuş, Yunanistan'da Papandreou iktidarını kaybetmiş ve en önemlisi Yugoslavya'daki çatışma ve ayrılıklar iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler içinde sadece Türkiye, siyasal görüş ve eylemler açısından bir devamlılık göstermiştir¹²⁶.

D. DÉTENTE DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

1960'lı yılların başında uluslararası sistemde yaşanan détente dönemi ile birlikte Türkiye ve Bulgaristan arasında ikili düzeyde diplomatik görüşmeler de başlamıştır. 1965 Ağustos'unda Bulgaristan Dış Ticaret Bakanı Ivan Budinov'un Ankara'yı ziyareti, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana iki ülke arasında yapılan resmi düzeydeki ilk ziyaret olmuştur. Bu ziyaretle birlikte kültürel ve ticari bir çok anlaşmanın yanında, iki ülke arasında hava köprüsü kurulması konusunda da anlaşmaya varılmıştır. Karşılıklı güven ortamının kurulmasıyla birlikte Bulgaristan Dışişleri Bakanı Başev ertesi yıl Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında ise daha önce Türkiye'ye göç etmiş ve Bulgaristan'da akrabaları bulunan kimselerin, yeni bir göç hareketiyle birleştirilmesi konusu da gündeme gelmiştir. 1967 Mayıs'ında Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in iade-i ziyaretinde de, yapılacak göç andlaşması konusunda bir uzmanlar kurulunun toplanması kararlaştırılmıştır¹²⁷.

Her ne kadar iki ülke arasında détente döneminde resmi düzeyde göreceli olarak yoğun bir diyalog yaşanmaya başlanmışsa da, Bulgar hükümetinin 1960'ların başından itibaren ülkede yaşayan Türk azınlığa yönelik 'etnik bütünleşme' adını verdiği yeni asimilasyon politikasını uygulamaya başlaması, Türk azınlık içinde giderek artan bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu durum, Türkiye ile Bulgaristan arasında yeni bir göç andlaşmasının yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Şubat 1968'de imzalanan andlaşma ile 10.000-15.000 kadar Türk, Türkiye'ye göç etmiştir¹²⁸. Bu andlaşmadan sonra Mart 1968'de Jivkov, önemli bir delegasyonla birlikte Türkiye'yi ziyaret etmiş ve

¹²⁶ Vukadinoviç, a.g.m., s.193; Çeviköz, a.g.m., s.124.

¹²⁷ Brown, a.g.e., s.296.

¹²⁸ Bulgar hükümeti göçmenlere kendi kişisel eşyalarını, meslekleriyle ilgili araç-gereci yanlarına alma, sahip oldukları taşınmazları satma imkanı vermişse de paralarını yanlarında götürüp götürmeyecekleri açıkça ortaya konmamıştır. A.g.e., s.296.

imzalanan andlaşmalar ile iki ülke arasında yakın ilişkiler döneminin başladığı duyurulmuştur. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin geliştirilmesi yine de Sofya'nın niyetlerine değil, Moskova'nın tehdit ve çıkar algılarındaki değişiklikler ile farklılaşmalara bağlı kalmış ve SSCB'nin dış politika amaçlarını tamamlayıcı nitelikte yürütülmüştür. Genel olarak bakıldığında Moskova bu dönemde, Bulgaristan'ın Türkiye'ye yakınlaşmasını sempati ile karşılamıştır. Çünkü Sovyetler bu yakınlaşmayı, Doğu Akdeniz'e ve Yakın Doğuya yönelik dış politikalarının bir parçası olarak görmüştür¹²⁹.

1960'ların sonlarında ise Dışişleri Bakanı Ivan Başev, Bulgaristan'daki 'Türk Sorunu' ile ilgilenmek için detaylı bir strateji geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 1970'lere gelindiğinde de BKP Merkez Komitesi içinde özel bir komite oluşturularak, Politbüroya konuyla ilgili tavsiyelerde bulunması istenmiştir. Bu komitenin önerileri daha çok ülkedeki Türk nüfusun Bulgar toplumuna entegrasyonunu amaçlamıştır. Ancak Politbüro içinde özellikle Jivkov'un da içinde bulunduğu sertlik yanlısı bir kesim daha radikal tedbirler alınması gereğine dikkat çekerek, önerileri geri çevirmiştir¹³⁰. Sözü edilen radikal tedbirler içinde Türk azınlığın isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi de yer almıştır. Hatta yapılan bir toplantıda Anayasanın her Bulgar vatandaşına ismini değiştirme hakkını tanıdığı, isim değiştirme sırasında eğitim ve kültür seviyesi düşük Türklerden direniş gelebileceği; ancak, bu kampanyaya karşı her direnişin 'ateş ve kılıçla' etkisizleştirileceği ifade edilmiştir¹³¹.

Sonuç olarak détente dönemi Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik politikaları dikkate alındığında; Türk azınlığın Türkiye'ye yönelik göçü Bulgaristan'ın millileştirme (kollektivizasyon) hareketine Türk azınlığın yönelttiği bir tepki ve Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine karşı Bulgaristan'ın bir yaptırımını olarak gündeme gelmiştir.

¹²⁹ A.g.e., s.297.

¹³⁰ Bu öneriler bir program dahilinde, Türk nüfusunun kültürel seviyesinin yükseltilmesi, Türkler arasında sosyalist değerlerin yayılması ve Türklerin entegrasyonun önündeki dinsel engellerin kaldırılması ve Türklerin güvenin kazanılması olarak ifade edilebilir. Eminov, a.g.e., s.85.

¹³¹ A.g.e., s.85.

1. Türk Azınlığa Karşı Yürütülen Asimilasyon Kampanyasının Amaçları ve Arkasındaki Felsefe

Yukarıda belirttiğimiz bu planlar, Aralık 1984'den itibaren Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik uyguladığı asimilasyon politikası haline gelmiş ve geniş çaplı bir isim değiştirme kampanyası ile ülkede yaşayan yaklaşık bir milyon Türk üç ay içinde zor kullanılarak Bulgar isimleri almaya mecbur edilmiştir. İsim değiştirme kampanyasının tamamlanmasından sonra, ülkede Türkçe konuşmak, dini bayramları kutlamak ve dini gerekleri yerine getirmek (sünnet, cenazelerin kaldırılması vb.) konusunda çok sıkı yasaklamalar getirilmiştir. Bunların yanında geniş çaplı bir medya kampanyası ile de Türkiye, geri kalmış, yoğun işsizlik yaşanan, fakir bir ülke olarak tanıtılarak ülkede yaşayan Türklerin karşı karşıya kaldıkları uygulamalara boyun eğmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Son olarak Sofya yönetimi, ülkede yaşayan Türklerin aslında Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti sırasında zorla Müslümanlaştırılmış ve Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğunu iddia etmiştir. Türk azınlığın ise isimlerini gönüllü olarak değiştirdiğini ve böylece Bulgaristan'da bir "Yeniden Doğuş" (Regeneration Process) sürecinin yaşandığını ileri sürmüştür¹³².

Bulgaristan'ın asimilasyon politikasını inceleyen çalışmalara bakıldığında ise, bu politikanın belli bir anlayışla ve bazı nedenlere dayandırılarak yürütüldüğü ileri sürülmektedir. Bu konuda söz edilebilecek ilk neden; 1990'lar itibariyle ülkedeki Bulgar nüfusunun sıfır ya da negatif nüfus artışı göstereceğine ilişkin açıklamalara dayanmaktadır. Bulgar hükümetinin doğum oranını arttırmak için 70'li yıllardan itibaren izlediği teşvik politikaları (doğum iznine ayrılanlara para yardımı yapılması, doğum sonrası iş güvencesi sağlanması gibi) daha çok tarım işçiliği yapan ve insan gücüne ihtiyaç duyulan kırsal kesimdeki Türkler arasında nüfus artışı sağlamış, bu durum Sofya yönetimini tedirgin etmiştir¹³³.

Bu endişe, Bulgaristan'da sayıları giderek artan Türklerin asimilasyonunun gerçekleştirilememesi durumunda ileride karşılaşılabilecek muhalefet ya da bir çeşit otonomi talebi ile ilgilidir. Hükümet yetkilileri sık sık doğum ve ölüm oranları ile ilgili istatistikleri siyasi amaçları için çarpıtmışlar ve Bulgar nüfus arasında, izlenen

¹³² Ömer E. Lütem, "The Past and Present State of the Turkish – Bulgarian Relations", (<http://www.foreignpolicy.org.tr/ing/files/OmerLutem.htm>), ss.6-7.

¹³³ Eminov, a.g.e., s.92.

asimilasyon kampanyasına destek sağlamak için ‘biz (Bulgarlar) yok oluyoruz’ diyerek bir panik havası yaratmaya çalışmışlardır¹³⁴.

Bulgaristan’ı asimilasyon politikası izlemeye iten bir diğer neden ise, Bulgaristan’ın ülkede yaşayan Türk azınlık konusunda ciddi bir ikilemle karşı karşıya kalmasıdır. Bir taraftan Türkiye’nin Bulgaristan içinde dikkate değer bir Türk azınlık bulundurma konusunda sistemli politikalar izlediğine inanılmış, diğer taraftan da olası yeni bir göç andlaşmasıyla bir milyona yakın Türkün Türkiye’ye göç etmesi halinde işgücü açısından önemli ölçüde Türk azınlığa dayanan Bulgar ekonomisinin zarar göreceği düşünülmüştür. Bu noktada olası en iyi çözüm, doğum oranı yüksek Türk azınlığı homojen tek bir ulus-devlet içinde bütünleştirmek olarak görülmüştür¹³⁵.

Sayılan bu nedenlerle birlikte göz ardı edilmemesi gereken bir diğer etken de, genel olarak kültürel standardizasyonun sağlanmasının hedeflenmiş olmasıdır. Çünkü dönemin Bulgar hükümeti, ülkenin tüm bölgelerini ve ülkedeki tüm grupları merkezi olarak tanımlanmış ‘Bulgar kültürü’ profiline uydurmayı amaçlamıştır. Türklerin asimilasyonu da Bulgar toplumu içindeki farklılıkların ortadan kaldırılmasını amaçlayan bu anlayışla doğrudan örtüşmüştür¹³⁶.

Son olarak, Bulgaristan’ın tarihi boyunca yaşadığı yenilgiler ve toprak kayıpları da uygulanan bu asimilasyon politikasını etkilemiştir. Söz konusu bu politika ile mevcut toprakların ‘Bulgarlaştırılmasının’ sağlanacağı, böylece Bulgar devletinin toprak bütünlüğünün de korunmuş olacağı düşünülmüştür. Kısacası Bulgaristan, etnik ve kültürel standardizasyonu sağladıkça Balkanlarda meydana gelen siyasi gelişmelerden kaynaklanan sınır değişikliği tehditlerine karşı kendisini koruma altına alabileceğine inanmıştır¹³⁷.

¹³⁴ Gerald W. Creed, “The Bases of Bulgaria’s Ethnic Policies”, *Newsletter of the East European Anthropology Group*, Vol. 9, No: 2, (Fall 1990), s.8, (http://www.depaul.edu/~rrotenbe/aecer/aecer9_2.html); Eminov, a.g.e., s.94.

¹³⁵ Eminov, a.g.e., s.95.

¹³⁶ Creed, a.g.m., s.8.

¹³⁷ A.g.m., s.9.

2. Bulgaristan'ın Yürüttüğü Asimilasyon Kampanyasına Yönelik Uluslararası Tepkiler

İki bloklu yapı, farklı askeri ve siyasi ittifaklardaki devletlerin aralarındaki ilişkilere kesin ve katı kurallar getirdiği gibi, uluslararası örgütler de Soğuk Savaşın bu genel kurallarından etkilenmiştir. Ancak 1960'larla birlikte uluslararası sistemde yaşanan yumuşamaya paralel olarak, devletlerarası sorunların uluslararası örgütlerin gündemine taşınmaya başlaması, bu örgütlerin devletlerin iç politikalarındaki gelişmelere yönelik eleştiri yapmalarına ve müdahalelerde bulunmalarına yol açmıştır. Bulgaristan'ın Türk azınlığa yönelik izlediği bu politikaya da uluslararası örgütlerden tepkiler gelmiştir.

Örneğin ilk olarak, 1985 Temmuz'unda Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Bulgaristan'da yaşanan asimilasyon kampanyasına tepki göstermiş ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne (BMİHK) Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı izlediği politikaları kınayan bir rapor sunmuştur. 1985-1987 arasında ise Türkiye'nin inisiyatifleri ile uluslararası örgütlerde yapılan forum ve toplantılarda Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumu birçok kez gündeme getirilmiştir İslam Konferansı Teşkilatı'nın (İKT) 1986'da Fez'de yaptığı toplantıda da bu konuda özel bir karar alınmıştır¹³⁸.

Bunların yanında Türkiye, Bulgar hükümetine birkaç kez asimilasyon kampanyasını kınayan notalar vermiş ve zaman zaman da ilişkilerini askıya almıştır. Türk basınında Bulgaristan'daki uygulamalar aleyhine çıkan haberler de hem yurt içinde hem de yurt dışında oldukça etkili olmuştur. Bütün bu iç ve dış baskılar sonucunda Bulgar hükümeti, sürdürdüğü 'Yeniden Doğu Sürecini' belli bir noktaya kadar yumuşatmıştır. Hatta 'yeni bir strateji' geliştirdiğini açıklayarak, Sofya ve Şumen kentlerindeki camileri yeniden inşa ettirmiş, parçalanmış ailelerin birleştirilmesi amacıyla Türkiye'ye gitmek isteyenlere vize vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler sırasında Kuveyt Şeyhi, Türkiye ile Bulgaristan arasında ikili görüşmelerin başlaması için arabuluculuk yapmıştır¹³⁹. Elbette bu politika değişikliğinde, SSCB'de yaşanan anlayış değişikliğinin de önemli bir payı olduğu iddia edilebilir. Çünkü, Gorbachev

¹³⁸ Tanya Nedelcheva, "Will the Ethnic Crisis be Overcome in Bulgaria?", *Bulgaria at the Crossroads*, Ed.: Jacques Coenen-Huther, New York: Nova Science Pub., 1996, s.146.

¹³⁹ A.g.m., s.146.

yönetiminin hem Bulgaristan'daki hem de kendi ülkesindeki etnik kimliklere yönelik tavrı, Bulgaristan'ın uluslararası kamuoyuna karşı direnişini de zayıflatmıştır¹⁴⁰.

Diğer taraftan Türk azınlığa uygulanan asimilasyon kampanyasına devletler bazında da farklı tepkiler gelmiştir. ABD ve İngiltere, Türkiye'nin Bulgaristan'da sistemli bir asimilasyon politikası uygulandığına ve insan haklarının ihlal edildiğine dair tezlerine destek vermişler ve Türkiye lehine girişimlerde bulunmuşlardır. Almanya, Fransa, İtalya ve diğer Avrupa Birliği (AB) üyesi devletler ise Bulgaristan'la ikili ilişkilerini gerginleştirmemeyi tercih etmişler ve sorunun Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi (AGİK) çerçevesinde insan hakları ihlali sorunu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yunanistan da, bu gelişmeler sırasında Türkiye'ye destek vermekten çekinmiştir. Yunanistan'ın bu tavrında Bulgaristan ile Eylül 1986'da imzaladığı ve birbirlerine yönelecek tehditlerde görüş alışverişinde bulunmayı amaçlayan 'Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Deklarasyonu' etkili olmuştur. Türkiye ise, Yunanistan'ın bu tavrının NATO yükümlülükleriyle ters düştüğünü ifade etmiştir¹⁴¹.

Mayıs 1989'da AGİK'nin Paris'te yapacağı toplantı öncesinde ise Türk azınlık uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek için kuzeydoğu Bulgaristan'ın birçok kentinde ve köyünde toplantılar ve gösteriler yapmıştır. Bu gösteriler sırasında güvenlik güçleri ile Türk azınlık arasında yaşanan çatışmalarda can kaybının olması ise, Türkiye'ye yönelik göçü kitlesel bir harekete dönüştürmüştür¹⁴². 29 Mayıs'da Jivkov yönetiminin ülkede yaşayan Türk azınlığın turist vizesi alarak serbestçe Türkiye'yi ziyaret edebileceğini açıklamasından sonra da, iki ülke arasındaki sınır kapıları açılmış ve Mayıs-Eylül 1989'da 360.000'e yakın Türk, Türkiye'ye kitleler halinde göç etmiştir. Yaşanan bu göç hareketi, Bulgar ekonomisi için kolay kolay aşılamayacak sorunları da beraberinde getirmiş, ülkede kamu hizmetlerinin sağlanması için başka bölgelerden kamu görevlileri ve en önemlisi işgücü transferi yapmak zorunda kalınmıştır¹⁴³.

¹⁴⁰ Lütem, "The Past and Present", a.g.m., s.8.

¹⁴¹ A.g.m., s.8.

¹⁴² Nedelcheva, a.g.m., s.147; Lütem, "The Past and Present", a.g.m., s.10.

¹⁴³ Göç sırasında Türkler bankalardaki yatırımlarını çekmişler, tarlalardaki ürünler toplanmadan bırakılmış ve özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler adeta 'hayalet köyler' haline gelmiştir. Nedelcheva, a.g.m., s.147; Eminov, a.g.e., s.97.

Türkiye bu yoğun göç dalgası karşısında Ağustos 1989'da sınırını tek taraflı olarak kapatmış ve bu göç dalgasını kontrol altına alabilmek için vize uygulamasını başlatmıştır. 1989 yılının Ekim'inden başlayarak da bu kez Türkiye'den Bulgaristan'a doğru tersine bir göç dalgası yaşanmıştır¹⁴⁴. Bulgaristan'a dönenlerin büyük bir bölümü, Doğu Avrupa'da yaşanan genel değişim havasının Bulgaristan'daki azınlıkların haklarında iyileşme sağlayacağını düşünmüştür.

3. Jivkov Yönetimi'nin Sona Ermesi ve Bulgaristan'daki Yeni Dönem

Bulgaristan 1980'lerin başına gelindiğinde, sahte viski üretip satmak, uyuşturucu kaçakçılığına izin vermek ve bu yolla elde edilen para ile Türkiye gibi çevresindeki bazı ülkelerin istikrarını bozmayı amaçlamakla suçlanmıştır. Bunun yanı sıra aynı dönemde Bulgaristan ekonomisi ağır bir enerji sıkıntısıyla karşı karşıya kalmış, ülkede üretim yapabilmek için gerekli enerjinin tümü neredeyse ithal edilmiştir. SSCB'nin ekonomik sorunları nedeniyle sattığı enerjinin fiyatını dünya fiyatları seviyesine çıkarması ise, Bulgaristan'ı alternatif enerji kaynakları aramaya yöneltmiştir. Ülkede yaşanan ekonomik sorunları aşmak için uygulamaya sokulan reformlar ise özellikle, yönetici kadroların kararlarını alırken ekonomik temelli düşünememelerinden ötürü başarısız olmuştur¹⁴⁵.

Ekonomik reformların beklenen sonucu vermemesi ve Bulgaristan'ın dış dünyadaki kötü imajı, Bulgar toplumu içinde öyle ya da böyle bir depresyona neden olmuştur. Aslında bu sadece depresyon ile kalmamış, Bulgaristan'da 1985'ten itibaren kötüleşen ekonomik durum, Türk azınlığın asimilasyonu ve Gorbachev'un başlattığı yenilik hareketi ile birleşince Jivkov iktidarının sonunu getirmiştir.

Uluslararası sistemde yaşanan değişimle birlikte Türk azınlığa karşı yürütülen asimilasyon kampanyası da Bulgaristan'ın bir 'iç sorunu' olmaktan çıkmıştır. Ayrıca kaçakçılık, sahte ve kopya mal üretimi, terörist faaliyetlere destek verme gibi konularda sabıkalı sayılabilecek Bulgaristan, insan hakları uygulamaları nedeniyle de uluslararası kamuoyundan tepki görmeye başlamıştır. Hatta Bulgaristan'ın dışarıdaki bu kötü imajı,

¹⁴⁴ Türkiye'deki yüksek enflasyon, işsizlik ve devlet kaynaklarının yetersizliği gibi etmenler de tersine göç hareketinin başlamasına neden olmuştur. Eminov, adı geçen web sayfası, s.5; Nedelcheva, a.g.m., s.148.

¹⁴⁵ Crampton, A Concise History..., a.g.e., s.206.

Bulgar toplumunda içinde bulunulan durumdan kurtulma konusunda bazı arayışları beraberinde getirmiş ve ‘sivil toplum’ olarak adlandırılabilir örgütlenmelerin oluşmasına yol açmıştır. Örneğin; “Savaş Sanatları Kulüpleri”, “Vahşi Yaşamı Koruma Dernekleri” gibi toplumsal örgütlenmeler kurulmaya başlanmıştır¹⁴⁶.

1985’de Mikhail Gorbachev SSCB Komünist Partisi birinci sekreterliğine getirildiğinde Todor Jivkov yetmiş dört yaşında ve Doğu Avrupa’da en uzun süre iktidarda kalmış komünist liderdi. Bu durum, Kremlin’deki ‘taze kan’ ile hala Brejnev döneminin ‘eskimişliğine’ bel bağlamış Jivkov arasında tezat oluşturmuştur¹⁴⁷. Gorbachev iktidara gelişinden sonra Doğu Avrupa’daki her bir komünist parti ve devletin kendi başına hareket edebileceğini söylemiş; ancak, bu dış politika yönelimi Jivkov tarafından kolayca kavranamamıştır.

Bulgaristan’da Şubat 1985 ve Ocak 1986’da yapılan BKP Kongrelerinde bürokratik planlamadan, ekonomik planlamaya geçildiği bildirilirken, 1987 yılındaki Parti Kongresinde Jivkov, sosyalizmin birçok başarısızlığı olduğunu kabul etmiş ve orta sınıf bürokratlara çok ağır eleştiriler yöneltmiştir. Kongre sonrasında ise bir dizi ekonomik ve siyasi yenilik kararı alınmıştır¹⁴⁸.

Aynı dönemde, eskiden aldığı kararlarla BKP’yi yönlendiren Moskova, başlatılan reform hareketlerini TV ve radyo programlarıyla diğer ülkelere de duyurduğundan, Sofya için adeta ‘bölücü’ düşüncelerin kaynağı haline gelmiştir. Jivkov ise SSCB’deki glasnost (açıklık) politikasının, ekonomideki perestroika (yeniden yapılanma) nedeniyle gerekli olduğunu; oysa Bulgaristan’ın zaten ekonomide yeniden yapılanma sürecini başlattığı için glasnostta ihtiyacı olmadığını söyleyerek, kendisi için çıkış yolu aramıştır¹⁴⁹. Bu açıklamalar, BKP üyeleri dışındakileri çok fazla ikna etmediği gibi, mevcut durumdan hoşnut olmayanların sayısını da giderek arttırmıştır.

¹⁴⁶ 1984 yılı içinde Filibe tren istasyonu ve Varna Havaalanında, Jivkov’un her iki şehri de ziyareti sırasında peş peşe patlamalar meydana gelmiştir. Patlamalar sonrası üzerinde [Jivkov’un iktidarda kaldığı süreye atıfta bulunmak için] ‘Kırk Yıla, Kırk Bomba’ yazılı pankartlar bırakılmıştır. A.g.e., s.210.

¹⁴⁷ Gorbachev iktidara geldikten sonra, Jivkov’un Moskova’ya yaptığı ilk ziyaret sırasında kendisini hemen kabul etmemiş bir gün bekletmiştir. Bu durum bile, iki lider arasındaki ilişkilerin doğası hakkında aydınlatıcı olabilecek niteliktedir. A.g.e., s.213.

¹⁴⁸ A.g.e., s.213.

¹⁴⁹ A.g.e., s.214.

Belirttiğimiz bu ortam içinde, 1989 Ağustosunda başlayan göç hareketi Türkiye açısından sosyal ve ekonomik güçlükler yaratmıştır. Bu durum karşısında ABD, bizzat Başkan Bush'un ağzından Türkiye'ye tam destek verirken, Moskova Sofya'nın ulusal sorunlarına karışmak istemediğini açıkça deklare etmiştir. Sonuçta Jivkov yönetimi uluslararası platformda yalnız kalmıştır. Bu yalnızlık sadece uluslararası platformda değil, iç politikada da Jivkov'un önde gelen BKP üyelerince yalnız bırakılmasıyla farklı bir boyutta yaşanmıştır. Örneğin, BKP içinde o dönemde politbüro üyesi ve Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Petar Mladenov, Bulgaristan'ın yürüttüğü yeniden yapılanma sürecinin, ülkenin dışarıdaki konumunu ne derece sarstığının farkına varmıştır. Ekim 1989 sonunda da Mladenov, Çin'e yaptığı geziden dönüşünde Moskova'ya uğrayarak Gorbachev ile görüşmüştür. Her ne kadar Moskova tüm Doğu Avrupa'lı müttefiklerini kendi başlarına bıraktığını söylese de, bu görüşme kırk yıla yakın aynı çizgide süren bu 'istikrarlı' ilişkide köprülerin kolayca atılamayacağını ve Bulgaristan'daki değişimde Moskova'nın 'cevazına' ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bulgaristan'a döner dönmez Mladenov, gizliden yürüttüğü muhalif tavrını 10 Kasım'da yandaşlarıyla açıktan ortaya koymuştur. Sonuçta, bir tarafta Soğuk Savaşın anıtsal nitelikteki sembolü olan Berlin Duvarı yıkılırken diğer tarafta Doğu Avrupa'da en uzun süre ayakta kalan komünist lider de görevinden çekilmiştir¹⁵⁰.

¹⁵⁰ A.g.e., s.215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEMİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE TÜRKİYE - BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca devam eden iki bloklu uluslararası siyasal sistem 1990'lı yılların başında sona erdi. Günümüze kadar geçen sürede ise, sona eren bu yapının yerine nasıl bir sistemin geleceği, tek kutuplu mu ? yoksa çok kutuplu mu ? bir yapının uluslararası ilişkiler üzerinde belirleyici olacağı halen akademik çevrelerce tartışılmaktadır¹. Sürdürülen tartışmalara rağmen uluslararası ve bölgesel sistemlerdeki değişimler, devletlerin dış politikalarında ve ikili ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Diğer taraftan blok yapılarının ortadan kalkmasıyla devletlerin iç politika süreçlerindeki gelişmeler de Soğuk Savaş sonrasında görece olarak önemli hale gelmiştir.

I. ULUSLARARASI SİSTEM VE BÖLGESEL SİSTEMDE DEĞİŞEN PARAMETRELER

Soğuk Savaş başlangıçta bir ölüm kalım mücadelesi gibi algılanmıştır. Ancak yıllar geçtikçe nihai durumu belirleyecek 'kıyamet' yaşanmadığından, ABD ve SSCB arasındaki mücadele, Rusya ile İngiltere arasında 19.yy'da Asya üzerinde yaşanan; ama hiç bir zaman büyük bir savaşa neden olmayan mücadele gibi 'büyük bir oyuna' dönüşmüştür. Hatta bu mücadelede Soğuk Savaşın kendine özgü bir dili bile oluşmuş, politikacılar devletleri özdeşleştirdikleri "domino taşlarını", teorisyenler de "bیلardo toplarını" esas alarak geliştirdikleri modellerle uluslararası ilişkileri anlamlı kılacak teoriler oluşturmaya çalışmışlardır².

Bütün bu üstü örtülü kavramsallaştırmalara rağmen, Soğuk Savaş sonrası dönemde de hiç kimse "domino taşları"nı fırlatıp atmamış, "bیلardo masasını"

¹ Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin hangi yönde değişim göstereceğine ilişkin tartışmalar konusunda bkz.: Fred Halliday, "The End of the Cold War and International Relations: Some Analytic and Theoretical Conclusions, *International Relations Theory Today*, Ed.: Ken Booth and Steve Smith, Cambridge: Polity Press, 1995, ss.38-61; John J. Mearsheimer, "Why We Will Soon Miss The Cold War", *The Atlantic Monthly*, Volume.266, No:2, (August 1990), (<http://www.theatlantic.com/politics/foreign/mearsh.htm>), ss.35-50.

² John Lewis Gaddis, "Living in Candelstick Park", *The Atlantic Monthly*, Vol.283, No:4, (April 1999), (<http://www.theatlantic.com/issues/99apr/9904candelstick.htm>), s.3.

devirmemiştir. Dahası sıralı domino taşlarının devrilmesiyle Berlin Duvarı'nın yıkılışı arasında bağ kurulması, bu olaydan sonra Doğu Avrupa ve Balkanlardaki komünist yönetimlerin birbiri ardına sona ermesi ve özellikle Balkanlarda istikrarsızlığın bir ülkeden diğerine sıçrama potansiyelinin ortaya çıkması "domino teorisi" olarak kavramsallaştırılmıştır³. Strateji uzmanlarından bazıları da oyun teorisinden yararlanarak ortadan kaybolmayan oyun alanı üzerindeki yeni kuralların neler olabileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bütün bunların yanında bu yeni dönemde uluslararası sistemin yapısını genel olarak yansıtacak özellikler de ortaya konulabilir.

A. ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI

Soğuk Savaşın sona ermesinden hemen sonra yeniden şekillenmeye başlayan uluslararası sistemde ABD, bir bakıma eşitler arasında göreceli bir üstünlük kazanırken, AB, Japonya, Rusya ve Çin gibi bölgesel aktörlerin de ekonomik, askeri ve stratejik potansiyelleriyle uluslararası ilişkilerde etkinliklerini arttırması az ya da çok klasik güç dengesi sistemine benzeyen bir uluslararası sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁴. Ancak bu yeni sistemin, 18. ve 19. yy'da Avrupa'da mevcut olan klasik güç dengesi sisteminden oldukça farklı yanları da bulunmaktadır⁵.

Örneğin, savaş teknolojisindeki gelişmeler konvansiyonel silahların tahrip gücünü arttırmış, bu durum dış politika amaçlarını gerçekleştirmede devletlerin savaşa başvurmaları konusunda kısıtlayıcı bir durum oluşturmuştur. Günümüzde nüfusun ve endüstrileşmenin hızla arttığı ve yaygınlaştığı da düşünülecek olursa, çıkacak savaşlarda geniş yerleşim alanlarının ve endüstri merkezlerinin de zarar görmesi olasılığı savaşların

³ Ted Galen Carpenter, "The Domino Theory Reborn: Clinton's Bosnia Intervention And The "Wider War" Thesis", Cato Foreign Policy Briefing No. 42, August 15, 1996, (<http://www.cato.org/pubs/fpbriefts/fpb-042.html>)

⁴ Bu durum ABD'nin önüne iki alternatif getirmiştir, ABD ya kendi coğrafyasına çekilip, bölgesel çatışmalara karışmayacak yada ABD'nin çıkarlarını tehlikeye sokan bölgesel güçlerin ortaya çıkmasına engel olacaktı. Birinci opsiyonun tercih edilmesi durumunda, bölgesel çatışmalar sonucu ortaya çıkan güçler, diğer devletleri de egemenlikleri altına almak isteyebileceğinden ABD'nin çıkarlarına yönelik doğrudan bir tehdit söz konusu olabilirdi. Bu nedenle ABD, Körfez Krizi örneğinde ikinci opsiyonu tercih etmiş ve doğrudan müdahale yerine, BM mekanizmasını soruna yönelik müdahalesinde bir araç olarak kullanmıştır. İki kutuplu yapının sona ermesiyle, bir taraftan BM'de istenilen kararları aldırarak ABD için daha kolay hale gelirken, diğer taraftan bir uluslararası örgüt aracılığı ile yapılan müdahale ekonomik, askeri ve siyasal maliyetlerin paylaşılmasını sağlamıştır. Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1999, s.236.

⁵ A.g.e. s. 236.

tarafllara olan maliyetini ve riskini arttırmıştır. Özetle, bugün karşı karşıya kaldığımız güç dengesi sisteminde klasik güç dengesi sistemlerinde olduğu gibi savaşın dış politika amaçlarına ulaşmada kestirme bir yol olarak kullanılması olasılığı oldukça azalmıştır⁶.

Ortaya çıkan bu yeni uluslararası sistemi klasik güç dengesi sisteminden ayıran bir başka unsur ise, dünyada hızla artan ekonomik bağımlılığın devletlerarası sorunların savaşıla başvurmadan çözümünü zorunlu hale getirmiş olmasıdır. Ülkeler arasında artan uluslararası ticaret hacmi, hammadde ve pazar gereksinimleri ve sayıları hızla artan çokuluslu şirketler, uluslararası ekonomik bağımlılığın devletlerarası ilişkilerde giderek etkinlik kazanması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde pek çok ülkenin ekonomik gelişmesini sürdürebilmek, içinde bulunduğu sorunları aşmak ve askeri güvenliğini sağlamak için dış yardım almak zorunda oluşu, bu ülkeleri her geçen gün biraz daha dışarıya bağımlı kılmaktadır. Bu tür bağımlılık ilişkileri bir taraftan diplomasinin etkin kullanımını gerektirirken, diğer taraftan söz konusu bağımlılık ilişkilerinin dış politika araçları olarak kullanılması da giderek yaygınlaşmaya başlamıştır⁷.

Günümüz uluslararası sistemini farklı kılan bir başka öge ise, diplomasinin hem uygulama alanının hem de öneminin artmış olmasıdır. İki Kutuplu sistemde çoğu zaman bir devletin güvenliği, içinde yer aldığı blokun güvenliği ile özdeşleştirilmiş, blok içi olası sorunlar blok örgütleri (NATO veya Varşova Paktı) ve blok önderlerinin (ABD veya SSCB) devreye girmesiyle çözümlenmiş veya sorunların tırmanmasına engel olunmuştur. Blokların dağılmasıyla birlikte, devletlerin karşı karşıya kaldığı sorunların bireysel sorunlar haline gelmesi ise, devletlerin kendi diplomasi yöntemlerini dikkatli bir şekilde uygulamasını zorunlu kılmıştır. Savaşın dış politika aracı olarak uygulanabilirliğinin azalması diplomasi ve ekonomik yöntemler yanında, dünya kamuoyunu etkileme ve kendi politikalarına inandırma gibi amaçları esas alan siyasal propaganda faaliyetlerini de ön plana çıkartmıştır⁸.

⁶ Tayyar Arı, "Yeni Dünya Düzeni ve Global Güvenlik", *Toplum ve Ekonomi*, Sayı:6, (Mayıs 1994), s.161.

⁷ A.g.m., s.161.

⁸ A.g.m., s.162.

Bu unsurların dışında Soğuk Savaşın sona ermesi ile keskin bir ideolojik, askeri ve ekonomik rekabet sona erdiğinden, uluslararası örgütlerin etkin olacağı yeni işbirliği ve barış ortamlarının yaşanacağı beklentisi de ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli örneğini ise BM'in eskiden beri devam eden anlaşmazlıkları çözüp, yenilerinin ortaya çıkmasına engel olacağına dair beklentiler oluşturmuştur. Beklentilerin artması ve somutlaşmasında, 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalini izleyen dönemde, ABD Başkanı George Bush'un ortaya attığı ve uluslararası hukuka saygının önkoşul olarak getirildiği ve bunun BM'in etkin girişimleriyle güvence altına alındığı 'yeni bir dünya düzeni' önerisi etkili olmuştur. Bu ifadeler, Sovyet tehdidinin sona ermesiyle birlikte dünyanın daha güvenli bir yer haline geldiğini ve Irak lideri Saddam Hüseyin'in neden olduğu tehdidin sona erdirilmesiyle, bu güvenli ortamın devamlılığının sağlanacağını düşünenlerce memnuniyetle karşılanmıştır⁹.

Bu noktada Körfez Savaşı geçmişle gelecek arasında bir değerlendirme yapabilmek açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiş, uluslararası ilişkilerde barış ve adaletin sağlanıp sağlanamayacağına, hatta bunun kurumsal hale getirilip getirilemeyeceğine dair bir test alanı olarak algılanmıştır. Bu anlayış içinde, ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın I. Dünya Savaşı'nda oluşturmaya çalıştığı kolektif güvenlik sistemine benzer, uluslararası hukuk normlarına dayalı, uluslararası örgütlerin ve devletlerin aralarındaki ilişkileri barışçı bir şekilde sürdürme konusunda yükümlülükler altına girdiği bir uluslararası sistem oluşturmanın akılcı ve olası olduğu ortaya konmuştur. İdeolojik rekabetin olmayışı ve devletler arasında buna bağlı büyük bir çatışmanın yaşanmaması da bu düşünceleri kuvvetlendirmiştir¹⁰.

Günümüz uluslararası sisteminde etkin olan olgulardan bir diğeri ise, çok etnisiteli veya çok kültürlü devletler içinde yıllarca barış içinde yaşamış insanların etnik ve dini kimliklerini ön plana çıkaran taleplerde bulunmaya başlamalarıdır. Bu tür gelişmeler birçok devletin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını değiştirebilecek potansiyel bir güce sahip olurken, etkileri değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bu etkiler, dağılan SSCB'de ve Yugoslavya'da

⁹ Anne-Marie Slaughter, "The Real New World Order", *Foreign Affairs*, Vol.76, No:5, (September-October), 1997, ss.183-186.

¹⁰ Richard Falk, "In Search of a New World Model", *Current History*, Vol.92, No:573, (April 1993), s.145.

ulusçuluk, Hindistan'da Hindu köktenciligi, Almanya'da yabancı düşmanlığı ve Irak'ta Kürt ayaklanması şeklinde kendini göstermektedir¹¹. Tabandan gelen ve uluslararası sistemde istikrarı bozma potansiyeline sahip olan bu tür gelişmeler, ulus-devletin güç ve otoritesini zayıflatmış, bir aktör olarak uluslararası ilişkilerdeki etkinliği ve kapasitesi de sorgulanmaya başlanmıştır.

Bu süreç içinde devletler etnik ve dini temelli hareketler üzerinde tam olarak kontrol kuramazlarken; bu kaotik ortamda, ya Yugoslavya örneğindeki gibi aşırı ulusçuluk ve ülkenin parçalanması ya da Afganistan, Somali ve Mozambik örneklerinde olduğu gibi devletin, ülkenin belli bir bölümünde kontrolü kaybetmesi durumu ortaya çıkmıştır¹².

Bir yandan yukarıda belirttiğimiz içsel etkenler devletin varlığını sorgulatırken, diğer yandan devletlerin varlıklarını sürdürmede ve güvenliklerini sağlamada kendi kapasiteleri dışında kurdukları ittifaklara dayanmaları, içinde bulundukları uluslararası sistemin devletler açısından önemini arttırmıştır. Bulgaristan gibi sınırlı bir kapasiteye sahip, küçük devletlerin uluslararası sistemde ve içinde yer aldıkları bölgesel sistemde karşı karşıya kaldıkları belirsizlik ve güvensizlik gibi olgular, dış politikalarını ve ikili ilişkilerini de doğrudan etkilemektedir.

Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine bakıldığında her iki ülkenin de birbirlerinin toprak bütünlüklerini tehdit etmedikleri, aksine Balkanlarda milliyetçilik temelinde ortaya çıkmış sorunların tırmanması halinde, kendi toprak bütünlüklerine yönelebilecek tehditleri önlemek için, bölgedeki mevcut sorunların bir an önce çözümü için yürütülen uluslararası girişimlere destek verdikleri ve böylece hem kendi güvenliklerini hem de bölgede istikrarın sağlanmasını amaçladıkları görülmektedir.

Özetle her iki devletin birbirinin varlığına yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmaması ve dış politikalarının birbiriyle uyumlaşabiliyor ve bir birini tamamlayabiliyor olması, gelecekte iki ülke ilişkilerinin taraflar için olumlu sonuçlar doğurabilecek fırsatlar içerdiğini göstermektedir. Ancak gerek uluslararası gerekse

¹¹ Michael Klare, "The New Challenges to Global Security", *Current History*, Vol.92, No:573, (April 1993), s.157.

¹² Arı, "Yeni Dünya Düzeni", a.g.m., s.167.

bölgesel sistemde meydana gelebilecek yeni gelişmelerin mevcut durumu tersine çevirme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

B. BÖLGESEL SİSTEMDE YAŞANAN GELİŞMELER VE SİSTEMİN YENİ YAPISI

Gorbachev 10 Mart 1985’de iktidara gelmesinden sonra en genel ve soyut ifadesi ile Sovyet komünizminin yapısını değiştirmeye karar vermiş ve değişme ile yeniden yapılanmaya iki koldan yani; hem siyasal iktidar ve devlet yapısı hem de ekonomik yapıda gerçekleştirilecek radikal değişikliklerle ulaşmayı amaçlamıştır¹³. Bu amaç doğrultusunda Sovyet sisteminin güçlendirilerek, ABD ile rekabet edebilecek bir düzeye ulaştırılması hedeflenmiştir. Fakat gerek ekonomik alt yapının zayıflığı ve rekabet gücünün eksikliği gerekse halkın desteğinin bütünüyle sağlanamaması süreç içinde izlenen politikalarda başarısızlığa neden olmuş ve Doğu Avrupa ve Balkanlardaki peyk ülkeler üzerinde Sovyet etkisi zamanla azalırken, sonuçta SSCB de dağılmıştır¹⁴.

Genel olarak Doğu Avrupa ve Balkanlardaki Sovyet etkisinin azalışı “1989 Devrimleri” olarak adlandırılırken, özellikle Doğu Almanya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Arnavutluk ve Yugoslavya’da önemli gelişmeler yaşanmıştır¹⁵.

Yukarıda belirttiğimiz bu altı ülkedeki gelişmelere sırasıyla bakıldığında, ilk olarak Doğu Almanya’da Soğuk Savaş süresince halkın dolaşım özgürlüğünün güvenlik gerekçeleriyle sınırlandırılması 1989’dan itibaren kaldırılmış, bu durum mevcut yönetimden duyulan hoşnutsuzluğun artarak açığa çıkmasına neden olmuştur.

Moskova yönetiminin de Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki denetimine ve desteğine son vermesi, Doğu Almanya’daki yöneticileri doğrudan bir baskı ile karşı karşıya bırakmıştır. Çok sayıda Doğu Alman vatandaşının Avrupa’daki diğer ülkelerin elçiliklerine sığınma talebinde bulunması da Doğu Almanya üzerinde bir dış baskı yaratmıştır. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Doğu Blokunda en uzun süre iktidarda kalan liderlerden biri olan Erich Honecker’in görevinden uzaklaştırılması dahi özgürlük ve demokrasi taleplerinin önüne geçememiştir. Sonuçta, tersine çevrilmez bir hal alan

¹³ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları ve İlker Parasız, *Dünya Ekonomisi: Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi*, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları., 1999, s.68.

¹⁴ A.g.e., ss.68-69.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., 917.

bu süreçte önce Doğu Berlin ile Batı Berlin arasında seyahat edebilme serbestisi sağlanmış, ardından da 2 Ocak 1990'da Berlin Duvarı'nın yıkılması kararı alınmış ve 14 Ocak 1990'dan itibaren de Duvar yıkılmaya başlanmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılışı bir taraftan Doğu Almanya'daki komünist rejimin sonunu getirirken, diğer taraftan İki Kutuplu yapının da sona erdiğini ortaya koymuştur¹⁶. Berlin Duvarı'nın yıkılmaya başlaması bir bakıma başlangıçta vurguladığımız “domino taşları” etkisiyle diğer Doğu Bloku üyesi ülkelerde de benzer gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

Bu yeni durumda Doğu Almanya'nın geleceğinin ve statüsünün de saptanması bir zorunluluk haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası taraflar arasında mücadele alanı olmuş ve iki kutupluluğun simgesi haline gelmiş bölünmüş Almanya'nın birleşmesi çok taraflı bir konsensüs gerektirmiş ve uzun süren müzakereler sonunda 12 Eylül 1990'da Moskova'da imzalanan andlaşma ile Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi gerçekleşmiştir¹⁷.

Soğuk Savaşın hemen sonrasında Orta Avrupa'da yaşanan böylesi barışçıl bir dönüşüm ve değişim ise Doğu Avrupa ve Balkanlar alt sisteminin bütününde yaşanmamıştır. Genel olarak Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri, Batının siyasi ve iktisadi örgütlenmeleri içinde yer alma arayışına girmişler, güvenlik sorunlarını da Batı güvenlik sistemine dahil olarak aşmaya çalışmışlardır. Bunların yanında Doğu Avrupa ve Balkanlarda yaşanan rejim değişiklikleri sonucunda kurulan çok partili rejimler ekonomik krizlerin yanı sıra iç ve dış entegrasyon sorunlarıyla da karşılaşmışlardır. Siyasi parti olmaktan çok eski rejime duyulan tepkinin ortak paydası olan siyasi forumlar Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk hariç Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde 1990'lı yılların başında iktidara gelmiştir.

Romanya'da yapılan ilk parlamento seçimlerinde Ulusal Kurtuluş Cephesi adı altında eski komünistler kendilerini iktidara taşıırken, Bulgaristan'da da komünist parti isim değiştirerek Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) adı altında 1990 Haziranında yapılan seçimleri kazanmış ve iktidar olmuştur. Arnavutluk'ta da Mart 1990'da yapılan seçimleri Arnavutluk Komünist Partisi kazanırken, seçimler sonrasında adını Arnavutluk Sosyalist Partisi olarak değiştirmiştir. 1991 ve 1992 yıllarında yapılan

¹⁶ Armaoğlu, a.g.e, s.923; Canbolat, *Alman Dış Politikası: Değişen....*, a.g.e., s. 142.

¹⁷ Armaoğlu, a.g.e, s.923.

seçimlerde ise Arnavutluk'taki ve Bulgaristan'daki muhalefet iktidara taşınırken, Romanya'da komünistler iktidarlarını korumuşlardır. Kısacası lke içinde sağlanan siyasal özgürlüklerin boyutu, ekonomik ve sosyal gelişmeler bir sarkaç hareketi gibi iktidarı sosyalistlerden liberal eğilimli partilere doğru taşımıştır. Bu üç lkeedekine benzer gelişmeler Macaristan'da da yaşanmış, 1980'li yılların son döneminde görülen demokratikleşmenin ilk adımları sonucunda yapılan Mart 1990 seçimlerinde Macar Demokratik Forumu iktidara gelirken, Macar Sosyalist Partisi ancak çok küçük bir yüzde ile Parlamentoda temsil edilebilmiřtir¹⁸.

Özgürleşme ve demokratikleşme konusunda Balkanlarda yaşanan bu gelişmelerin yanında, Orta ve Doğu Avrupa'da dtente döneminden beri komünist yönetime muhalefet göstermiş, özgürlük ve demokrasinin savunucusu olmuş Polonya ve Çekoslovakya'da da önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Polonya'daki demokrasi mücadelesi 1956'da Poznan'da, 1980'de de Gdansk'taki ayaklanmalarla kendini göstermişse de, 1980'lerin sonuna kadar tam bir demokratikleşme sağlanamamış ve Moskova ile olan bağlar koparılamamıřtır¹⁹. Ancak bu süreçte Polonya içinde Kilise, tersane işçileri ve özellikle de Dayanışma Sendikası demokratikleşme konusunda örgütlü bir mücadele için gereken dayanışma ruhunu oluşturmuşlardır. 1980'lerin başından itibaren Polonya içinde giderek güçlenen Dayanışma sendikası ABD'nin de dolaylı desteğini görmüş, bu durum Sovyetlerin Polonya konusunda politikalarını daha da sertleştirip, savunma bakanı Jaruzelski'yi Polonya Komünist Partisi liderliğine getirmesiyle sonulanmıřtır²⁰. 1989'a gelindiğinde ise halkın yoğun protestoları Dayanışma Sendikası ile Hükümet arasında uzlaşma sağlanmasını zorunlu hale getirmiş, taraflar arasında 1989 şubatında yapılan "Yuvarlak Masa" toplantıları sonucunda yeni bir anayasa hazırlanmasına karar verilmiřtir²¹. 1990'ın hemen başında ise Polonya Komünist Partisi kendi kendini feshetmiş, Kasım ayında yapılan seçimlerde de Lech Walesa Cumhurbaşkanı seilmiřtir²².

¹⁸ Zhong Yang, "The Fallen Wall and Its Aftermath: Impact of Regime Change Upon Foreign Policy Behavior In Six East European Countries", *East European Quarterly*, Vol.28, Issue:2, (Summer 1994), s.235.

¹⁹ A.g.m., s.236.

²⁰ A.g.m., s.236.

²¹ A.g.m., s.236.

²² Armaoğlu, a.g.e., s.921.

Çekoslovakya’da yaşanan gelişmeler ise çatışmacı olmayan yönüyle şaşırtıcı olmuştur. 1980’lerin sonuna doğru Çekoslovakya içinde “Charter 77” ve “Prag 88” adlarıyla özgürlüğü ve demokrasiyi savunan oluşumlar ortaya çıkmış, daha sonra 1988’de bütün Çekoslovak halkı sokaklarda “Ruslar evinize dönün”, “Dubçek! Dubçek!” diye bağırarak gösteriler düzenlemiştir²³. 1989’da ise bu gösteriler giderek genişlemiş ve Çekoslovak Komünist Partisi içinde çözümler başlamıştır. 1990’a gelindiğinde Çekoslovakya, komünistlerin de içinde yer aldığı bir koalisyon hükümetince yönetilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte ülkede öteden beri özgürlük ve demokrasiyi savunan isimlerin –parlamento başkanlığına Dubçek, devlet başkanlığına da Vaclav Havel– getirilmesi ülkedeki komünist yönetimin sona ermesi anlamına gelmiştir²⁴. Daha sonra, 1993 yılında yapılan referandumla Çekoslovakya, Çek ve Slovak Cumhuriyeti olarak ikiye ayrılmıştır. Belki de bölge tarihinde ilk kez savaş olmaksızın böylesi bir sorun çözülmüş, her iki ülkede de kaybedilen toprakları geri kazanmak talebiyle yeni siyasi oluşumlar ortaya çıkmamıştır. Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyetinin Visegrad üçlüsü olarak gündeme getirdikleri ittifak, Orta Avrupa’da Sovyet güçlerinin çekilmesi ile meydana gelen boşluğu dolduracak ve bölgesel istikrarı sağlayacak bir proje olarak düşünülmüş, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan’ın 1999’da NATO’ya tam üyeliği Batı ile entegrasyonda önemli bir adım oluşturmuştur²⁵.

Balkanlar bölgesinde ise şiddeti ve boyutları açısından en beklenmedik gelişme Yugoslavya’nın dağılması sırasında ortaya çıkmıştır. Yugoslavya’nın dağılmasına yol açan sürecin temelleri Tito’nun 1980’deki ölümüne kadar dayansa da, 1990’da tüm bölgede yaşanan gelişmeler Yugoslavya’daki mevcut sorunları da alevlendirmiştir. 1980-1990 yılları arasındaki bunalımlı on yılın ardından, 1990 yılının Ocak-Şubat aylarında yapılan Yugoslav Komünist Birliği (Ligi)’nin 14. Olağanüstü Kongresi’nde, Komünist Parti’nin öncü rolüne ve iktidarına son verilirken, partinin adı da hem federal

²³ A.g.e., s.918.

²⁴ A.g.e., s.918.

²⁵ Yang, a.g.m., s.238.

hem de federe düzeyde sosyaliste dönüştürülmüş, böylece Yugoslavya'nın dağılma süreci başlamıştır²⁶.

Kongrenin ardından 1990 yılında altı cumhuriyette yapılan ilk serbest seçimlerde, Sırbistan ve Karadağ dışındaki tüm cumhuriyetlerde milliyetçi partiler seçimleri kazanırken, Sırbistan ve Karadağ'da ise "sosyalist" adını alan eski komünistler iktidarlarını korumuştur. Seçimlerin ardından Slovenya ve Hırvatistan'da Federasyondan ayrılma yönündeki eğilimler güçlenirken, bu iki cumhuriyet 25 Haziran 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu bağımsızlık ilanlarına tepki gösteren Sırlar, kontrollerindeki Yugoslav Federal Ordusu ile bu iki ülkeye saldırırken, çatışmalar Batılı ülkelerin Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını 1992 başında tanımalarının ertesinde son bulmuştur. Bosna-Hersek'in 1 Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmesinin ertesinde ise Sırp saldırıları tekrar başlamış ve 1995 Dayton Andlaşması'na kadar süren dönem içinde yalnız bölgesel aktörlerin değil, uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin de dahil olduğu bir savaş yaşanmıştır²⁷.

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan militarist Sırp milliyetçiliği sadece Bosna-Hersek'te yaşanan savaşla sınırlı kalmamıştır. 1974'deki Anayasa değişikliği ile Kosova'ya tanınan özerk statüye, 1989'da Sırbistan Anayasası'nda yapılan değişikliklerle çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlamalar Belgrat yönetiminin Kosova'nın güvenlik, dış politika, mali, sosyal ve adli yönetimine doğrudan karışma hakkı tanımıştır. Kosovalı Arnavutların 1974 Anayasası'ndan geriye dönüş anlamına gelen bu girişime yönelik tepkileri, Belgrat yönetimi tarafından zor kullanılarak bastırılmıştır²⁸. Bu gelişmelerden sonra, 1990 yılı boyunca Belgrat yönetimi Kosova'da Arnavutça eğitim ve öğretimi yasaklayarak, Kosova Sanat ve Bilimler Akademisini kapatarak ve Kosova Meclisi'ni feshederek Arnavutlara yönelik

²⁶ İsmail Soysal, "Günümüzde Balkanlar ve Türkiye'nin Tutumu (1989-1992)", *Balkanlar*, İst.: Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., 1993, s. 182.

²⁷ Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın ayrıntıları hakkında daha geniş bilgi için bkz.:

- Soysal, a.g.m., ss. 182-185.
- Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", Der.: Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, ss. 170-173.
- Mesut Caşın, "Balkan Jeopolitiği ve Trajik Bosna-Hersek Savaşı", *Avrasya Dosyası*, Cilt.3, Sayı:3, (Sonbahar 1996), s.117.

²⁸ Fatma Taşdemir ve Pınar Yürür, "Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme" *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.1, Sayı:3, (Kış 1999), s.143.

yasaklayıcı ve baskıcı uygulamalarını arttırmıştır. Son aşamada Eylül 1990'da Sırp Anayasası'nda yapılan değişiklikle Kosova'nın otonom statüsü tamamen ortadan kaldırılmıştır²⁹.

Bu tarihten sonra Kosovalı Arnavutlar gizli gizli yürüttükleri faaliyetlerle Kosova'nın yönetiminde inisiyatif sahibi olduklarını gösteren ve Belgrat yönetiminin uygulamalarını yok sayan adımlar atmışlar ve Ekim 1991'de bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir. 24 Mayıs 1992'de ise Kosova Cumhuriyet Meclisi için seçimler yapılmış; ancak, yapılan seçimler Sırbistan tarafından geçersiz sayılmıştır. Bu seçimlerde İbrahim Rugova Kosova Cumhuriyeti başkanı seçilirken, başkanı olduğu "Kosova Demokratik Ligi" de mecliste çoğunluğu kazanmıştır. Bu tarihten sonra Belgrat yönetiminin baskıcı tutumuna karşı Rugova, "sivil itaatsizlik ve pasif direniş" politikası izlemiştir³⁰. Ancak Dayton sonrasında diğer Kosovalı Arnavut liderler, izlenen bu politikanın sonuç vermediğini iddia ederek Rugova'ya yönelik muhalefet başlatmışlardır. Sonuçta Rugova önderliğinde izlenen sivil itaatsizlik politikası yerine, 1996 yılından itibaren Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (UÇK) kurulmasıyla, Sırp güçleri ile çatışmalar başlamıştır³¹.

Bölge barışını yeniden tehdit eden bu çatışmalar ilk olarak, başta ABD olmak üzere AB üyesi devletler ile Rusya Federasyonu'nun girişimleri ve BM Güvenlik Konseyinin aldığı kararlar ile durdurulmaya çalışılmıştır. Ancak sorun ABD'nin inisiyatif kullanmasıyla gerçekleştirilen NATO askeri müdahalesi ertesinde 9 Haziran 1999'da imzalanan anlaşma ile son bulmuş ve bölgede tekrar barış sağlanmıştır³².

Yugoslavya'nın dağılması salt savaş ve istikrarsızlık gibi sonuçlara neden olmamış, Balkanlar için 'örnek' sayılabilecek nitelikte Makedonya, Haziran 1991'de Yugoslavya'da ilk çatışmalar başladığında herhangi bir çatışma yaşanmaksızın

²⁹ A.g.m., s.143.

³⁰ Aydın Babuna, "Kosova Sorunu Üzerine", (<http://www.foreignpolicy.org.tr/tr/makale/abuna01.html>).

³¹ Kosova sorununun doğuşu, gelişmesi ve çözümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.:

- H. Bülent Olcay, "Kosova: Nereden Nereye ?", *Avrasya Etüdleri*, Sayı:17, (İlkbahar-Yaz 2000), s. 15-23.

- Turgut Tarhanlı, "Kosova ve NATO: Militarizmin İnsancılık Açmazı" *New Perspectives Quarterly*, Cilt.2, Sayı:1, Yıl:1999, ss. 32-35.

³² Wesley K. Clark, "Kuvvete Gerek Duyulduğu Zaman: NATO'nun Kosova'daki Krize Askeri Müdahalesi", *NATO Dergisi*, No:2, (Yaz 1999), s.14-18.

Yugoslavya'dan ayrılmıştır. Aksi takdirde, Makedonya'nın Yugoslavya Federasyonu içinde kalmaya devam etmesi, Federal Cumhuriyet statüsünden vazgeçmesi ve Belgrad yönetimini kabullenmesi anlamına gelecekti³³.

Üsküp yönetimi tercihini bağımsızlıktan yana kullanmış ve 1991 sonbaharında bağımsızlık için yapılan referandumda Makedon seçmenlerin %72'si bağımsızlık için oy kullanmıştır. Sonuç olarak Makedonya, 21 Kasım 1991'de Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilan etmiştir³⁴. Ancak yeni kurulan Makedon devletinin anayasasında "Makedonya'nın Makedon halkının ulus devleti" olduğu ifade edilmiş, yüksek öğretim düzeyinde başka bir dilde eğitim-öğretim yapılması hakkı ülkedeki azınlıklara tanınmamıştır. Bu gelişmeler en çok ülkede yaşayan ve Makedonlardan sonra ikinci büyük etnik gurubu oluşturan Arnavutlar arasında hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Arnavutlar, 1974' deki Anayasal halk olma statüsünün ellerinden alındığını ve Kosova'da yaşayan akrabalarından tamamen koparıldıklarını düşünmüşler ve tepkilerini göstermişlerdir. İlk olarak, yapılan bağımsızlık referandumuna katılmamışlar, daha sonra da 1991'de yapılan nüfus sayımını protesto etmişlerdir³⁵.

Bu tepkisel tutuma karşın Arnavutlar, 1991'de yapılan ilk genel seçimlere katılmışlar ve Arnavutları temsil eden Demokratik Refah Partisi (DRP) bu seçimlerde 120 sandalyeli parlamentoda 23 sandalye kazanmış ve kurulan koalisyon hükümetinde yer almıştır³⁶. Sonuç olarak Arnavutlar, Makedonya siyasal yaşamında varlıklarını hükümet içinde yer alarak ortaya koymuşlar, bir bakıma eski Yugoslavya Federasyonu içindeki siyasal açıdan etkisiz konumlarından sıyrılmışlardır.

Makedonya'nın iç yapısındaki bu gelişmeler, ülkenin jeo-stratejik konumu ve Balkanlar bölgesinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar, güç dengesini anımsatan ittifak ve yakınlaşmaları ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Yunanistan'ın, Makedonya'nın bayrağı, ülkenin adı ve dayandığı tarihsel mirasa karşı çıkması³⁷, Makedonya'yı Türkiye'ye

³³ Birgül Demirtaş-Coşkun ve Emir Türkoğlu, "Makedonya'da Tehlike Çanları: Balkanların Eski "Model Ülke"si, Yeni İstikrarsızlık Unsuru Mu?", *Stratejik Analiz*, Sayı:13, (Mayıs 2001), s.13.

³⁴ A.g.m., s.13.

³⁵ A.g.m., s.13.

³⁶ A.g.m., s.13.

³⁷ Yunanistan Makedonya isminin kuzey Yunanistan'da bulunan ve *Makedhonia* adını taşıyan idari bölgeyle ilişki kurmak adına seçildiğini, Makedonya bayrağında yer alan "*Vergina Güneşi'nin*" Yunan kültürünün bir parçası olduğunu savunmuş ve Makedonya Cumhuriyeti'ni Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya anlamına gelen "Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM)"

yakınlaştırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Makedonya'yı anayasal ismiyle "Makedonya Cumhuriyeti" olarak tanımış, askeri eğitim ve ekonomik yardımlaşma gibi alanlarda önemli adımlar atılmıştır. Bulgaristan'ın da karşısına Batı'ya entegre olma sürecinde komşularıyla sorunlarını çözmesi yönünde göz ardı edilemeyecek genel bir prensibin çıkmış olması, bu ülkeyi de Makedonya'yı tanımaya ve ilişkilerini geliştirmeye yöneltmiştir. Sonuçta, bölgede gelişen istikrarsızlıklarda Ankara, Sofya ve Üsküp ekseninde gelişen somut işbirliği ve yardımlaşma çabaları ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin bir özelliği olan çok yönlü bağımlılık, devletleri bir dış politika aracı olarak savaşı kullanmaktan alı koysa da, Balkanlarda yaşanan gelişmeler savaşların uluslararası ilişkilerde bütünüyle ortadan kalkmış bir dış politika aracı olmadığını da göstermiştir. Esasen Doğu Avrupa ve Balkanlarda yaşanan gelişmelere bakıldığında üç ayrı yöneliş görülmektedir. Bunlar; barışçıl nitelikli bölünmeler (Çekoslovakya'nın bölünmesi), çok partili demokratik parlamenter yönetimlerin oluşturulması çabaları (Romanya, Macaristan ve Bulgaristan) ve şiddet ile savaşın hala bir dış politika aracı olarak kullanılması (Bosna-Hersek Savaşı ve Kosova Krizi ile Makedonya Sorunu)'dır. Bu sınıflandırma çerçevesinde ayrıca, gerek yeni bağımsızlaşan devletlerin deneyimleri gerekse yeniden şekillenen bölgesel alt sistemdeki açık sınır anlaşmazlıkları ve etnik sorunların varlığı, her bir aktörü ittifaklar ile askeri ve ekonomik işbirliği çabalarına yöneltmiştir. Bu haliyle Balkanlar alt sisteminde, güç dengesi sisteminin özellikleri bir bakıma belirginlik kazanmıştır. Bu hususta verilebilecek en iyi örnek ise Bosna-Hersek savaşında Sırbistan, Yunanistan ve Rusya yakınlaşmasını dengelemek için Türkiye, Bulgaristan, Makedonya ve ABD arasında gerçekleştirilen sıkı işbirliğidir.

II. BULGARİSTAN VE TÜRKİYE'NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI: GENEL PARAMETRELER

Soğuk Savaş sonrası dönemde hem uluslararası sistemde hem de bölgesel sistemde yaşanan gelişmeler Türkiye ve Bulgaristan'ın dış politikalarını etkilemiş, her iki ülkeyi de yeni dış politika parametreleri ile karşı karşıya getirmiştir. Sistemlerde

olarak tanımıştır. Şule Kut, "Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları", **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Yay. Haz.: Kemâli Saybaşı ve Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997, ss.295-302.

yaşanan bu değişim sonucunda; fırsatlar, belirsizlikler, korkular ve yeni arayışlar her iki ülkenin de dış politika gündemine taşınan gerçekler haline gelmiş, iç dinamikler de dış politikaya göreli olarak daha yakın olma çabası içine girmiştir.

A. BULGARİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI

Komünist lider Jivkov'un 10 Kasım 1989'da görevinden ayrılmasından sonraki dönemde Bulgaristan iç ve dış politikasında yeni bir takım gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Komünizmin ve iki bloklu yapıdan kaynaklanan eski düşmanlıkların sona ermesi Bulgaristan'ı SSCB'nin desteğinden yoksun bırakmış, Soğuk Savaş süresince Moskova'dan bağımsız hareket etmeyen Sofya yönetimi dış politikasında uzunca bir süreden beri alışık olmadığı bir 'özgürlük' ortamıyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak Bulgaristan açısından endişe verici olan, tarihi boyunca büyük bir gücün himayesine alışmış küçük bir devletin, kendisi için hiç de olağan olmayan bu belirsizlik ve yalnızlık ortamında nasıl bir dış politika izleyeceğine karar vermek zorunda kalmış olmasıdır.

1. Bulgaristan'ın İç Politikası

Soğuk Savaş sonrası Bulgaristan dış politikasını kavrayabilmek için iç politikada yaşanan gelişmeleri de dikkate almak yararlı olacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Bulgaristan iç politikası siyasal, sosyal ve ekonomik mücadeleler etrafında şekillenmiş ve temelde eski komünistlerin isim değiştirerek kurdukları Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) ile 1989'da kurulan Demokratik Güçler Birliği (DGB) arasında ikili bir mücadele yaşanmıştır.

10 Haziran 1990'da yapılan ilk genel seçimlerde BSP küçük bir çoğunlukla iktidara gelirken, DGB'de ana muhalefet partisi olarak ulusal mecliste yerini almıştır. Bulgaristan Ulusal Çiftçi Partisi (BUÇP) ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Haklar ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) ise seçimlerde ancak küçük oranlarda oy alabilmiştir³⁸. Ancak BSP'nin seçimlerde elde ettiği bu zafer uzun sürmemiş, Devlet Başkanı Mladenov'un 1989 Aralık ayında yaptığı bir konuşmada "Yapılacak en iyi şey tankları

³⁸ Duncan M. Perry, "Bulgaria: Security Concerns and Foreign Policy Considerations", Ed.: Stephen Larrabee, *The Volatile Powder Keg: Balkan Security after the Cold War*, Washington, D.C.: American University Press, 1994, s.52.

[meydanlara] getirmekdir”³⁹ şeklindeki açıklaması, kamuoyuna yansıyınca 6 Temmuz 1990’da görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu sözleriyle Mladenov, otoriter rejimin yetiştirdiği bir ismin gerçek bir demokrat olamayacağını göstermiştir. Ağustos 1990’da yapılan seçimlerde muhalefetin (DGB) adayı Jelev’in devlet başkanı seçilmesi Bulgaristan iç politikasındaki dengeleri yeniden düzenlemiştir. Bu gelişmelerden sonra, giderek artan ekonomik sorunlar Sosyalist Lukanov hükümetini iktidardan düşürmüştür. Mecliste çoğunluğu ellerinde bulunduran Sosyalistler, DGB ve BUÇP ile birleşerek herhangi bir siyasi parti ile bağı olmayan Dimitar Popov’u geçici koalisyon hükümetinin başına getirmiştir. 13 Ekim 1991’de yapılan genel seçimlerde ise BSP meclis çoğunluğunu ve seçimleri kaybederken, DGB ve HÖH’nin oluşturduğu koalisyon, hükümeti kurmuştur⁴⁰.

HÖH, en önemli amacının Bulgaristan’daki Müslümanların haklarının genişletilmesi ve korunması olduğunu açıklamıştır. Bu amaç, DGB’nin programında yer alan insan haklarının korunması ve ulusal reformların gerçekleştirilmesi ile örtüştüğünden iki parti birlikte hareket etme kararı almışlardır. HÖH ve DGB arasındaki yakınlaşma HÖH’nin kendi çıkarlarının yeterince gözetilmediği ve hükümetin kendisine danışmadan hareket ettiği yönündeki eleştirilerle son bulmuştur. Aynı dönemde, Cumhurbaşkanı Jelev’in hükümeti otokratik olmak ve yeterince reform yapmamakla suçlaması çok taraflı bir krize neden olmuştur. Bu kriz Ekim 1992’de Makedonya ile yapılan gizli bir silah pazarlığının ortaya çıkarılması ile skandala dönüşmüş ve HÖH’nin mecliste güvensizlik oyu kullanmasıyla hükümet düşmüştür⁴¹.

Bu gelişmelerden sonra Lyuben Breov’un başkanlık ettiği geçici bir hükümet kurulmuş ve Bulgaristan iç politikası fazlasıyla polarize olmuştur. DGB, Cumhurbaşkanı Jelev’i toplumu yeniden komünistleştirmeye çalıştığı gerekçesiyle kıyasıya eleştirmiş ve görevinden çekilmesini istemiştir. Bu çekişme DGB’nin halk arasında popülaritesini kaybetmesine neden olmuştur. DGB içinde yaşanan bölünme ve

³⁹ Lütem, “The Past and Present State”, a.g.m., s.11.

⁴⁰ DGB kendi içinde BSP ile pazarlık ve uzlaşma yolu ile yönetimde daha fazla liberalizasyon ve demokratikleşme sağlanabileceğine inanlar ile, DGB’nin BSP ile tamamen uzlaşmaz karşıtlar olduğunu ve bu yönüyle DGB’nin BSP’ye bir alternatif olabileceğini savunan iki ayrı fraksiyona bölünmüştür. Romyana Kolarova, “Bulgaria: Could We Regain What We Have Already Lost?”, *Social Research*, Vol.63, Issue: 2, (Summer 96), s.543.

⁴¹ Perry, a.g.m., s.54.

uyumsuzluk, BSP'nin güçlenmesi ve karşı karşıya kalınan ekonomik güçlükleri bahane göstererek kamuoyundan artan biçimde destek bulmasına neden olmuştur⁴².

Aralık 1994'te yapılan seçimlerde BSP güçlü bir hükümet ve refah devleti olma yönündeki talepleri karşılayacağını vaat ederek iktidar olmuş ve iktidara gelir gelmez bu yönde çalışmaya başlamıştır⁴³. 1994 sonrasında yıllık ortalama enflasyon oranında %120'den %66'ya dikkate değer bir düşüş sağlanmış, üretimde %2'lik bir artış elde edilmiş ve kur artışı yaşanmamışsa da, 1996 başında yaşanan ekonomik kriz bu olumlu gelişmeleri tersine çevirmiştir. Sonuçta, BSP'nin 1994'de başlayan iktidarı da istihdam ve kamu açıkları, yolsuzluk, işsizlik gibi sorunlara çözüm getirememesi nedeniyle 1997'de son bulmuş, yapılan seçimler sonucunda DGB'nin kurduğu bir hükümet ülke yönetimine gelmiştir.

Siyasal yapıda yukarıda belirttiğimiz gelişmeler olurken, ekonomik yapıda da, 1989'dan itibaren Bulgaristan kamuoyuna duyurulan yeni iktisat politikası ile serbest piyasa ve özel mülkiyetin yerleşmesini sağlayacak kurumların oluşturulması amaçlanmıştır. Böylece iktisadi liberalizmin bu prensiplerinin komünist yönetimin ekonomik felsefesini oluşturan devlet mülkiyetçiliği ve merkezi ekonomi anlayışının yerini alması planlanmıştır. Ekonominin bu yeni yöneliminin pekişmesi için bir dizi yasa ve düzenleme de yapılmıştır. Bulgar halkı piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte özelleştirme, 1944 sonrası devlet tarafından el konulan taşınmazlarının geriye iadesi, rekabet ve arz bolluğu gibi kamu yararına gelişmelerle karşılaştığı gibi işsizlik, enflasyon, yaşam mücadelesi, kaos, yolsuzluk ve sosyal gruplar arasında değer farklılaşması gibi olumsuz yan etkilerle de yüz yüze gelmiştir⁴⁴.

Ekonomide yaşanan bu gelişmelere duyarsız kalmayan halk ise, Sofya'daki ulusal meclis binası önünde toplanarak 1996 ve 1997 yıllarında bütün bir kış boyunca

⁴² DGB kabinesinin yaşadığı kriz ve DGB-HÖH koalisyonun son bulmasıyla geçici hükümete sadece BSP destek vermiştir. Ancak, BSP içindeki tüm kesimler bu hükümeti zayıf, sağ oryantasyonlu olarak nitelendirmişler, halkın güvenlik ve refahını sağlayamayacağını düşündüklerinden yeni hükümetle kendilerini özdeşleştirmekten kaçınmışlardır. 1994'te %120'ye varan enflasyon ve artan suç oranı Berov hükümetinin sonunu getirmiştir. Kolarova, a.g.m., s.5.

⁴³ Bulgaristan'ın 35 yaşındaki yeni Başbakanı Videnov iktidar için özellikle yetiştirilmiştir. 1989 öncesi Komünist Parti'si gençlik kollarının başına getirilmeden önce, Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde eğitim almıştır. "A Phoenix Phenomenon", *The Economist*, February 25, 1995, s.52.

⁴⁴ Svetla Koleva, "Old Reflexes and New Illusions in the Mass Consciousness", *Bulgaria at the Crossroads*, Ed.: Jacques Coenen-Huther, New York: Nova Science Pub., 1996, s.36.

banka sisteminin çöküşünü, yüksek enflasyonu ve kötüleşen yaşam standartlarını protesto etmiştir. Kitleler ‘taklit demokrasiye’, ‘taklit pazar ekonomisine’ ve Avroatlantik yönelimi olduğunu söyleyip hala Moskova ile bazı ilişkiler içine giren ‘taklit Batı oryantasyonlu’ dış politikaya inanmadıklarını vurgulamışlardır⁴⁵.

10 Ocak 1997’de göstericilerin parlamentoyu kuşatıp sosyalist milletvekillerini parlamento binasına hapsedmeleri ve erken seçime gitmeye zorlamaları sosyalist hükümet içinde büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Başbakan Videnov göstericilere karşı güç kullanılmasını savunurken, İçişleri Bakanı Dobrev bunu reddetmiştir. Bu kriz, 1996 sonunda yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Petar Stoyanov’un Ocak 1997’de göreve başladığında, Dobrev’i yeni bir hükümet kurulması için seçimlere gidilmesi konusunda ikna etmesi ile aşılmıştır. Yapılan seçimleri ise merkez sağda yer alan DGB büyük bir çoğunlukla kazanmış ve İvan Kostov hükümeti iktidara gelmiştir.

Yeni hükümet işbaşına gelir gelmez, ulusal para levaya istikrar kazandırmak için bağımsız bir para kurulu oluşturmuş ve daha fazla para basma yönündeki politikalara son vermiştir. Hükümet IMF ve Dünya Bankası’nın tavsiyelerine uyarak makro ekonomik göstergeleri istikrara kavuşturacak önlemler almış, verimsiz çalışan eski sanayi kuruluşlarına verilen sübvansiyonları kesmiş ve bütçe açıklarını gözle görülür bir biçimde düşürmüştür⁴⁶.

Kostov hükümetinin işbaşına gelmesiyle birlikte Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde somut gelişmeler de kaydedilmiş, Türkiye ile askeri, stratejik ve ekonomik alanlarda yoğun bir diyalog ve işbirliği çabası içerisine girilmiştir. Devlet Başkanı Stoyanov’un 1997’de Türkiye’ye yaptığı resmi ziyarette, Türk kamuoyu önünde Komünist yönetim döneminde Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığa yönelik yapılan uygulamalardan ötürü özür dilemesi, iki ülke arasındaki diyalog ve işbirliği çabalarını daha da somutlaştırmıştır⁴⁷.

⁴⁵ Elizabeth Pond, “Reinventing Bulgaria”, *Washington Quarterly*, Vol.22, Issue: 3, (Summer 99), s. 40.

⁴⁶ Bazı çevreler hükümetin aldığı bu yolsuzluğu önleme tedbirlerinin sadece muhalefetin ilişkide olduğu çevreleri kapsadığını, hükümetin de bağlantıda olduğu ve ‘Bay Yüzde On’ (Mister Ten Percent) diye adlandırılan oluşumlara dokunulmadığını iddia etmiştir. A.g.m., s.42.

⁴⁷ A.g.m., s.43.

Dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakan Yardımcısı Dimitrov ise iki ülke ilişkilerinde kaydedilen gelişmeyi takdirle karşılarken, Soğuk Savaş sonrası iki ülke ilişkilerinde kaydedilen gelişmelere yönelik şöyle bir tanımlamada bulunmuştur:

*Soğuk Savaş'ın beraberinde getirdiği kısıtlayıcıların, eskimiş ittifak mekanizmalarının ve 19.yy milliyetçilik anlayışının sona ermesiyle daha fazla işbirliği ortaya konulabilir. Bu, II. Dünya Savaşı sonrası Fransa-Almanya ilişkilerinde gerçekleşmiştir. [Aynı şekilde] Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinde de gerçekleşebilir.*⁴⁸

Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde uyumlu bir politika izleyen Kostov hükümeti aynı politikayı diğer bölge ülkeleri ile ilişkilerinde de göstermiş ve bu dönemde özellikle AB ve NATO gibi siyasi, ekonomik ve askeri amaçlı örgütlenmelere tam üyelik yönünde kararlı adımlar atılarak, Bulgar dış politikasındaki Batıya yönelimin esaslı ve kalıcı bir tercih olduğu kanıtlanmıştır. Bu olumlu gelişmelere karşın DGB'nin ülkedeki makro ekonomik dengesizlikleri gidermek amacıyla IMF ile imzaladığı program ve para kurulu yönetiminin uyguladığı politikalar ise, işsizlik ve genel refah seviyesinde kısa süreli bir düşüşe neden olduğu için kamuoyunda hoşnutsuzluk ve huzursuzluk ortaya çıkmıştır.

Belirttiğimiz bu ortamda, 17 Haziran 2001 genel seçimlerinden önce, sürgündeki Kral II. Simeon'un⁴⁹ Bulgaristan'a geri dönmesi ve II. Simeon Ulusal Hareketi (NDSV) adlı siyasi bir oluşumla seçimlere katılması, siyasal dengeleri DGB'nin aleyhine çevirmiştir. II. Simeon'un seçimlere katılması ise, onun daha sonraki aşamalarda Devlet Başkanı olmayı isteyeceği ve Bulgaristan'da monarşinin tekrar kurulmaya çalışılacağı yönündeki iddiaları arttırmış ve bu durum çok partili parlamenter sisteme yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.

17 Haziran'da yapılan genel seçimler sonucunda ise II. Simeon'un liderliğini yaptığı NDSV, seçim sonuçlarına göre, geçerli oyların % 42'sini alarak 240 sandalyeli

⁴⁸ A.g.m., s.43.

⁴⁹ II. Simeon, 1946'da Bulgaristan'ın SSCB orduları tarafından işgale uğraması ve ülke yönetiminin Komünistler tarafından ele geçirilmesinden sonra yapılan halkoylaması ile altı yaşındayken İspanya'ya sürgüne gönderilmiştir. Altı ay önce Bulgaristan'a geri dönen Simeon, Bulgar halkının büyük bir bölümünce "Kralımızı istiyoruz" sloganlarıyla karşılanmıştır. "Sandıktan Kral Çıkacak", *Milliyet*, 17 Haziran 2001.

parlamentoya 100'ün üzerinde milletvekili göndermiş, İvan Kostov başkanlığındaki DGB partisi ise tam bir seçim felaketi yaşamıştır. 1997 seçimlerinde oyların % 52'sini alan DGB, yarıdan fazla oy kaybına uğrayarak ancak % 22 oranında oy alabilmiştir. Bulgaristan Sosyalist Partisi'nin de (BSP) 1997'deki genel seçimde % 22 olan oy oranı, 4 puan düşerek % 18'e inmiştir⁵⁰. HÖH ise, "Liberal Birliği" ve çingene örgütü "Evroroma" ile ittifak halinde girdiği seçimde oyların % 7'sini almayı başararak parlamentodaki yerini korumuştur. Bu durum HÖH'ni mevcut koalisyon alternatifleri arasında belirleyici olabilecek konuma getirmiştir. Fakat yapılan açıklamalarda HÖH, ancak eşit sorumluluk temelinde kurulacak bir hükümet içinde yer alabileceğini duyurmuştur.

Belirttiğimiz seçim sonuçlarından anlaşıldığı gibi, Bulgaristan'daki hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu sağlayamamış ve bu durum, Bulgaristan'da yeni dönemde bir koalisyon hükümetini zorunlu hale getirmiştir. Ancak mevcut koalisyon alternatiflerindeki siyasal partiler birbirlerini tamamlar nitelikte olmaktan çok, birbirlerine rakip nitelikte görünmektedir. Bunun yanında Cumhurbaşkanı Petar Stoyanov'un seçimlerde açıkça DGB'yi desteklemesi ve II. Simeon'un devlet başkanlığı konusunda anayasa değişikliğini de içeren bazı hesaplarının olduğu yönündeki söylentilerin artması, ülkede çok taraflı bir 'güç ve iktidar mücadelesinin' yaşanacağına yönelik tahminler yapılmasına neden olmuştur.

Özetle, yapılan en son parlamento seçimleri Bulgaristan'daki siyasal yaşamı 'kırılgan ve çok taraflı mücadelelere açık' hale getirmiştir. Her ne kadar kurulacak yeni hükümet, Bulgaristan'ın dış politikasında izlediği Batıya yönelimde radikal bir değişikliğe gitmese de, bu yolda yapılması ve yerine getirilmesi gerekenler, iç politikaya fazlasıyla angaje olunması nedeniyle sekteye uğrayabilir. Diğer bir ifade ile yeni dönemde Bulgaristan daha çok iç politikaya angaje olurken, dış politikasında da olası 'ihmalkarlıkların' sonuçlarına katlanacaktır.

Bulgaristan iç politikasında yaşanan bu gelişmelerden daha çok, Balkanlar alt sisteminde 1992-1995 döneminde yaşanan Bosna-Hersek Savaşı ve 1996-1999 yılları arasında Kosova'da yaşanan çatışmalar, Bulgaristan'ın güvenliğine daha doğrudan

⁵⁰ "Seçimin Kralı", *Milliyet*, 18 Haziran 2001.

tehditler oluşturmuş ve Bulgaristan dış politikası üzerinde Balkanlar bölgesel sisteminin ve bu sistemdeki gelişmelerin etkisi çok daha fazla hissedilmiştir.

2. Bulgaristan'ın Dış Politikası

Bulgaristan iç politikası için çok partili siyasal hayata geçiş ve serbest seçimlerin yapılması önemli bir yenilik olurken, Komünist Partinin yeni bir isimle çok partili sistem içinde yer alması da bu değişim içindeki sürekliliği göstermiştir. İç politikada yaşanan bu gelişmelerin Bulgaristan dış politikasına yansımaları ihmal edilebilir düzeyde olurken, dış politikada değişimin esas yönünü belirleyen unsur uluslararası ve bölgesel sistem içindeki somut gelişmeler olmuştur. Özellikle Varşova Paktı'nın 1 Temmuz 1991'de dağılması, Bulgaristan'ı tam bir güvenlik boşluğuna itmiştir. Sofya yönetimi karşı karşıya kaldığı bu alışılmadık durumu Moskova ile yakınlaşarak aşmaya çalışmış, Sovyetlere karşı olacak her türlü ittifaka girmeyi yasaklayan bir andlaşma imzalama hazırlığına girmiştir⁵¹.

Andlaşmaya yönelik olarak Bulgar kamuoyunun bazı kesimlerinin dışında, en sert tepki NATO'dan gelmiştir. Batılı ülkeler NATO aracılığı ile; Avrupa'da tekrar Rusya'nın aktif rol oynayabileceği nüfuz alanları yaratılmasına izin verilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir⁵². Güvenlik algılamaları çerçevesinde ortaya çıkan bu durum ise Bulgaristan için dış politikada bir bocalama dönemi olmuştur.

Bu dönem içinde tarafsızlık bir dış politika tercihi olarak gündeme gelmişse de, gerek sistemin gerekse Bulgaristan'ın mevcut yapısının bu tarz bir politikaya uygun olmamasından dolayı 1989 sonrasında, karşı karşıya kalınan askeri, siyasal ve

⁵¹ Dışişleri Bakanı Viktor Valkov ve Savunma Bakanı Yordan Mutafov'ın aynı tarihlerde hükümete verdikleri bir raporla andlaşmanın biran önce imzalanması konusunda görüşmelere başlanmasını tavsiye etmişlerdir. Daha geniş bilgi için bakınız: Hristo Georgiev et. al., "Alternative Security Models of Republic of Bulgaria And The Change In The Concept For Defence Sufficiency", Nato "Democratic Institutions Fellowships" Programme 1996-1998, Bulgaria, Sofia, June 1998, (<http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/georgiev.pdf>), ss.10-20.

⁵² NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner Sofya'ya yaptığı ani bir ziyarette Sofya yönetimini acele kararlar almaması konusunda uyarmıştır. Sofya yönetiminin istediği ülke ile andlaşma imzalayabileceğini; ancak, bunların NATO ile ilişkilerini doğrudan etkileyebileceğini ifade etmiştir. Kjell Engelbrekt, "Redefining National Security in the New Political Environment", *Report on Eastern Europe*, 26 July 1991, Vol.2, No:30, ss.4-8.

ekonomik sorunlara tek başına çözüm bulunamaması nedeniyle ittifaklara ve bölgesel örgütlenmelere dahil olma yolu seçilmiştir⁵³.

1990'ların başındaki sekiz aylık BSP iktidarı dışında Bulgaristan, 1990-1997 döneminde çeşitli kereler NATO üyesi olmanın yanı sıra iki taraflı ve çok taraflı işbirliği projelerine katılma isteğini de ortaya koymuştur. Bu yolla Bulgaristan, bulunduğu coğrafyada kendi güvenliğini sağlayabileceğini, ekonomik ve sosyal sorunlarının üstesinden gelebileceğini düşünmüştür.

1990'da dönemin Savunma Bakanı Dobri Jurov'un "Bulgaristan'ın gelecekte mutlaka NATO'ya tam üyeliğinin gerçekleşeceğini" açıklamasıyla başlayan bu yöneliş, Brüksel Büyükelçisi'nin NATO Genel Merkezine akreditasyonu ile somut bir ivme kazanmıştır. Haziran 1991'de de NATO Genel Sekreteri M. Wörner'in Bulgaristan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında, "NATO'nun Bulgaristan'ı siyasal ve kültürel olarak Avrupa'nın bir parçası olarak gördüğünü ve sınırlarının ihlal edilemeyeceğini" ifade etmesi, Bulgaristan'a verilen bir güvence olarak algılanmıştır. Ayrıca Wörner'in "Bulgaristan askeri yetkililerinin çok yakında NATO askeri okullarında eğitilebileceğini" açıklaması da, bu ülke ile NATO arasında kurulacak yakın işbirliğinin bir bakıma sinyallerini vermiştir⁵⁴.

1992-1993 döneminde Yugoslavya'nın dağılması süreci ve Bosna-Hersek'te yaşanan savaş, Sofya yönetiminin güvensizlik ve korumasızlık hissini arttırmıştır. Bu durum, Bulgaristan için NATO üyeliğinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

1994 yılına kadar iktidarda bulunan DGB hükümeti NATO üyeliğini alternatifsiz bir seçenek olarak görmüş ve Avroatlantik entegrasyonun Atlantik kısmına bir bakıma ağırlık vermiştir. NATO ile sağlanan bu yakınlaşma sonucunda Şubat 1994'de Bulgaristan, Doğu ve Güney Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya üyeliğinde bir geçiş aşaması olarak kabul edilen Barış İçin Ortaklık (BİO) projesi kapsamına alınmıştır. Ancak Aralık 1994'deki seçimlerde iktidara gelen BSP hükümeti, Bulgaristan'ın NATO politikasında Rusya boyutunu ön plana çıkarmış ve Rusya'nın NATO dışında bırakılmaması gerektiğini savunmuştur. BSP hükümeti, Avrupa'daki mevcut yapılara

⁵³ Georgiev et. al., a.g.m., s.25-26.

⁵⁴ Engelbrekt, a.g.m., ss. 10-14.

entegre olmanın Rusya ile geleneksel bağların kaybedilmesi pahasına hayata geçirilmesinin yanlış olacağını savunmuştur⁵⁵.

Aslında Sofya yönetiminin NATO'ya üye olma isteğinin dışında, NATO'nun yeni uluslararası sistemdeki konumu, örgütün iç yapısı ve karşı karşıya kaldığı sorunlar ile NATO-Rusya ilişkileri ve NATO'nun Doğu Avrupa'dan beklentileri bu üyeliğin gerçekleşmesinde dikkate alınması gereken faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1995 yılı sonunda Rusya'nın BİO programına alınması ve NATO'nun genişleme konusundaki katı tutumuna son vermesi, Bulgaristan'ın NATO üyeliğine dair umutlarını arttırmıştır.

Bunların yanında Bulgaristan, NATO'ya üyeliği sürecinde Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduğunu bizzat Cumhurbaşkanı Jelev'in ağzından ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de 5 Temmuz 1995'de Sofya'da yaptığı müzakerelerde Bulgaristan'a bu konuda destek verileceğini açıklamıştır⁵⁶.

Bulgaristan NATO üyeliği konusunda Yunanistan'ın da desteğini almıştır. Sofya yönetimi iki ülke arasındaki sorunların çözümüne ilişkin gerekli zemini oluşturarak kendisine NATO ve AB üyeliğine giden yolu açmaya çalışmaktadır. Sofya, NATO çerçevesinde yapılan Güney Doğu Avrupa Dışişleri Bakanları ve Savunma Bakanları zirvelerinde yoğun lobi faaliyetleri ile bu dış politika hedefini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde Yunanistan ve Türkiye, NATO'nun Madrid oturumlarında Bulgaristan'ın NATO'ya üyeliğini desteklediklerini ve Avrupa'nın güney doğusunda stratejik konuma sahip böyle bir müttefikin Balkanlar bölgesinin istikrarında etkili olacağını ifade etmişlerdir⁵⁷. Bu denklem içinde, Yunanistan'ın hem NATO hem AB üyesi olduğu, Türkiye'nin ise sadece NATO üyesi olduğu dikkate alınması gereken bir gerçektir. Öte yandan hem Türkiye hem de Yunanistan, Bulgaristan'ı kendilerinin de içinde yer aldığı Batı güvenlik sistemi içine alma yönünde 'ortak' bir çaba göstermektedirler.

⁵⁵ Georgiev et. al., a.g.m., s.28.

⁵⁶ "Bulgaria must become a member of NATO", (<http://b-info.com/places/Bulgaria/news/98-11/nov04a.bta>); "Turkey Praises Bulgaria's Minority Policies", RFE/RL News Line, November 5, 1998.

⁵⁷ Nurcan Özgür, "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Gözden Geçirilmiş 2.Basım, Der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1989, s.369.

Bugün varılan noktada Bulgaristan, Avrupa'daki demokratikleşme sürecinin tamamlanabilmesi için güneydoğu Avrupa'dan ve Baltık ülkelerinden yeni üyelerin NATO'ya kabul edilmesi gerektiğini, aksi halde Avrupa'da devletler arasında güvenliklerini sağlama konusunda yaşanacak dengesizlikten yeni bir bölünmenin doğacağını savunmaktadır⁵⁸. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Nadezhda Mihaylova bu konuda gösterilecek herhangi bir tereddüdün NATO'nun stratejik vizyonuna ve moral değerlerine ters düşeceğini ifade etmiştir. Bunun yanında Bulgaristan'ın NATO üyeliğine kabul edilmesi için gerekli sorumlulukları Kosova'da yaşanan kriz sırasında da fazlasıyla yerine getirdiği düşünülmektedir⁵⁹.

Bulgaristan katlandığı maliyetler ve Balkanlarda meydana gelen krizlerde üstlendiği sorumluluklardan sonra, uğradığı ekonomik kaybın Batı tarafından karşılanacağı ve NATO üyeliğine kabul edileceğini düşünmektedir. Hatta NATO üyeliği konusunda istekli dokuz ülkenin dışişleri bakanları Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta bir araya gelerek 2002 yılında NATO üyeliğine kabul edilmeleri konusunda girişimde bulunmak için ortak bir platform oluşturma kararı almışlardır⁶⁰. Romanya Dışişleri Bakanı NATO üyeliğine kabul edilmeseler bile, dokuz ülkenin 2003 yılında Prag'da yapılacak NATO zirve toplantısına davet edilmeleri gerektiğini, bu girişimin diğer ülkeleri de üyelik için gerekli kriterleri sağlama yolunda cesaretlendireceğini ifade etmiştir⁶¹.

Bulgaristan'ın Makedon dilinin Bulgarca'nın bir lehçesi olduğunu iddia etmekten vazgeçtiğini açıklaması, Bulgaristan tarafından Makedonya'ya yönelebilecek bir toprak iddiasını ve Bulgaristan-Makedonya çatışması ihtimalini de ortadan

⁵⁸ Roland Eggleston, "Foreign Minister Appeals To NATO To Accept New Members", *Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) News Line*, February 5, 2001.

⁵⁹ Sırbistan'ın Kosova'da giriştiği etnik soykırım, Bulgaristan'ın özellikle Balkanlarda hassasiyetle üzerinde durduğu sınırların korunması ve istikrarın devamlılığının sağlanması gibi dış politika prensipleriyle çelişen bir gelişme olmuştur. Bu nedenle Bulgaristan, NATO savaş uçaklarının Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni (YFC) bombalamalarına destek vermiş, Makedonya'da konuşlandırılmış NATO birliklerinin Arnavut mültecilerin Bulgaristan'a geçişini kontrol altında tutmalarını talep etmiştir. Bulgaristan, NATO'nun YFC'ne düzenlediği hava hareketlerinde kendi hava sahasını NATO savaş uçaklarına açmış, YFC ile olan batı sınırı boyunca uçakların uçuşuna izin vermiştir. "Bulgaria allows Nato use of airspace", *BBC News Online Europe*, May 4, 1999.

⁶⁰ NATO üyeliği konusunda istekli dokuz ülke; Arnavutluk, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Makedonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dır. Joseph Fitchett, "NATO Growth Spurt Unlikely by 2002", *International Herald Tribune*, (<http://www.ihf.com/IHT/DIPLO/00/jf052300.html>), May 23, 2000.

⁶¹ Eggleston, a.g.m.

kaldırmıştır. İki ülkenin bu konuda ortak bir deklarasyon yayınlamış olması bu konudaki ciddiyetlerini de ortaya koymuştur. Bu girişim aynı zamanda her iki ülke açısından NATO üyeliğinde bir ön koşul olan aday ülkelerin komşularıyla toprak anlaşmazlıklarını çözümlemiş olması prensibiyle de bağdaşmaktadır⁶². Bulgaristan ile NATO arasında 21 Mart 2001’de imzalanan memorandumla NATO birliklerinin süresiz olarak Bulgaristan topraklarında konuşlandırılması konusunda mutabakata varılmıştır. Bu gelişmeler Bulgaristan’ın NATO üyeliği konusundaki kararlılık ve azmini gösteren somut gelişmeler olarak dikkat çekmektedir⁶³.

Bulgaristan’ın AB ile ilişkilerine bakıldığında ise; ilk temaslar 1990 yılında başlamıştır. AB’nin Bulgaristan’ı 24’ler Grubu’nun PHARE Programı⁶⁴ içerisine almasının ardından IMF, Avrupa Kalkınma Bankası ve Brüksel Ticaret ve Ekonomi Andlaşmaları imzalanmıştır. Bu süreç, Cumhurbaşkanı Jelev ve Dışişleri Bakanı Ganev’in AB çerçevesinde gerçekleştirdiği görüşmelerle devam etmiştir⁶⁵. 1994 yılında AB Bakanlar Konseyi’nin onayladığı Ortaklık Andlaşması’nın Şubat 1995’te yürürlüğe girmesiyle Bulgaristan ortaklık statüsünü kazanmıştır. 1997’de gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi’nde ise Bulgaristan, ikinci aşamada üyeliğe alınması kararlaştırılan devletler arasına dahil edilmiştir⁶⁶.

Maastrich Andlaşması ile bir bakıma AB’nin ortak dış politika ve savunma örgütü olarak öngörülen Batı Avrupa Birliği (BAB), 1992’de Bulgaristan’ın da içinde bulunduğu dokuz Doğu Avrupa ülkesi ile bir Danışma Forumu oluşturmuş ve yürütülen

⁶² Ron Synovitz, “Resolution Of Macedonian Language Dispute Clears NATO Hurdles”, *RFE/RL News Line*, February, 12 1999.

⁶³ “Bulgaria To Allow Permanent Access To Nato Troops”, *RFE/RL News Line*, March 21, 2001.

⁶⁴ 1990’da yürürlüğe konan PHARE Programı ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine ekonomik destek verilmesi amaçlanmıştır. Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya ve üç Baltık Ülkesi ile Ortaklık Andlaşmaları imzalanmış ve bu ülkelerin Pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmak için acil ekonomik destek ve yardımlar devreye sokulmuştur. Pascal Fontaine, *A New Idea For Europe: The Schuman Declaration – 1950-2000*, 2nd Edition, Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 2000, s.24.

⁶⁵ 8 Mart 1993’te AB ile Ortaklık Andlaşması imzalanmasına rağmen, Bulgaristan AB pazarlarına mukayeseli olarak üstün olduğu ürünleri satabilme hakkını elde edememiş ve kalkınma fonlarından da yararlandırılmamıştır. AB bunların işletilmesini mevzuatın tamamlanmadığını gerekçe göstererek ertelemiştir. Stephane Lefebvre, “Bulgaria’s Foreign Relations in the Post-Communist Era: A General Overview and Assessment”, *East European Quarterly*, Vol.28, Issue: 4, (Winter 1994), s.557.

⁶⁶ Ilko Ezkenazi and Krasimir Nikolov, “Relations with the European Union: Developments to date and prospects”, *Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions*, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996, ss.189-193.

ikili ilişkilerle de Bulgaristan'ın güvenlik sorununa siyasal ve hukuksal garantiler sağlanmaya çalışılmıştır⁶⁷.

Genel olarak Bulgaristan'ın Batılı örgütlenmelerle ilişkilerini yakınlaştırmaya, genişletmeye ve derinleştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Ancak, böylesi bir dış politika yaklaşımının güvenlik konusunda uluslararası kurumsal ve hukuksal garantilerin yetersizliği sorununu dikkate alması gerekmektedir. Kurumsal garantilerin ortaya konması uluslararası örgütlere, koşullara ve bu yapılar içinde temsil edilen devletlerin isteklerine de bağlıdır. Bulgaristan'ın doğrudan bir güvenlik sorunuyla karşılaşması ise, iç politikasındaki gelişmelere, ekonomik koşullara, jeopolitik konumundan kaynaklanan bölgesel sorun, çatışma ve ittifak kümelenmeleri ve ülke içindeki etnik azınlıklarla ilgili yürüttüğü politikalara bağlı olabilir.

Batı Avrupa'ya entegre olma ve toprak bütünlüğünü korumak için uluslararası garantiler sağlama amacıyla olan Bulgaristan'ın, etnik azınlıklarla ilgili sorunların çözülmesi ve iç barışın sağlanması konusunda attığı adımlar, Sofya'yı adım adım AB'ne yaklaştırmaktadır. Ülkedeki Türk azınlık düşünüldüğünde bu sayede Türkiye ile ilişkilerin sorunsuz yürümesi de sağlanmaktadır. Ancak etnik azınlıklar konusu dahil bazı temel konularda AB ile uyuşmayan Türkiye, daha köklü bir 'ilişkiler yumağına' sahip olsa da Bulgaristan'ın AB'ne entegre olma hızına sahip olamamıştır⁶⁸.

Bulgaristan'ın AB ile ilişkileri son dönemde dikkate değer bir ivme kazanmış ve tam üyelik konusunda somut gelişmeler yaşanmıştır. AB, tam üyelik müzakerelerinin yürütüldüğü ülkeleri müzakerelere başlangıç tarihini esas alarak iki gruba ayırmış ve 1 Ocak 2003'den önce Birliğin yeni üyeler almaya hazır olmadığını bildirmiştir⁶⁹. Bulgaristan tam üyeliğe alınma konusunda yapılan bu ayırmada, Romanya, Letonya, Litvanya, Malta ve Slovakya ile ikinci aşamada tam üyeliğe kabul edilecek ülkeler arasında yer almaktadır. Buna rağmen Birliğe üye ülkelerin adalet ve içişleri bakanları 15 Mart 2001'de Brüksel'de, Bulgar vatandaşlarının üye ülkelere vize almadan giriş

⁶⁷ Bulgaristan, BAB ile resmi ilişkiler içerisine girdiği Şubat 1991'den sonra, 1992'de Danışma Forumu, Mayıs 1993'de Roma'da Doğu Avrupa ülkeleri ile işbirliğinin kurulmasını, Mayıs 1994'te işbirliğinin güçlendirilmesini amaçlayan bakanlar toplantısı kararlarını desteklemiş ve BAB kapsamında kurulan Çalışma Grubu'nun faaliyetlerine katılmıştır. Özgür, a.g.m., s.370.

⁶⁸ Bulgaristan, tam üyelik müzakerelerinin 2000 yılında başlatılması konusunda Aralık 1999'da yapılan Helsinki Zirvesi'ne davet edilirken, aynı zirvede Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir.

⁶⁹ "Enlargement", BBC News Online Europe, December 4, 2000.

yapabilmeleri ve seyahat edebilmeleri yönünde bir karar almıştır⁷⁰. Bu karara göre Bulgar vatandaşları üye ülkelere vizesiz giriş yapma ve en fazla üç ay süreyle üye ülkelerde seyahat etme hakkını elde etmişlerdir⁷¹.

AB'nin genişlemeden sorumlu Komisyon temsilcisi Guenter Verheugen 21 Mart 2001'de Bulgaristan Dışişleri Bakanı ile Sofya'da yaptığı müzakerelerde, Bulgaristan'ın tam üyelik için öngörülen düzenlemelerde beklenenden daha iyi bir performans sergilediğini ve 2004 yılından önce tam üyelik müzakerelerini tamamlayabileceğini ifade etmiştir⁷². Yine aynı görüşmede Verheugen, "siyasi istikrarın yerleştirilmesi ve Avrupa'ya entegrasyon konusunda konsensüs sağlanmasına öncelik verilmesi" gerektiğini dile getirmiş ve AB'nin Bulgaristan'ı stratejik açıdan önemi yadsınamayacak bir bölgede istikrar kaynağı bir ülke olarak gördüğünü söylemiştir⁷³.

Bulgaristan'ın AB'ne tam üyeliğinin Türkiye'den önce gerçekleşmesi, Birliğin Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni (AGSK) NATO dışında somut biçimde oluşturması ve işletmeye başlamasıyla Bulgaristan kendini bir yol ayrımında bulabilir. Güvenliğini sağlama konusunda NATO üyeliğini göz ardı etmesi durumunda ise, Bulgaristan ve Türkiye ayrı yapılar veya dengeleme denklemleri (AB içerisinde yer almış bir Bulgaristan-AB'ne tam üyeliği gerçekleşmediği için ABD ile stratejik ilişkilerini daha da pekiştirmiş bir Türkiye) içerisinde yer alabilirler. Böylesi ayrışmalar ve dengelemeler şu an için somutlaşmamışsa da, AGSK'nin NATO dışında varolması ve AB üyesi olmayan ülkelerin karar mekanizmaları dışında tutulmasına ilişkin görüşler bunun kesinlikle gerçekleşmeyebileceği anlamına gelmemektedir.

Bütün bunların yanında Bulgaristan, Batı ile ittifak ilişkisi içine girebilmenin, Türk azınlığa karşı yürüttüğü asimilasyon kampanyasına son vermesi ve Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesine bağlı olduğunun da farkına varmıştır. Cumhurbaşkanı Jelev'de, resmi ağızdan küçük devletlerin güvenlik ve ulusal bağımsızlıklarının, uluslararası ve bölgesel sistemlerdeki ittifak ve entegrasyon gibi oluşumlar çerçevesinde garanti altına alınmasında özel bir fırsata sahip olduklarını ifade ederken, 1990 sonrası oluşan

⁷⁰ "EU Lifts Visa Regime For Bulgarians", RFE/RL News Line, March 16, 2001.

⁷¹ "EU Dropping Visa for Bulgarians", Reuters, March 16, 2001.

⁷² "EU Commissioner Says Bulgaria's Accession May Be Accelerated", RFE/RL News Line, March 22, 2001.

⁷³ A.g.m.

uluslararası sistemde büyük bir güce itaat etmenin ve bu yolla destek sağlamanın geçerli bir strateji olamayacağını vurgulamıştır⁷⁴.

1990'ların başından itibaren Bulgaristan'ın Türkiye ile yakınlaşması, bu ülkenin Batılılaşma çabaları çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu durum Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin gelişmesini de sağlamıştır. Ancak aynı dönemde Bulgaristan, Yunanistan ile olan ilişkilerini de geliştirmeye çalışmış ve iki ülke arasında bir denge politikası izlemiştir⁷⁵.

Özetle günümüzde Bulgar dış politikasının dört temel ayak üzerine kurulu olduğu ifade edilebilir:⁷⁶

- *“Dış politikada ideolojik yaklaşımdan sıyrılmak,*
- *Avrupa oryantasyonu (uluslararası sorunlarda Batı Avrupa'nın benimsediği yaklaşımları uygulamak),*
- *Konsensüs ve şeffaflık yoluyla dış politikada demokratikleşmeyi sağlamak,*
- *Karar alma sürecinde pragmatizm ve rasyonalite”*

Bu unsurların dışında Bulgaristan'ın özellikle Balkanlara yönelik dış politikası düşünüldüğünde ise,

- *Çok taraflılık (bölgesel bir güçle ittifak ilişkisi içine girmemek)*
- *Eşit uzaklıkta durma (bölgesel anlaşmazlıklardan uzak durmak) gibi prensiplerin esas alındığı görülmektedir⁷⁷.*

B. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'deki iç dinamiklerin; iş çevrelerinin, kamuoyunun ve sivil toplum örgütlerinin Türk dış politikasına olan ilgisi artmıştır. Bu ilginin artışı, 12 Eylül Askeri darbesi sonrasında, 1983'de yapılan ilk çok partili

⁷⁴ Engelbrekt, a.g.m., ss. 14-15.

⁷⁵ Dimitar Tzanev, “Bulgaria's International Relations after 1989: Foreign Policy between History and Reality”, *Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions*, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996, ss.185-186.

⁷⁶ Ekaterina Nikova, “Changing Bulgaria in the Changing Balkans”, *Balkans: A Mirror of the New International Order*, Ed.: Günay Göksu Özdoğan – Kemâli Saybaşı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995, s.192.

⁷⁷ A.g.m., s.192.

genel seçimlerin Türkiye’de çok partili yaşama geçişi sağlamasının ve kamuoyunun ‘özgürleşme’ ve ‘demokratikleşme’ yönünde somut taleplerinin gündeme gelmesinin önemli bir rolü vardır. Ancak, Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikası oluşturulurken söz konusu dinamiklerin varlığı göz ardı edilmese de, Türkiye’nin de içinde yer aldığı uluslararası ve bölgesel sistemin yapısı dış politika yönelimlerinin temel belirleyicisi olmaya devam etmiştir.

1. Türkiye’nin İç Politikası

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası gerçekleştirilen ilk çok partili seçimlere sadece üç siyasi parti katılabilmiş ve seçimler sonucunda; Türkiye’de 1979-1980 döneminde yürütülen ekonomik programın arkasındaki isim, Turgut Özal’ın, kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) seçimleri kazanmıştır⁷⁸. Seçimlerden sonra Özal başbakan olurken, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) de Cumhurbaşkanlığı Konseyi’ne dönüştürülmüştür. Yeniden şekillenen bu siyasal ortamda ANAP, sağlayacağı açılımlar ve elde edeceği halk desteği ile hükümet olarak iktidarını pekiştirebilir, askerlerin kendisi üzerindeki baskısını dengeleyebilirdi.

Gerçekten de ANAP’ın iktidara gelişiyle, 1980 anayasasında eski siyasetçiler üzerindeki siyaset yapma yasağı 6 Eylül 1987’de halkoylaması ile kaldırılmış, sabit döviz kuru uygulaması ile tarifeler ve ithalat kısıtlamalarına son verilmiş bu sayede Türk ekonomisi serbest pazarlara açılırken, genel olarak Türk toplumunda serbestleşme ve özgürleşmeye ilişkin isteklilik ve inanç da pekiştirilmiştir⁷⁹.

1980’lerin sonunda Türk siyasal yaşamına merkez sağda ve merkez solda yer alan Doğru Yol Partisi (DYP), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) gibi yeni partiler; adım atarken, radikal ve “yeşil” partilerin kurulmasıyla siyasi yelpaze iyice çeşitlenmiş, alternatifli hale gelmiştir⁸⁰. Türk siyasal yaşamında bunlar yaşanırken, artan enflasyon ve buna paralel satın alma gücünde yaşanan düşüş ANAP’ın toplumsal tabanını aşındırmıştır. Mart 1989’da yapılan yerel seçimler ise ANAP’a yönelik desteğin ne derece azaldığını somut biçimde ortaya koymuştur. Aynı dönemde, Cumhurbaşkanı

⁷⁸ Zürcher, a.g.e., s.411.

⁷⁹ Zürcher, a.g.e., ss.413-416; Zeyno Baran, “Corruption: The Turkish challenge”, *Journal of International Affairs*, Vol. 54, Issue:1, (Fall 2000), s.133.

⁸⁰ A.g.e., s.415.

Kenan Evren'in görev süresi sona ermiş, muhalefet partilerinin cumhurbaşkanlığı için yapılan meclis oturumunu boykot etmelerine rağmen, Turgut Özal cumhurbaşkanı seçilmiştir⁸¹. Bu noktadan sonra, bir bakıma Türkiye'de özgürleşme ve serbestleşmeye olan istekliliğin ortaya çıkışında motivasyon faktörü olan Özal, görelî olarak sağlanan bu 'özgür, serbest ve demokratik' ortamda dengelerin tersine işlememesi konusunda etkili olabileceği bir statüye yükselmiştir.

Özal'ın ANAP'tan ayrılması parti içinde kendi döneminde uyumlu yürüyen liberal, demokrat ve muhafazakar eğilimler arasındaki ilişkileri uyumdan, mücadeleye doğru taşımış, zaman zaman Özal'ın üstü örtülü de olsa ortaya koyduğu tercihler hem parti içinden, hem parti dışından sert eleştiriler almıştır. Parti dışından yapılan eleştiriler özellikle, hükümetin haksız bir seçim yasası sayesinde iktidarda olduğu ve kamuoyu yoklamalarının hükümetin halk desteğini kaybettiği yönünde yoğunlaşmıştır.

Bu türlü bir baskı sonucunda gerçekleştirilen 20 Ekim 1991 parlamento seçimlerini DYP, ANAP karşısında kazanmış, ancak; ANAP da kamuoyu yoklamalarının ortaya koyduğundan daha fazla oy almıştır. Seçimlerde SHP %20 oranında oy alırken, en önemli başarıyı Refah Partisi (RP) elde etmiştir⁸². Seçimler sonucunda, merkez sağda yer alan ANAP ve DYP bir koalisyon hükümeti kuramazken, DYP-SHP koalisyonuyla kurulan hükümet iktidara gelmiştir. DYP-SHP koalisyonuyla kurulan hükümet zaman zaman Cumhurbaşkanı Özal ile ters düşmüş, Nisan 1993'de cumhurbaşkanının ölümüne kadar geçen sürede iki taraflı bir güç mücadelesi yaşanmıştır.

Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünden sonra, Süleyman Demirel cumhurbaşkanı seçilmiş; ANAP'ta Mesut Yılmaz, DYP'de de Tansu Çiller'in parti genel başkanlıklarına seçilmesiyle Türk siyasal yaşamına yeni yüzler girmiştir. Bu isimler Türk siyasal yaşamında yeni olsa da, siyasal söylemleri açısından birbirlerine alternatif olamayan bu iki partinin liderleri, alternatif, somut çözüm önerileri üreterek değil, 'birbirlerini karalayarak' istikrar bozucu siyaset anlayışını benimsemişlerdir⁸³. Çözüm üretmeyen bu siyaset anlayışı kamuoyunu her iki partiden de uzaklaştırırken, 1995

⁸¹ Turgut Özal, Celal Bayar'dan sonra seçilen ikinci sivil cumhurbaşkanıdır. A.g.e., s.417.

⁸² A.g.e., s.423.

⁸³ Baran, a.g.m., s.139.

genel seçimleri öncesi yapılan yerel seçimlerde RP'nin elde ettiği oy oranları ise kamuoyu tercihlerinin hangi yöne doğru kaydığını göstermiştir.

Aralık 1995'de gerçekleştirilen genel seçimlerde en fazla oyu RP kazanırken, ANAP ve DYP, 'eşitlik, adalet ve paylaşım' gibi ilkelerle hareket eden ve islami eğilimi olduğu iddia edilen bu siyasal partiyi iktidara getirmemek için bir koalisyon oluşturmuşlar ve merkez sağda bütünleşmeyi sağlamak için bir araya gelmişlerdir⁸⁴. Ancak, bu siyaseti kişisel mücadelelere indirgeyen söz konusu iki siyasal ismin birlikteliği uzun süreli olmamış ve ANAP-DYP koalisyonu kısa süre sonra son bulmuştur⁸⁵.

Bundan sonra gündeme gelen DYP-RP koalisyonu (REFAH-YOL Hükümeti) on üç ay devam etmiş ve varılan anlaşma sonucunda dönüşümlü başbakanlık sistemi benimsenmiştir. Bu sayede başbakan olan RP lideri Necmeddin Erbakan iç politikada ve dış politikada farklı bir takım uygulamalar ve arayışlar ortaya koymuştur. İç politikada, İslamiyet içinde farklı anlayışları temsil eden topluluklara ve bunların liderlerine yakınlaşmaya çalışırken, dış politikada da aynı dine (İslamiyet) mensup olmayı referans alıp, Endonezya, Libya, İran gibi ülkelerle alışlagelmişin dışında ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır⁸⁶. Her iki yöneliş de Türkiye'nin önceden beri sürdürdüğü ittifak ilişkilerini bozacak, mevcut rejim ve düzeni sona erdirecek ve yalnızlaştıracak girişimler olarak algılanmış, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri bu konudaki rahatsızlığını somut biçimde ortaya koymuştur.

27 Şubat 1997'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında ortaya konan on sekiz maddelik Türkiye'nin laik, demokratik yapısının korunacağına ilişkin önlemler listesi hem REFAHYOL hükümetine yönelik sert bir uyarı sayılmış, hem de Türk siyasal hayatında sivil sistemin normal demokratik süreçle sorunsuz bir hükümet

⁸⁴ A.g.m., s.140.

⁸⁵ Mesut Yılmaz, Tansu Çiller'e yönelik TBMM'de görüşülen yolsuzluk önergeleri ve iddiaları konusunda RP ile hareket etmiş, bunun üzerine Tansu Çiller koalisyon hükümetini terk etmiştir. Tansu Çiller, kendisine yönelik iddialar konusunda RP lehine oy kullanırsa, DYP-RF koalisyonun söz konusu olabileceğini belirterek, RP'nin önüne red edilmeyecek bir teklif de koymuştur. A.g.m., s.141.

⁸⁶ A.g.m., s.141.

oluşturamadığını iddia eden ‘postmodern bir darbe’ olarak adlandırılmıştır⁸⁷. Mevcut baskılar karşısında REFAHYOL hükümeti Haziran 1997’de istifa etmiştir.

Bundan sonra ANAP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve bu iki partiye dışarıdan destek veren Demokrat Türkiye Partisi (DTP), ANASOL-D hükümetini kurmuş ve başbakan Mesut Yılmaz olmuştur. Kurulan bu yeni hükümet, devletin elinde bulunan enerji dağıtım istasyonlarının özelleştirmesi girişimleriyle, Türkiye’ye yakın çevresinden enerji sağlamak için yaptığı anlaşmalar ve protokollerle dikkat çekmişse de, bu girişimlerde ANAP’a mensup bakanların ve milletvekillerinin usulsüz davrandığını açığa çıkaran kanıtların bulunması ve ANAP’ın bazı yeraltı örgütleriyle ilişkisinin ortaya çıkması sonucu Kasım 1998’de TBMM’nde yapılan oylamayla Mesut Yılmaz görevinden uzaklaştırılmıştır⁸⁸.

Nisan 1999 genel seçimlerinin Türk siyasal hayatında merkez sağda ve merkez solda milliyetçilik anlayışı farklı iki partiyi ön plana çıkarması (DSP-Milliyetçi Hareket Partisi MHP) iç politikada yaşanan ‘yolsuzluk, kişisel çıkar ve çekişme’ odaklı siyasete yönelik bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Bu tepkinin iç politika boyutunda; DSP ve MHP’nin iç politikada temiz, dürüst ve ahlaklı siyaset üretebileceği yönündeki inanç, dış politika boyutunda ise Türkiye’nin çevresinde ve uluslararası sistemde yaşanan değişimden sonra karşısına çıkan ekonomik kalkınmaya yönelik fırsatların kişisel değil, ulusal ve toplumsal çıkar adına kullanılacağına dair güven yer almaktadır.

Genel seçimler sonrası DSP ve MHP’nin hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememesi, ANAP’ı da koalisyon partisi olarak tekrar iktidara taşımıştır.

2. Türkiye’nin Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana Türk dış politikası iki önemli eksen üzerinden şekillenmiştir. Standart, pratik ve stratejik kaygılar (örneğin: Sovyet ideolojik ve fiziksel yayılmacılığına karşı egemenliğin ve toprak bütünlüğünün

⁸⁷ A.g.m., s.141.

⁸⁸ A.g.m., s.142.

korunması, ülkenin batılı, modern ve laik yapısının korunması) ve Türkiye'ye özgü tarihsel faktörler (Osmanlı tarihi, kültürel, stratejik ve dinsel mirası)⁸⁹.

1945'den itibaren ise, Soğuk Savaşın varlığı Türk dış politikası için belirleyici bir faktör olmuştur. Bu durum bir taraftan Türkiye'nin NATO'ya üyeliği sonucunu beraberinde getirirken, diğer taraftan siyasal yaşamımızdaki Batı yöneliminin pekişmesi de sağlanmıştır. Bu noktada Türkiye'nin kültürel, siyasal ve ekonomik yaşantısında Batılı standartları benimsedikçe, Sovyetlerden gelen tehdidi de bir bakıma bertaraf edebileceği düşünülmüştür. Sonuçta genel ve soyut olarak belirtirsek; Türk dış politikasında 'Batı kendisinden olanın tehdit altında kalmasına izin vermez' gibi bir düşünceyle hareket edilmiş olduğu ileri sürülebilir⁹⁰.

1991'de SSCB'nin dağılması, Batı ile yakın bağlar kurma temeline dayanan ve uzun süredir devam eden belirttiğimiz geleneksel dış politika anlayışını etkilediği gibi, Türk dış politikası bazı önemli gerçeklerle de yüz yüze gelmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde 'siyah' ve 'beyaz' gibi bir karşıtlığın olmadığı bir ortamda, Osmanlı mirasının kendisine bıraktığı, etnik-milliyetçi bağları dikkate almak ve stratejik pozisyonunu gözden geçirmek durumunda kalmıştır.

Özetle, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin dış politikasının ve güvenlik algılamalarının belirlenmesinde Türk toplumunun duyarlılığı ve tarihsel deneyimleri etkili olmaya başladığı gibi, Türkiye'nin güvenlik öncelikleri çerçevesinde diğer devletlerin de içerisinde yer aldığı, yeniden şekillenen uluslararası ve bölgesel sistemler de yeni bir anlayışla dikkate alınmaya başlanmıştır⁹¹.

İlk olarak değişen uluslararası sistem içinde, güvenlik politikalarında ve karar vericilerin algılamalarında kamuoyunun rolü ön plana çıkmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sırasında Türk dış politikası görece olarak Sovyet gücünün çevrelenmesi gibi bir amaçla sınırlandırılmışken, geçen on yıllık sürede Türkiye'nin dış politika ufku bir bakıma genişlemiştir. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğuda yaşanan günlük gelişmeler hem güvenlikle ilgili tartışmaların odağına oturmuş, hem de kamuoyu içinde etkili bir

⁸⁹ Kemal H. Karpat, "Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Ed.: Kemal H. Karpat, Madison: University of Wisconsin Press, 1996, s.1.

⁹⁰ A.g.m., s.1.

⁹¹ Ian O. Lesser, "Turkey in a Changing Security Environment", *Journal of International Affairs*, Vol.54, No:1, (Fall 2000), s.183.

rol oynamaya başlamıştır. Özellikle kökenleri Balkanlara, Kafkaslara hatta Orta Asya'ya dayanan Türk vatandaşları, örgütlü ya da örgütsüz, bu gelişmeler karşısında seslerini yükseltmeye başlamışlardır⁹².

Bu etkenlerin dışında, Türk siyasal hayatında 1980 sonrasında tekrar çok partili hayata geçişle birlikte, devletçi ekonomik anlayıştan piyasa ekonomisine geçişin sağlanması, Türkiye'yi ekonomide büyümeyi gerçekleştirmeye ve uluslararası platformlarda pazar aramaya da yöneltmiştir. İhracat oryantasyonlu bu yeni ekonomik anlayış Türkiye'nin ilgisini Orta Doğuya, Balkanların yeni gelişen ekonomilerine, Kara Denize ve Sovyetlerden yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlere yöneltmiştir⁹³. Kısacası, Türkiye'nin dış ilişkilerinde ekonomik önceliklerin artan önemi, girişimci gurupların ve ticaretle uğraşan kesimlerin dış politika oluşumundaki önemini arttırmıştır. Bu durum, dış politika ve güvenlik politikalarındaki geleneksel bakış açısına, uluslararası sistemin değişmesiyle birlikte uluslararası (transnationalist) unsurların da eklenmesi sonucunu getirmiştir. Bu etkenler neticesinde ise Türkiye gelenekselleşmiş tarafsızlık politikasından, bölgesinde işbirliğine dayalı güvenlik politikalarına ve dış ilişkilerinde çok taraflılığa doğru yönelmiştir⁹⁴.

Sonuç olarak Türkiye'nin de içinde yer aldığı uluslararası ve bölgesel sistemdeki değişikliklerin yeni fırsatlar ortaya çıkarmasıyla, Türk dış politikası daha önce tanımladığından çok daha farklı temeller üzerinde oluşturulmaya başlamıştır. Bu yönde ortaya konan söylem ve eylemler Türk dış politikasının kendini hissettiren (self-assertive), yeni aktiflik (new activism) ve çok yönlü aktiflik (multilateral activism) gibi kavramlarla tanımlanmasına neden olmuştur⁹⁵.

Türkiye'nin iç dinamiklerinde yaşanan değişim yanında; SSCB'nin dağılması ve Doğu Bloku'nun yıkılması, Irak'ın Körfez Savaşı'nda yenilmesi, İran'ın Irak'la birlikte ABD'nin ambargosuna maruz kalması ve Suriye'nin Sovyet desteğini yitirmesi gibi

⁹² Paul B. Henze, "Türkiye: 21.Yüzyıla Doğru", *Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, Der.: Ian O. Lesser ve Graham E. Fuller, Çev.: Yaşar Bülbül, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000, s.4.

⁹³ Ali Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and The Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, Vol. 54, Issue:1, (Fall 2000), s.6.

⁹⁴ A.g.m., s.15.

⁹⁵ Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, Vol. 54, Issue: 1, (Fall 2000), s169.

etmenlerden kaynaklanan kısa süreli bir güç boşluğunun da, Türkiye'yi ve içinde yer aldığı bölgesel sistemi etkilediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Sistemde meydana gelen bu boşluk ise, Türkiye'nin izlediği 'temkinli' dış politika anlayışını kolayca terk edemeyeceğini de göstermiştir⁹⁶. Belirttiğimiz bu gelişmeler Türkiye'nin hem coğrafi olarak hem de etnik olarak bağlantılı olduğu bölgelerdeki rolünü daha da arttırabileceği yeni fırsatlar yarattığı gibi, yeni riskler ve engelleri de beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye, enerji hatlarının güvenliğinin sağlanması, nükleer ve konvensiyonel silahların çoğalmasının kontrol altına alınması, kontrolsüz göçün, silah ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi gibi bölgeler arası sorunların çözümünde önemli roller üstlenebilecek konuma gelmiştir. Zira bir çok ABD'li gözlemci de Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişimlere rağmen Türkiye'nin, bu sorunların yoğun biçimde yaşandığı Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar gibi coğrafyalarda güvenlik ve istikrarı sağlayabilecek önemli ülkelerden biri olduğunu vurgulamaktadır⁹⁷.

Türk dış politikası açısından uluslararası politikada jeostratejik önemini korumak, bölgesel istikrarı sağlamak, etnik çatışmaların Türkiye'ye yayılmasını önlemek ve ihracata dayalı ekonomik gelişme stratejisinin sürdürülmesini sağlayacak yeni pazarlar bulmak ve bunların istikrarını sağlamak somut dış politika hedefleri olarak tanımlanmıştır. Türkiye bu dış politika hedeflerine ulaşmak için, özellikle Balkanlar ve Kafkaslarda Müslüman-Türk topluluklarını ilgilendiren sorunlara karşı, kamuoyundan gelen yoğun baskılarla tek taraflı ve aktif bir tutum izlemeye zorlanırken, doğrudan ittifak ilişkisi içinde olduğu ya da olmadığı diğer güçlerin bu bölgelere yönelik çıkar algılamaları ise temkinli bir dış politika izlenilmesini gerekli kılmıştır.

Özetle, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikası kendi coğrafyasında bir hareket alanı ve serbestisi kazanmıştır. Ancak, bu hareket alanının da sınırları vardır. Türkiye açısından önemli olan riskleri ve tehditleri, fırsatları ve çıkarları olabildiğince iyi değerlendirebilmek ve dış politika hedeflerini gerçekleştirebilecek açılımlarda bulunabilmektir. Balkanlar, Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğuda yeniden şekillenen ve gelişen ekonomik ve siyasal ilişkilerin büyük oranda Türkiye lehine olduğu gibi iyimser

⁹⁶ A.g.m., s. 169.

⁹⁷ Ian O. Lesser, "Western Interests in a Changing Turkey", (<http://www.rand.org/publications/MR/MR1241/mr1241.chap4.pdf>), ss.9-19.

değerlendirmeler yapılsa da, bu bölgelerle yeni yeni kurulan bire bir ilişkilerin neredeyse yarım yüzyıla yaklaşan bir geçmişe sahip ABD ve Batı Avrupa ile olan ilişkilerin yerine ikame edilmesi pek de mümkün görünmemektedir.

III. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlarda çok yönlü yeni ilişkilerin ve odaklaşmaların yaşanması, ‘tekrar Balkanlaşma’ (rebalkanisation) ile ‘Avrupalılaşıma’ süreçlerinin bir arada gelişmesine neden olmuştur. Totaliter yönetimler sonrası iktidara geçen hükümetlerin başlattığı siyasi ve ekonomik reformların bekleneni vermemesinin yanı sıra, ekonomik krizlerin yaşanması ve devletler açısından güvensizlik ve savunmasızlık algılarının artması gibi gerçeklerle de karşı karşıya kalınmıştır.

Bu yeni dönemde Türkiye, Yunanistan dışındaki bölge devletleri tarafından, en az düzeyde soruna sahip olunan, komşu bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’nin bu konumu kazanmasında Bulgar hükümetinin izlediği asimilasyon politikası ve ardından gelen zorunlu göç politikasına karşı takındığı geleneksel temkinli dış politika tavrı etkili olmuştur. Türk kamuoyunun gösterdiği duyarlılık ve reaksiyonel tavra karşın, Ankara Bulgaristan’ın Türk azınlığa yönelik uygulamalarını uluslararası platformlarda kınama yoluna gitmiş, kendisi doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır. Burada Ankara yönetimi, Sovyetlerin koruyuculuğunu ve himayesini kaybeden Bulgaristan’ın uluslararası prestijini yeniden kazanma endişesi içine gireceğini düşünmüştür. Türkiye’nin bu yöndeki tutumu bir taraftan Bulgaristan’ı ülkedeki Müslüman ve Türk azınlıkların sorunlarını daha hızlı bir şekilde çözmeye yöneltirken, diğer taraftan özellikle BKP’nin yürüttüğü ‘Türkiye, Bulgaristan’da yeni bir Kıbrıs yaratmak istiyor’ şeklindeki kampanyaların da haksızlığı ortaya çıkmıştır⁹⁸.

A. YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI SÜRECİNDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Yugoslavya’da yaşanan krize yönelik hem Türkiye hem de Bulgaristan genel olarak ‘aktif tarafsızlık’ olarak adlandırılabilir bir dış politika tutumu izlemişler,

⁹⁸ Birgül Demirtaş-Coşkun, “The Exemplary Relationship in the Balkans: Turkish-Bulgarian Relations in the Post-Cold war Era”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1999, ss.43-45.

Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan edinceye kadar Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunmuşlardır. Ancak bu iki cumhuriyetin bağımsızlıklarını ilan etmesinden sonra hem Sofya hem de Ankara yönetimleri, silahlı kuvvetlere başvurulmaması gerektiğini ve AGİK'ne üye ülkelerin sorunun çözümüne yönelik çabalarını desteklediklerini vurgulayarak, 1992 kışında Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in bağımsızlıklarını tanımışlardır⁹⁹.

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Türkiye herhangi bir çekince belirtmeden Makedonya'yı tanımış, Bulgaristan ise ayrı bir Makedon ulusunun varlığını kabul etmemekle birlikte, Makedonya'ya karşı toprak iddialarının olmadığını ve eski Yugoslavya'nın sınır dokunulmazlıklarını desteklediğini açıklamıştır¹⁰⁰. Bu açıklama ile Bulgaristan yeni dönemde dış politikasının tatmin, istikrarın ve güvenliğin sağlanması ve işbirliği gibi temel prensiplere dayandığını da göstermiştir.

1992'de başlayan Bosna-Hersek savaşı ise kendi içinde çok partili rejimi yerleştirmeye çalışan ve azınlıklar arasındaki ilişkileri sağlamlaştıran, iç barışı kurmayı amaçlayan Bulgaristan açısından, endişe verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bulgaristan, Bosna-Hersek'teki savaşın dinsel eksenlerde Balkanlara yayılacak bölgesel bir savaşa dönüşmesinden ve Bulgaristan'daki Müslüman-Türk azınlıklar nedeniyle hem Bulgaristan'ı bir savaşın içine sürüklemesinden hem de Türkiye ile ilişkilerinin etkilenmesinden endişe duymuştur.

1993 yılı içerisinde Bulgaristan'ın Makedonya'yı tanınması ve Sırbistan'a uygulanan BM ambargosuna katılması, Yunanistan ve Sırbistan ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bulgaristan bu savaş sırasında uluslararası toplumla birlikte hareket etmişse de, iç politikada Bosna-Hersek'teki savaş konusunda farklı yaklaşımlar gündeme gelmiştir¹⁰¹.

⁹⁹ Özgür, a.g.m., ss.349-350; Şule Kut, "Turkish Diplomatic Initiatives For Bosnia-Herzegovina", *Balkans; A Mirror of the New International Order*, Ed.: Günay Göksu Özdoğan and Kemâli Saybaşılı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995. ss.297-298.

¹⁰⁰ Ivanka Nedeva, "Balkan Troubles, Bulgarian Hopes", *World Policy Journal*, Vol. 11, Issue:3, (Fall 1994), s.3.

¹⁰¹ Parlamentonun sol kanadında Sırp yanlısı görüşler egemen olurken, sağ kanat soruna insan haklarının korunması ve uluslararası toplumun genel yaklaşımları çerçevesinde bakılması gerektiğini iddia etmiştir. Özgür, a.g.m., s.362.

Sofya yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'nin 'Barış Gücü'nün Bosna'ya gönderilmesi kararını ve bunu takip eden benzer nitelikteki karar ve uygulamaları desteklemişse de, Balkan ülkelerine Barış Gücüne asker göndererek destek vermemeleri çağrısında bulunmuş ve Türkiye'nin bölgeye Barış Gücü çerçevesinde asker göndermesine karşı çıkmıştır¹⁰². Bu noktada Bulgaristan, hem din ve etnisite temelinde başlayacak yeni bir çatışmaya hizmet etmemek ve aktif tarafsızlık prensibiyle çelişmemek hem de Türk askerinin bölgeye gidişinden sonra Bulgaristan içinde Boşnaklarla dinsel bağı olan HÖH'nin Bulgaristan'ın tarafsızlığını zedeleyecek girişimlerde bulunmasına engel olmak gibi kaygılar taşımıştır¹⁰³.

Özetle, Bosna-Hersek'te yaşanan savaş konusunda Türkiye ve Bulgaristan'ın yaklaşımları; sınırların korunması, Balkanlarda saldırgan milliyetçiliğin yayılmasının önlenmesi ve istikrarın sağlanması konularında örtüşmüştür.

B. TÜRK AZINLIĞA YÖNELİK POLİTİKALAR VE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER HAREKETİ'NİN (HÖH) TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Haklar ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) salt bir halk hareketi olmanın ötesinde, Haziran 1990'da yapılan ilk çok partili demokratik seçimlerde parlamento'ya girmiş ve Bulgaristan siyasal yaşamında dikkate değer siyasal bir aktör haline gelmiştir¹⁰⁴. Ekim 1991'de yenilenen seçimlerde DGB ile işbirliği yapan HÖH bir taraftan DGB'nin iktidara taşınmasını sağlarken, diğer taraftan parlamentoda 23 milletvekili ile temsil edilme hakkını elde etmiştir. Bu haliyle parlamentoda dengeleyici konuma gelen HÖH, azınlıkların siyasal yaşamda örgütlü bir şekilde temsil edilmesini de sağlamıştır¹⁰⁵. Aynı

¹⁰² Sofya hükümeti 1994 yılında Barış Gücünde görevli Türk askerlerin topraklarından geçişine izin vermeyeceğini açıklamış, bu Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde kısa süreli bir gerginliğe neden olmuştur. A.g.m., s.363.

¹⁰³ Parlamentoda yapılan oylamada BSP'nin karşı oylarına rağmen, DGB, HÖH ve diğer grupların olumlu oylarıyla BM Barış Gücü'ne Makedonya'ya gitmek üzere bir geçiş koridoru sağlanması izni verilmiştir. A.g.m., s.364.

¹⁰⁴ Haklar ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) 1991 yılı başında üye sayısını 100.000'e çıkarmış ve partinin yayın organı niteliğinde 'Haklar ve Özgürlükler' adıyla bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Parti'nin lideri Ahmet Doğan bu haliyle HÖH'nin BSP'den sonra Bulgaristan'da ikinci büyük parti olduğunu duyurmuştur. Mariana Lenkova, "Turks of Bulgaria", *Minorities In Southeast EUROPE*, Center for Documentation and Information on Minorities in Europe - Southeast Europe (CEDIME-SE), (www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-bulgaria-turks.PDF), s.13.

¹⁰⁵ Krassimir Kanev, "From Totalitarianism to Constitutional State", *Bulgaria At The Crossroads*, Ed.: Jacques Coenen-Huther, New York: Nova Science Publishers, s.64.

dönemde yapılan yerel seçimlerde HÖH temsilcileri belediye meclisi üyelikleri ve belediye başkanlıkları da kazanmışlardır. 1994 yılında parti içinde bir bölünme gerçekleşmişse de yapılan seçimlerde HÖH, oyların % 5.4'ünü alarak Bulgaristan parlamentosunda 15 sandalye elde etmiştir. 1997 yılındaki seçimlere % 4'lük ülke barajı nedeniyle Ulusal Kurtuluş Koalisyonu Birliği adı altında bir koalisyona dahil olarak katılan HÖH, bu seçimler sonucunda da parlamentoda temsil edilme hakkını kazanmıştır¹⁰⁶.

HÖH'nin, DGB kabinesine verdiği desteğin Bulgaristan siyasal yaşamında belirleyici olması ve daha sonrasında Luben Berov'un (1993-1994) başbakanlığa aday gösterilmesinde de inisiyatif kullanması, ülkedeki Türk azınlığın haklarının garanti altına alınması açısından önemli gelişmeler olmuştur. DGB-HÖH koalisyonu sayesinde 1991-1992 eğitim-öğretim döneminde devlet okullarında seçimlik Türkçe dersleri okutulmaya başlanmış ve Bulgar Ulusal Radyosu haftanın belirli saatlerinde Türkçe yayın yapmaya başlamıştır¹⁰⁷. Ayrıca Haziran 1992'de parlamentoda, 1989 Eylülünden önce Türkiye'ye göçen ve Bulgaristan'daki taşınmazlarını satan ya da satmak zorunda kalan, ya da bu durumda olup da Türkiye-Bulgaristan sınırının kapanmasından ötürü mağdur olan kimselere yönelik olarak, mal varlıklarının geri verilmesi konusunda bir karar da alınmıştır. Bunun dışında ülkedeki Türklerin, Ermenilerin, Çingenelerin, Yahudilerin ve Ulahların kültürel örgütlerinin faaliyete geçmesine de izin verilmiştir.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, Türklerin ülkede sayıca en büyük azınlığı oluşturmaları ve yoğun bir şekilde Türkiye sınırına yakın olan bölgelerde yerleşmiş olmalarının genel anlamda hem Bulgaristan'ın Türkiye'ye yaklaşımında hem de ülkedeki Türk toplumuna karşı izlenen politikalarda bir güvensizlik kaynağı oluşturduğu söylenebilir. Bu nedenle Bulgaristan'daki Türk azınlık, her zaman Türkiye'nin bir nüfuz alanı ve HÖH ile birlikte 'Türkiye'nin Beşinci Kolu' olarak nitelendirilmiş ve gerektiğinde Türkiye tarafından siyasi bir koz olarak kullanılabileceği iddia edilmiştir.

Özellikle BSP ve milliyetçi çevreler tarafından iç politikada propaganda malzemesi olarak kullanılan bu iddialar, zaman zaman iddia olmanın ötesine de

¹⁰⁶ Lenkova, a.g.m., s.14.

¹⁰⁷ Kanev, a.g.m., s.65.

geçmiştir. 1991 ve 1992’de Anayasa Mahkemesi’nde HÖH’nin kapatılması ve parlamentoda temsilinin engellenmesine yönelik davalar açılmıştır. Türkiye bu gelişmeleri kaygı verici bulmuş ve Bulgaristan’daki Türk azınlığın politik yaşamdan soyutlanmasının, toplumsal yaşamdan dışlanması anlamına geleceğini ifade etmiştir¹⁰⁸. Türkiye’nin bu yöndeki açıklamaları özellikle 1989-1994 döneminde Bulgaristan tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.

HÖH’ini doğuran ve gelişimini etkileyen tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar ile bu koşullardaki niteliksel ve sayısal değişimler ve Hareketin Bulgar yasama ve yürütme organlarındaki etkinliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir¹⁰⁹. Örneğin, Hareketin Türk ve Müslümanların sorunlarını temsil etme ve savunma misyonunu yüklenerek azınlık sorununun Türkiye ve Bulgaristan arasında bir gerginliğe dönüşmesini engellediği ve bunun bir dış politika aracı olarak kullanılmasını önlediği savunulmaktadır. Her ne kadar bu gelişme, Türk azınlık lehine işleyen bir durum gibi görünse de, Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman topluluğun çıkarlarının ve geleceğinin küçük bir grup tarafından denetim altına alındığı da karşı tez olarak ileri sürülmektedir. Bu görüşün doğruluğunun ispatlanmasında parti içinde karar mekanizmasında etkili olan grubun kimlere bağlı olduğunun tespit edilmesi yol gösterici olabilir. Bulgar milliyetçileri arasında yaygın olan görüşlerden biri, HÖH’nin Türkiye tarafından finanse edildiği ve parti lideri Ahmet Doğan’ın da Türkiye’nin piyonu olduğu yönündedir. Bir diğer görüş de HÖH içindeki ayrılıklara dikkat çekerek, partinin ‘beyin takımını’ oluşturanların aslında eski ajan ve BKP üyesi olduklarını, şimdi de BSP tarafından yönetildiklerini ve bu partinin aslında ‘zavallı Müslümanları ve Türkleri’ istismar ettiğini iddia etmektedir. Bu görüşü DGB içinden bazı çevreler savunmaktadır¹¹⁰.

Bu farklı yaklaşımlara rağmen HÖH, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve bu ilişkilere de etki edebilen insan hakları örgütleri ile ilişkileri bakımından önem taşımaktadır. Türkiye, HÖH’ni Bulgaristan siyasal sürecinde meşruiyeti tartışmasız, yasal ve Türk azınlığın haklarını temsil eden bir siyasal parti olarak gördüğünü ifade

¹⁰⁸ Özgür, a.g.m., s.351.

¹⁰⁹ Alexander Andreev, “The Political Changes and Political Parties”, *Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions*, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996, ss.35-36.

¹¹⁰ Özgür, a.g.m., s.352.

etmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımı Bulgaristan'da HÖH'ne yönelik önyargıların aşılmasını sağlamışsa da, HÖH Bulgaristan'daki Türklerin sorunlarına bütünüyle cevap verebilen bir siyasal oluşum haline gelememiştir.

Son dönemde Ulusal Hak ve Özgürlükler Hareketi (UHÖH) adı ile HÖH'ne alternatif bir siyasi partinin Bulgaristan siyasal yaşamına girmesi, Bulgaristan'da yapılacak genel seçimler öncesi diğer partilerin bu alternatif oluşumu HÖH'nin etki alanını azaltmak için kullanmasına olanak sağlamıştır. UHÖH lideri Güner Tahir, HÖH lideri Ahmet Doğan'ın 1985'te başlayan isim değiştirme kampanyasının "fikir babası ve ideologu" olduğunu iddia ederek, HÖH'nin gerçekten Müslüman-Türk azınlığın çıkarlarını temsil etmediğini iddia etmektedir. Böylesi bir bölünmenin ise azınlık statüsündeki bir topluluğun çıkarlarına ne derece hizmet edebileceği ve karar mekanizmaları içinde yer alıp alınamayacağı sorulması gereken önemli sorulardır¹¹¹.

Genel olarak Jivkov yönetiminin devrilmesinden sonra Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın durumu dikkate alındığında, Kasım 1989'dan sonra Bulgaristan'da şekillenen siyasal anlayışın ülkede yaşayan Türk azınlığın durumunda iyileşme sağlanabilmesi açısından olumlu gelişmeler kaydettiği söylenebilir. Bu süreç içerisinde Bulgaristan'da yaşayan Türkler kendi adlarını seçme özgürlüğüne kavuşmuşlar, dini inançlarının gereklerini rahatça yerine getirmeye başlamışlar, Türkçe eğitim ve öğretim olanaklarına tekrar kavuşmuşlardır. Bu olumlu gelişmeler özellikle DGB'nin iktidarda olduğu 1992-1993 ve 1997 ve sonrasındaki dönemlerde daha da hızlanmıştır¹¹².

Türkiye, iki ülke arasında imzalanan dostluk, iyi komşuluk, işbirliği ve güvenlik anlaşmalarının yanı sıra, Mayıs 1989'dan sonra Türkiye'ye göç etmiş ve Bulgaristan'da kalmış Türk azınlığın durumuna ilişkin bazı taleplerde bulunmuştur. Bu amaçla Ankara yönetimi, Mayıs 1989'dan sonra Türkiye'ye göçenlerin kazanılmış sosyal ve ekonomik haklarının (emeklilik maaşı gibi) Türkiye'ye devrine ilişkin işbirliği yapılmasını talep etmiştir. Bu talebe 1997 sonrası ikinci kez kabineyi kuran DGB hükümetince olumlu yanıt verilmiştir. Başbakan Ivan Kostov'un Kasım 1998'de gerçekleşen Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında imzalanan bir anlaşma ile

¹¹¹ "Bulgaristan'daki Türk Partileri Birbirine Düştü", *Akşam*, 26 Aralık 2000.

¹¹² "Human Rights and Democratization In Bulgaria", Prepared by the Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe Washington, DC September 1993, (<http://www.house.gov/csce/bulgarep93.html>).

devamlı olarak Türkiye’de yaşayan Bulgar vatandaşlarına Bulgaristan’ın ödediği emekli maaşlarının ve sosyal yardımların Türkiye Cumhuriyeti devleti aracılığı ile aktarılması kararlaştırılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda bu kapsamda Türkiye’de 40-50.000 kişinin bulunduğu tespit edilmiş ve maaş ödemelerine başlanmıştır¹¹³.

Türkiye’nin üzerinde durduğu bir başka konu da, Bulgaristan’ın güneydoğusunda Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde karşı karşıya kalınan ekonomik güçlüklerin ve geri kalmışlığın giderilmesine ilişkin çalışmalar yapılmasıdır. Ankara bu bölgelerde yaşayan Türk azınlığın ekonomik güçlükler nedeniyle sürekli olarak Türkiye’ye göç etme eğilimi içinde olduğunu ve böyle bir göç hareketinin de varolduğunu dile getirmiştir. Ankara yönetimi bu göç hareketinin önüne geçebilmek için çocuklara yönelik vize sınırlamaları getirmiştir. Bu yöndeki sınırlandırma göç hareketini engelleyememiş, Türkiye ve Bulgaristan’da yasadışı yollardan insan kaçakçılığı yapan illegal örgütlenmelerin oluşmasına neden olmuştur¹¹⁴. Türkiye, bu göç dalgasının mevcut istihdam açığı, işsizlik, vergi kaybı gibi sorunları daha da büyütmesinden endişe etmekte ve Türk azınlığın Bulgaristan’da başlanan altyapı ve enerji üniteleri gibi girişimlerde istihdam edilmesini amaçlamaktadır¹¹⁵.

Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığa ilişkin üzerinde durulması gereken bir başka konu da eğitim ile ilgilidir. HÖH tüm Bulgar okullarının müfredatında Türk dili eğitiminin yer alması gerektiğini savunmuştur. Bu talep Bulgar milliyetçiler arasında hoşnutsuzluk yaratınca, 1991 yılında Bulgaristan parlamentosu Türkçe eğitimin sadece devlet okulları dışında verilmesini öngören bir Eğitim Yasasını Ekim 1991’de onaylamıştır. Birkaç ay sonra göreve başlayan Eğitim Bakanı bu politikayı revize etmiş ve Bulgaristan’daki okulların devlet tarafından değil de belediyeler tarafından kontrol edildiğini dikkate alarak, Türkçe eğitimin normal müfredat dışında öğretilmesi sağlanmıştır. 1989 sonrası Bulgaristan’daki okullarda Türkçe öğretebilecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için iki yüksekokul açılmış ve bir Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuştur. Bunların yanında, Sofya ve Şumen Üniversitelerinde Türk Dili Eğitimi ve

¹¹³ Ivanka Nedeva (Atanassova), “The Impact of Ethnic Issues On The Security Of South Eastern Europe”, Report Commissioned by the NATO Office of Information and Press, June 1999, (<http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/atanassova.pdf>), s.45.

¹¹⁴ “Bulgarian police arrest people-smugglers”, BBC News Online Europe, March 7, 1998.

¹¹⁵ Nedeva, “The Impact of.....”, a.g.m., s.45; “Human Rights and”, a.g.m.

Edebiyatı okutulmaya tekrar başlanmıştır. Bu gelişmelere rağmen son yapılan nüfus sayımlarına göre yetişkin Türkler arasında yüksekokul ve üniversite eğitimi almış olanların genel nüfus içindeki oranı %2 iken, bu oran Bulgarlar arasında % 20.2'dir¹¹⁶.

Türk azınlığın çoğunlukta bulunduğu bölgelerdeki yerel yönetimlere katılım hakkının tanınması da Türk azınlık açısından dikkate alınması gereken bir noktadır. Rodoplar bölgesindeki çoğu Türk kökenli HÖH üyesi belediye başkanları merkezi hükümetten kendi bölgelerinde kapatılan devlet işletmelerinin araç-gereçlerini ve binalarını talep etmişler; ancak, HÖH hareketine duyulan güvensizlik nedeniyle bu taleplerine olumlu yanıt alamamışlardır. Dahası merkezi hükümet, Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelerin ekonomik gelişimine ve kalkınmasına yönelik ciddi politikalar geliştirmemiştir¹¹⁷. Diğer taraftan Rodoplar bölgesinin dağlık ve Türkiye sınırına yakın alanlar olması Komünist yönetim sırasında bu bölgelere uygulanan ayrı statüye benzer bir uygulamanın gündeme geleceği beklentisini doğurmuştur. Ancak, iç politikada yaşanan istikrarsızlıklar bu beklentilerin gerçekleşmemesi ve bu bölgelerdeki geri kalmışlığa çözüm bulunamaması ile sonuçlanınca, burada yaşayan Türkler merkezi hükümetin uygulamalarına yönelik hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir.

Özetle, Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde tüm Balkan ülkelerine örnek olabilecek nitelikte olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, örnek olabilecek bu ilişkilerin ve yaşanan gelişmelerin bu özelliğini koruyabilmesi Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın iki ülke ilişkilerinde bir 'sorun' şeklini alıp almamasıyla da yakından ilgilidir. Öte yandan, artık blok önderlerinin belirlediği bir ilişki söz konusu olmadığından taraflar mevcut güç dengesi sisteminde ilişkilerini karşılıklı yarar temeline oturtarak geliştirmeye çalışmaktadırlar.

C. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ (KEİ) ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Karadeniz çevresindeki ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesinin aşamalı bir biçimde oluşturulmasını hedefleyen bir proje olarak 25 Haziran 1992'de İstanbul Deklârasyonu ile yaşama geçirilmiştir. Başlangıçta

¹¹⁶ Nedeveva, "The Impact of Ethnic", a.g.m., s.40.

¹¹⁷ A.g.m., s.40.

bu projeye on bir ülke imza atmıştır. Aynı tarihte imzalanan Boğaziçi Deklerasyonu ile de imzacı ülkeler aralarında barışçı ilişkiler kurma hususunda mutabakata varmıştır. Son olarak Yalta'da 5 Haziran 1999'da Devlet veya Hükümet başkanları tarafından imzalanan KEİ Şartının 1 Mayıs 1998 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle, KEİ bölgesel bir ekonomik örgüt haline gelmiştir¹¹⁸.

Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Moskova'nın da dahil olduğu bir platformda ilgilenmesi, İran'ın bölge ülkelerine yönelik sunduğu İslamcı modele karşılık laik bir model olarak Moskova'dan da destek bulmuştur¹¹⁹ Türkiye KEİ çerçevesinde görece olarak gelişmiş altyapısı ile yeni bağımsızlıklarını kazanmış bu cumhuriyetlere yönelik olan ABD ve AB yardımlarının aktarılması açısından işlevsel bir kanal olarak görülmüştür. Diğer taraftan Türkiye, Karadeniz bölgesinde Ankara merkezli aktif bir işbirliğinin, Balkanlarda Yunan nüfuzunu dengeleyebileceği ve bölgesel bir ekonomik güç olarak konumunu güçlendirebileceğini düşünmüştür¹²⁰.

Bulgaristan ise Balkanlarda yaratılacak bir ekonomik işbirliği alanının tüm bölge ülkelerini Avrupa'ya daha çok yakınlatacağı düşüncesinden hareket ederek KEİ'ne yaklaşmıştır. Bu sürecin bir taraftan Bulgaristan'ın ekonomik çıkarlarına hizmet ederken, diğer taraftan ekonomi politikalarının koordinasyonu sayesinde bölgede eşit şartlarda yürümeyen ekonomik rekabetin önüne geçebileceği savunulmuştur¹²¹. Diğer taraftan Bulgaristan, 10 Aralık 1992'de yapılan KEİ toplantısında da ülkesinin dış ekonomik ve politik önceliklerine müdahale edilmesine izin verilmeyeceğini ifade etmiştir.

Ayrıca yeni bir bağımlılık ilişkisi içine girmek istemediği ve ulusal bağımsızlığının yeniden tehlikeye girmesinden korktuğu için de, 'Karadeniz

¹¹⁸ İmzacı ülkeler; Türkiye, Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Azerbaycan'dır. Ayrıca son olarak Almanya ve Fransa'ya gözlemci statüsü tanınmıştır. Böylece Polonya, Tunus, İsrail, Mısır, Slovak Cumhuriyetleri, İtalya ve Avusturya ile birlikte KEİ'nde gözlemci devlet sayısı 9'a çıkmıştır. DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 2000, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/disekono/oik529.pdf>), ss.47-48.

¹¹⁹ Ian O. Lesser, "Köprü mü Engel mi ? Soğuk Savaşın Ardından Türkiye ve Batı", *Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, Der.: Ian. O. Lesser ve Graham E. Fuller, (Çev.) Yaşar Bülbül, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000, s.131.

¹²⁰ İbrahim S. Canbolat, *Yeni Dünya ve Türkiye: Aşkın Olma Zamanı*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, s.73.

¹²¹ Nikova, a.g.m., s.195.

Parlamenteerler Asamblesi' kurulması fikrine karşı çıkmıştır. Bunun yerine iki taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve KEİ çerçevesinde Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında kültürel ve ekonomik işbirliğinin yaygınlaştırılmasını savunmuştur¹²². Bu gelişmelere rağmen Bulgaristan, 26 Şubat 1993 tarihinde Bulgaristan ve Yunanistan dışındaki KEİ üyesi ülkelerin katılımıyla kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenteerler Asamblesine daha sonra üye olmayı uygun bulmuştur.

Bulgaristan başlangıçta Balkanlarda çok taraflı ve özellikle kurumsal niteliği olan işbirliği girişimlerine tereddütle bakmıştır. Bu anlamda Bulgaristan'ın KEİ'ne katılımı temkinli olmuştur. Özellikle sosyalistler ve milliyetçiler işbirliği derecesine ve niteliğine yönelik bazı çekincelerini ortaya koymuşlardır. Aslında bu kaygılar, uluslararası sistemi Doğu-Batı karşıtlığında görmeye devam etmenin bir sonucudur. Dağılan Doğu Bloku ülkeleri ile böyle bir platformda tekrar yakın ilişkiler kurmanın, Batı ile kurulması düşünülen işbirliğine alternatif olmasından ve Türk ekonomisinin Bulgaristan'ı hakimiyet altına almasından endişe edilmiştir¹²³.

Bulgaristan'ın belirttiğimiz bu endişelerine rağmen, KEİ'nin asıl amacı ekonomik olmakla birlikte kısa vadede siyasi bir oluşum olarak rol oynamaktadır. Bu bağlamda da KEİ, bölgedeki anlaşmazlıkların yumuşatılması ve karar vericilerin diyaloglarının artırılması için elverişli bir zemin oluşturmaktadır.

Ancak, KEİ üyesi ülkelerden büyük bir kısmının birbirinden farklı ekonomik yapılarının olması, sahip oldukları ekonomik verilerin, kavramların, tanımların, sınıflamaların ve milli muhasebe sistemlerinin farklılığının getirdiği sorunlar, ticari ve finansal mevzuattaki boşluklar, karar alma mekanizmasındaki güçlükler, finans imkanlarının kısıtlılığı, dış ticaretin henüz serbest döviz ile yapılmaması, paralarının konvertibil olmaması, yüksek işsizlikten kaynaklanan problemler, üye ülkeler arasında geliştirilmeye çalışılan ekonomik işbirliğini olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerdir¹²⁴.

¹²² Lefebvre, a.g.m., s.455.

¹²³ DPT, a.g.r., s.50.

¹²⁴ A.g.r., s.50.

D. TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNDE SİYASİ, ASKERİ VE STRATEJİK BOYUT

İki kutuplu sistemde güvenliğini bütünüyle Sovyet desteğine dayandıran Bulgaristan'ın, 1990'ların başından itibaren Sovyet desteğini kaybetmiş olması ve ekonomik sıkıntı içinde bulunması, Bulgaristan'ı diğer ülkelerle askeri politikalarını ve ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Bulgaristan içinde bulunduğu bu ortamda güvenlik arayışına yönelmiş; ancak bunu daha fazla silahlanarak değil, çevresindeki komşularıyla ikili andlaşmalar imzalayarak ve silahların sınırlandırılması konusunda öneriler getirerek gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş sonrası şekillenen bu yeni dönemdeki güç dengesi sistemi içinde, her bir devletin güvenliğini birebir kendi imkanlarıyla ya da ittifaklara girerek çözmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu ortamda Bulgaristan'ın güvenlik arayışı, Balkanlarda istikrar, sınırların korunması, silahlanmanın önlenmesi gibi prensipleri esas alan Türkiye'nin dış politika amaçlarıyla birebir örtüşmüştür. Bu doğrultuda 1991 yılından itibaren iki ülke arasında üst düzeyde askeri temaslar başlatılmış, Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş'in Bulgaristan'a yaptığı ziyaret sırasında "Sofya Belgesi" olarak adlandırılan bir belge imzalanmıştır. Bu belge ile iki ülke, askeri eğitim konusunda işbirliği yapma ve sınırlarına 15 km. mesafede askeri tatbikat yapmama konusunda mutabakata varmışlardır. Aynı şekilde 1992 yılında Bulgaristan Başbakanı'nın Türkiye'yi ziyareti sırasında da 'Dostluk, İyi Komşuluk ve Güvenlik Andlaşması' imzalanarak ilişkiler biraz daha geliştirilmiştir¹²⁵.

Bu aşamadan sonra Türkiye-Bulgaristan ilişkilerindeki askeri ve stratejik boyut, iki ülke sınırlarının güvenliği ve bu sınırlardan gerçekleşen yasadışı ticaretin önlenmesi, askeri alanda işbirliği yapılması ve PKK'nın Bulgaristan'daki faaliyetlerinin önüne geçilmesi konularında yoğunlaşmıştır¹²⁶.

¹²⁵ İlhan Uzgel, "Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, Der.: Gencer Özcan ve Şule Kut, İstanbul: Buke Yayıncılık, 2000, s.409.

¹²⁶ 1990'ların başından itibaren bölge ülkeleri hem birbirlerini, hem de Türkiye'yi adeta 'yeniden keşfetmişler', bu durum Türkiye sınırlarından ticaret, ziyaret ve göç amaçlı yoğun bir insan hareketi yaşanmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde böylesi bir hareketliliğe alışık olamayan sınır kapıları ve geçiş noktaları, uyuşturucu ve insan kaçakçılığının en azından bir süre kolayca yürütülmesine neden olmuştur. Ancak son dönemde Bulgar ve Türk gümrük yetkililerinin işbirliği ile sınırlardan gerçekleşen uyuşturucu kaçakçılığının önüne geçilmiştir. Bulgar yetkililer 4 Mayıs

Yukarıda belirttiğimiz bu unsurların dışında, Soğuk Savaş sonrasında devlet kaynaklı askeri tehditler Türkiye-Bulgaristan örneği düşünüldüğünde beklenmedik bir biçimde azalmış ve neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Sistemin bir özelliği olarak bu kez devletler uluslararası nitelik gösteren, kontrol edilemeyen, ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getiren organize suç tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır. Kontrol edilemeyen para girişiyle ülke ekonomisindeki dengeleri bozan, yasadışı oluşumları teşvik ettiği için toplumsal huzuru olumsuz etkileyen ve genel olarak toplumsal sağlığı tehdit eden kaçakçılığa karşı Türkiye ve Bulgaristan'ın da içinde yer aldığı Balkan ülkeleri, ortak hareket etme kararı almışlardır. Bu amaçla Türkiye, Bulgaristan ve Romanya Devlet Başkanları Türkiye'de 16 Nisan 1998'de bir araya gelerek, her üç ülkenin sınırlarında ve ötesinde gerçekleşecek suçlarla mücadele etme konusunda müzakerelerde bulunmuşlardır. Yapılan toplantılarda her üç ülke de bu konuda görüş alışverişinde bulunmayı kabul etmiştir¹²⁷.

Bu gelişmeler Soğuk Savaş sonrası devletlerin karşı karşıya kaldığı tehditlerde farklılaşma ve çeşitlenme olduğunu göstermektedir. Bu açık tehditlerden benzer şekilde etkilenen devletler (örneğin: Türkiye ve Bulgaristan) bunlarla mücadele konusunda ortak payda da buluşabilmişler ve iki kutuplu yapı içindeki ilişkileri sıfır toplamı niteliğinden çıkararak her iki taraf açısından da pozitif toplamı olabilecek bir dış politika tavrı içerisine girmişlerdir.

Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde çok yönlü etkisi olan ülke sınırlarının belirlenmesi ve sınırlardan yapılan geçişlere yasal düzenlemeler getirilmesi konusunda da 4 Aralık 1997'de Başbakan Mesut Yılmaz'ın Bulgaristan'a yaptığı ziyaret sırasında bir dizi andlaşma imzalanmıştır¹²⁸.

İki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etkide bulunan bu ziyaretin ardından, söz konusu iki ülke arasındaki askeri işbirliği, bölgesel platformlarla ve girişimlerle de

2000'de yaptıkları bir açıklamada, Türkiye-Bulgaristan sınırındaki geçişlerde 2000 yılı Ocak ayından beri 500 kiloya yakın eroin ele geçirdiklerini, bu oranın 1999 yılına göre iki misli olduğunu ifade etmişlerdir. Bulgaristan bundan sonra sınırlarında organize suçlara karşı sıkı tedbirler alacağını ifade etmiş ve sınır kontrol noktalarının sayısını arttırmıştır. "More heroin seizures in Bulgaria", **BBC News Online Europe**, 4 May, 2000.

¹²⁷ "Balkan presidents discuss cross-border crime", **BBC News Online Europe**, April 16, 1998.

¹²⁸ "Turkey and Bulgaria settle long-standing border dispute", **BBC News Online Europe**, December 5, 1997.

pekiştirilmektedir. Örneğin; 12 Ocak 1999'da Atina'da gerçekleştirilen Güney ve Doğu Avrupa ülkeleri Savunma Bakanları toplantısında bir araya gelen Türkiye, Bulgaristan, İtalya, Yunanistan, Romanya, Makedonya ve Arnavutluk Savunma Bakanları, Balkanlar bölgesi için ortak bir operasyon gücü oluşturma konusunda andlaşmaya varmışlardır. Bu andlaşmaya göre, oluşturulacak operasyon gücünün öncelikli olarak Türkiye'nin yönetiminde Bulgaristan'ın Plovdiv kentinde konuşlandırılması, Yunanistan'ın da siyasi ve askeri komite faaliyetlerini yürütmesi kararlaştırılmıştır¹²⁹.

Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde her iki taraf açısından doğrudan bir güvenlik sorunu oluşturan bir başka konu da, PKK'nın Bulgaristan'da örgütlenmesi ve barınması konusudur. Türkiye 1993'den itibaren KEİ çerçevesinde yapılan toplantılarda, PKK'nın faaliyetlerinin Avrupa'nın genelinde yasal düzenlemelerle ve güvenlik tedbirleri ile kısıtlanmasından sonra Balkanlara doğru çekildiğini üye ülkelere duyurmuş ve bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Doğu-batı yönünde yürütülen kaçakçılık faaliyetlerinde önemli bir geçiş noktası olması, ülke içinde zaman zaman siyasi istikrarsızlıkların meydana gelmesi ve yasal düzenlemelerdeki boşluklar, Bulgaristan'ın PKK için potansiyel bir üs haline gelmesine yol açmış, bu durum da her iki ülke ilişkilerini güvenlik boyutuyla daha da önemli bir hale getirmiştir.

PKK tarafından 1994 yılı ortalarından itibaren Bulgaristan'ın kuzeyindeki bölgelerde yaşayan Alevi Türkler arasında, Alevi Türklerin Kürt olduğuna dair propaganda faaliyetleri yapılmış, 1 Mayıs 1995'de 'Kürt Üniversite Öğrencileri Örgütü' Türkiye'nin Kuzey Irak hareketini Türkiye Büyükelçiliği önünde Türk bayrağını yakarak protesto etme girişiminde bulunmuştur¹³⁰. Bunun üzerine Türkiye, Bulgaristan'daki Büyükelçisi Yalçın Oran aracılığı ile Bulgar makamlarını PKK'nın ülkedeki faaliyetleri konusunda uyarılmış ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Oran açıklamalarında, PKK birimleriyle ülkede yaşayan Kürtler arasındaki farkın dikkate alınması gerektiğini ve PKK'nın uyuşturucu, insan ve silah kaçakçılığı ile kendine rant sağlayan yasadışı terörist bir örgüt olduğunu ifade etmiştir¹³¹.

¹²⁹ "Southeast European countries to set up common military force", BBC News Online Europe, January 12, 1999.

¹³⁰ Özgür, a.g.m., s.375.

¹³¹ Özgür, a.g.m., s.375.

1995’de İçişleri Bakanı L. Naçev, Bulgaristan’da Suriye, Lübnan, Irak ve Türkiye’den gelen 9000 dolayında Kürt yaşadığını; ancak, ülkede PKK faaliyetlerinin bulunmadığını, Kürtlerin de Asya ve Batı Avrupa yönünde seyahat ettiklerini ve bu bölgelerde PKK ile bağlantılarının olabileceğini açıklamıştır¹³². Bunların yanında, Bulgaristan’daki siyasi partilerin PKK ve ülkede yaşayan Kürtlere yönelik tutumlarında bir farklılık söz konusu olmuştur. BSP ve bazı milliyetçi sol partiler PKK’ya sempati duyduklarını gösteren girişimlerde bulunurken, DGB, PKK konusuna sempatiyle yaklaşmaktan çok, bu yasadışı bölücü örgütün Türkiye-Bulgaristan arasındaki diplomatik müzakerelerde bir koz olarak kullanılabileceği izlenimini vermiştir¹³³. İç politikanın bu değişken doğasına rağmen, 16 Şubat 2001’de Bulgaristan’ın Plovdiv kentinde yapılan ve Türkiye, Bulgaristan ve Romanya devlet başkanlarının katıldığı üçlü zirvede, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Petar Stoyanov, PKK’nın Bulgaristan topraklarındaki faaliyetlerine asla izin verilmeyeceğini ifade etmiştir¹³⁴.

Türkiye ise, iki ülke ilişkilerini doğrudan etkileyebilecek böyle bir konuda hukuki ve siyasi girişimlerde bulunmuştur. İlk girişim 1992’de imzalan Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Andlaşması çerçevesinde iki ülkenin de birbirlerinin istikrar ve güvenliğini tehdit edecek, bölücü ve yıkıcı faaliyetlere kendi ülkelerinde izin vermeyecekleri yönünde yükümlülük altına girmiş olmalarıdır. Şubat 1995’de imzalanan uyuşturucu kaçakçılığı ve terörle mücadele edilmesini karara bağlayan andlaşma ve 16 Nisan 1998’de Antalya’da Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasında imzalanan ‘Örgütlü Suç ve Terör Eylemleriyle Mücadele Andlaşması’ bu yönde atılan girişimleri daha da pekiştirmiştir¹³⁵. Son dönemde İçişleri Bakanı Sadettin Tantan’da Bulgaristan’a yaptığı bir gezi sırasında Ulusal Parlamento Güvenlik Komisyonu Başkanı Yordan Bakalov ile görüşmüş ve PKK’nın Bulgaristan’daki Türk işadamlarından haraç toplamasına engel olunması gerektiğini ifade etmiştir. Bakalov konu üzerinde durulacağını; ancak, ülkede muhalefetteki bir partinin [BSP] PKK’ya sempati duyduğunu açıklamıştır. Yapılan görüşmelerde Güvenlik Komisyonu Başkanı, mafya ile mücadelede telefon dinleme konusunda Sadettin Tantan’dan yardım istemiş,

¹³² Özgür, a.g.m., s.375.

¹³³ Özgür, a.g.m., s.376.

¹³⁴ “Bulgaria Hosts Trilateral Balkan Meeting”, RFE/RL News Line, February 16, 2001.

¹³⁵ Özgür, a.g.m., s.376.

Tantan'da 'Çıkar Amaçlı Suç Örgütleri ile Mücadele Yasası'nın bir örneğinin gönderilebileceğini ifade etmiştir. Görüşmeler sonunda bir 'Güvenlik ve İşbirliği Protokolü' imzalanmıştır¹³⁶. Türkiye, İçişleri Bakanı düzeyinde yapılan bu ziyaretle PKK'nın Bulgaristan'daki faaliyetleri konusunda duyarlı olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Soğuk Savaş sonrası ideolojik, askeri ve siyasi kamplaşmanın ve bunun beraberinde getirdiği karşılıklı tehditlerin son bulması devletleri, devlet kaynaklı olmayan ama yönü, yoğunluğu ve etkileri belirsizlik taşıyan yeni tehditlerle karşı karşıya getirmiştir. Ortak bir coğrafyada buluşan ve sınır komşusu olan (örneğin: Türkiye ve Bulgaristan) devletlerin bu tehditlere maruz kalması, onları bu tehditlere karşı ortak tedbir alma ve hareket etme paydasında buluşturmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin askeri, stratejik ve siyasi boyutunun bu gerçekten etkilenmediğini söylemek de olası değildir.

E. TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK VE TİCARİ BOYUT

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemde yaşanan değişim, devletlerarası ilişkilerin askeri ve stratejik gündemini, ekonomik ve ticari ilişkilere doğru da kaydırmıştır. Bu düzlemde Türkiye hem coğrafi olarak komşu olduğu hem de etnik açıdan da bağlantıları olan bölgelerle iktisadi ağırlıklı ilişkiler kurmaya çalışmış, bu ilişkileri siyasi ilişkilerinin tamamlayıcısı ve bütünleştiricisi olarak algılamıştır. Ekonomi politikalarında ihracat oryantasyonlu bir kalkınma ve büyüme anlayışı benimseyen Türkiye, dış ilişkilerinde bu ilkeyi uygulamaya ve KEİ gibi oluşumlarla da bölgesel ekonomik işbirliği girişimlerinde bizzat yönlendirici olmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Bulgaristan'la olan ticari ve ekonomik ilişkileri de bu çerçevede şekillendirilmiştir.

Türkiye'nin Bulgaristan'la olan ticari ilişkilerine genel olarak baktığımızda, 1987 yılına kadar Türkiye'den yapılan ihracatın, ithalatın gerisinde kaldığı görülmektedir. 1987-1989 yılları arasında ise Türkiye lehine gerçekleşen dış ticaret dengesi, 1989'dan itibaren Bulgaristan'da yaşanan dışa açılma ve liberalizasyon

¹³⁶ 'Kocakulak' yardımı, *Radikal*, 23 Şubat 2001; "Bulgaria And Turkey To Team Up Against Crime, Terrorism", *RFE/RL News Line*, February 23, 2001.

sürecine bağlı olarak gelişirken, bu dönemde artan ithalat sonucunda dış ticaret dengesinde Türkiye aleyhine bir gelişme yaşanmıştır¹³⁷. 1990 yılından bu yana ülkemiz aleyhine sürekli artış gösteren dış ticaret açığı, 1997 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dış ticaret göstergelerinin 1995 – 2000 yıllarındaki seyri ise Tablo 2’de belirtildiği şekilde olmuştur.

Tablo 2

Türkiye – Bulgaristan Dış Ticaret Göstergeleri (000 \$)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İhracat	183 176	156 901	175 883	213 316	1 460 737	1 603 193
İthalat	402 029	362 765	408 847	367 420	1 779 950	2 774 976
Hacim	585 205	519 666	584 730	580 736	3 240 687	4 378 169
Denge	-218 853	-205 864	-232 964	-154 104	- 319 213	- 1 171 783

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), EBİM

Tablodan da anlaşıldığı gibi, Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ticaret hacmi yıldan yıla düzenli bir artış göstermiştir. Bu düzenli seyir izleyen trendin nedeni ise tekstil ürünleri ihracatı ile kimyasal ürünler ve demir çelik ürünleri ithalatında yaşanan artıştır.

Türkiye’nin Bulgaristan’dan gerçekleştirdiği ithalatında petrokimya ürünleri, kimyasal madde, hububat ve demir-çelik sektörlerinde kullanılan hammadde ve yarı mamuller önemli yer tutmaktadır. Buna karşılık, Türkiye dokumacılık ürünleri, muhtelif gıda maddeleri, elektronik ekipman ve yedek parça gibi nihai ürünler ihraç etmektedir¹³⁸.

Türkiye’nin Bulgaristan pazarında rekabet şansının olduğu ürünler ise; hazır giyim ürünleri, ambalaj malzemeleri, temizlik ürünleri, beyaz eşya, elektronik sanayi

¹³⁷ “Bulgaristan: Türkiye ile Ticaret”,
(<http://www.igeme.org.tr/TUR/foyer/ulke/bulgar/Bulgar4.htm>).

¹³⁸ İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Bulgaristan: Ülke Raporu, Mart 2000, s.36.

ürünleri, bitkisel yağlar, bakliyat, hazır gıda ürünleri, fast-food üretiminde kullanılan makine ve ekipmanlar, inşaat malzemeleri, mobilya ve kimyasal ürünlerdir¹³⁹.

4-5 Aralık 1997’de Başbakan Mesut Yılmaz’ın Bulgaristan’a gerçekleştirdiği resmi gezi 18 yıllık aradan sonra bir Türk Başbakanın Bulgaristan’a yaptığı ilk resmi ziyaret olmuştur. Bu gezi, iki ülke arasındaki siyasi ve askeri sorunların aşılmasında yeni bir dönemin başlangıcı olmasının ötesinde, iki ülke arasında ekonomik işbirliği konusunda yeni fırsatları da gündeme getirmiştir¹⁴⁰.

Gerçekleştirilen bu ziyaret sırasında iki ülke arasında somut ticari andlaşmalar imzalanmamışsa da, Başbakan Ivan Kostov ile Mesut Yılmaz arasında iki ülke arasındaki ticaretin liberalleştirilmesi konusunda bir memorandum imzalanmış ve ticaret hacmini genişletecek andlaşmalar yapılması konusunda bir zemin oluşturulmuştur. Bulgaristan Ticaret ve Turizm Bakan Yardımcısı Hristo Mihaylovski de yaptığı bir açıklamada; iki ülke arasındaki gümrük oranlarını karşılıklı olarak düşürecek müzakerelerin 1998’in ilk çeyreğinden önce başlatılacağını ifade etmiştir. Bu tarihten sonra yapılan görüşmeler ve müzakereler sonunda ise iki ülke arasında bir dizi ticari ve ekonomik andlaşma imzalanmıştır¹⁴¹.

İmzalanan bu andlaşmaların adları ve imza tarihleri aşağıda belirtildiği gibidir.¹⁴²

- **“Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Andlaşması : 6 Temmuz 1994 tarihinde imzalanmıştır.**
- **Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Andlaşması : 6 Temmuz 1994 tarihinde Ankara’da imzalanan andlaşma 4 Mayıs 1997 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.**
- **Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Andlaşması : 7 Temmuz 1994 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır.**

¹³⁹ A.g.r., s.36.

¹⁴⁰ Petko Bocharov, “Turkey Opens New Chapter In Relations With Neighbor”, RFE/RL News Line, December 9, 1997.

¹⁴¹ A.g.m.

¹⁴² İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), a.g.r., s.39.

- **Bulgaristan ve Türkiye Arasında Sınır Ticareti Yapılmasına İlişkin Karar:** 19 Mart 1997 tarihli, 97/9113 sayılı Kararın amaç ve kapsamı, Edirne ilinden Bulgaristan ile yetkilendirilen gümrük kapılarından sınır ticareti yapılmasına ilişkin esasları düzenlemek ve bu kapsamda yapılacak ihracat ve ithalatta uygulanacak kuralları belirlemektir.
- **Serbest Ticaret Andlaşması :** Serbest Ticaret Andlaşması, Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği Andlaşması'nın bir gereğidir. Bu çerçevede, 1994 yılı Ağustos ayında Bulgar tarafına andlaşma taslağı gönderilmiş ilk tur görüşmeler 3-5 Eylül 1997 tarihleri arasında yapılmıştır. Andlaşma, 11 Temmuz 1998 tarihinde imzalanmış olup, 26 Eylül 1998 tarihli ve 23475 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmasının ardından 1 Ocak 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.”

İmzalanan bu andlaşmalardan sonra hızla artan Türk-Bulgar ortak girişimi sayısı günümüzde 1100'e ulaşmış ve 21 Türk şirketi temsilcisi Bulgaristan Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı duruma gelmiştir. Bunların büyük bir bölümü ise ticaretle ilgilenmektedir. Ocak 1999'da imzalanan serbest ticaret andlaşması sonrasında ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye ihraç edilen elektrik enerjisi ikiye katlanırken, Türk iş adamlarının Bulgaristan'da yaptığı yatırımlar 1997'de 11.8 milyar dolarken, 1998'de 21.5 milyar dolara çıkmıştır¹⁴³.

Bulgaristan'da yatırım yapan Türk firmaları özellikle enerji, madencilik ve tekstil gibi sektörlere yönelmişlerdir. 1999 verilerine göre ülke bazında Bulgaristan'daki yabancı yatırımcılar arasında, en büyük 15. yatırımcı pozisyonunda olan Türkiye, bu konumunu her geçen yıl yukarılara taşımaktadır. Türkiye'nin en büyük altyapı ve inşaat firmalarından biri olan Ceylan Holding, 200 milyar dolarlık öneri ile Bulgaristan'ın güneydoğusunda bir hidroelektrik santrali inşası için teklif götürmüş, yine Türkiye'nin en büyük çelik üreticisi Ereğli Demir Çelik de 400 milyon dolarla Bulgaristan'ın en büyük çelik işleme ünitesi Kremikovtsi'yi satın almak için teklif vermiştir.¹⁴⁴

¹⁴³ “Bulgaria: Mending Fences”, *The Wall Street Journal Interactive Edition*, February 22, 1999.

¹⁴⁴ A.g.m.

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye açısından, Bulgaristan ile ticari ve ekonomik ilişkilerinde enerji hatlarının varlığı ve bu hatlardan kesintisiz enerjinin sağlanması oldukça önemli hale gelmiştir. Aralık 1997'de Başbakan Mesut Yılmaz da Bulgaristan'da yaptığı temaslarda, Türkiye'nin birden çok doğal gaz kaynağına ihtiyacı olduğunu dile getirmiş ve Karadeniz'in altından inşa edilecek doğal gaz boru hattının (Rusya Federasyonu-Türkiye hattı), karadan inşa edilmesi düşünülen ve Bulgaristan'ın Burgaz limanından, Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki Aleksandropolis (Dedeağaç) limanına kadar uzanan boru hattına alternatif olmayacağını ifade etmiştir. Bunun yanında Yılmaz, Türkiye ile Yunanistan arasında zaman zaman gerginleşen ilişkiler nedeniyle, Türkmenistan ile yapılacak anlaşma çerçevesinde inşa edilecek doğal gaz hattının Türkiye'den sonra Bulgaristan'a oradan da Avrupa'ya ulaşmasının planlandığını açıklamıştır¹⁴⁵.

Enerji hatları konusunda yaşanan bu gelişmelerin haricinde, iki ülke arasındaki ticaretin yürütülmesinde ve gelişmesinde üçüncü tarafların etkileri de söz konusu olmuştur. Örneğin; Türkiye ile AB arasında imzalanan Gümrük Birliği Andlaşması'nın 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmesinin ardından, Türkiye'nin üçüncü ülkelerden yapacağı ithalatlarda gümrük vergilerini AB ile aynı seviyeye çekmesi sonucunda, Türk mallarının Bulgaristan'da rekabet şansı azalmıştır. Ancak, 11 Temmuz 1998'de Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile bu durum kısmen de olsa ortadan kalkmıştır¹⁴⁶.

Serbest ticaret andlaşmasının sağladığı bu görelî avantaja rağmen, Bulgaristan'da Türk ürünlerinin kalitelerine yönelik olumsuz düşünceler ve bavul ticaretinin yarattığı olumsuz imaj, Türk mallarının satışını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu engelin aşılabilmesi amacıyla Bulgaristan'da bir Ticaret Merkezi kurulması düşünülmektedir.

İki ülke arasındaki ticarete karşılaşılan sorunlardan bir diğeri ise para transferidir. Bu sorunun çözülmesi için Bulgaristan'da Türk bankaları faaliyet göstermeye başlamış, örneğin; T.C. Ziraat Bankası'nın bir şubesi başkent Sofya'da

¹⁴⁵ A.g.m.

¹⁴⁶ A.g.m.

hizmete açılmıştır. Ayrıca Sofya’da Cingilli Holding’e ait ‘*Demirbank Bulgaria AD*’ isimli bir banka da hizmet vermeye başlamıştır¹⁴⁷.

Diğer taraftan iki ülke arasında ticari aksaklıklara yol açan sınırda bekleme, belge değiştirme gibi sorunları çözmek için de, 1997 yılında ortak bir kontrol bölgesi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Yük ve yolcu araçlarının belirlenen limitleri aşmaları halinde normalin üzerinde ceza uygulamalarına maruz kalması, transit belgelerinin temininin çok uzun zaman alması iki ülke ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir.

Son dönemde Bulgaristan, gerek AB’ne tam üyelik konusunda kaydettiği somut gelişmeler gerekse 1997’de uygulamaya konan ekonomik istikrar programı ile ulaşılan düşük enflasyon oranı ve coğrafi konumu dolayısıyla Batı Avrupa ülkelerine uzanan kara, hava ve demir yolları sayesinde Türk firmaları açısından oldukça cazip hale gelmiştir. Günümüzde uluslararası kapitalizmin önemli özelliklerinden biri olan sermaye ve yatırım hareketliliği ise, 19 Şubat 2001’de Türkiye’de yaşanan ekonomik krizden sonra bu özelliğini en açık biçimde ortaya koymuş ve krize karşı alınan tedbirlerde sanayicilere ve yatırımcılara ek vergiler getirilmesi ve de enflasyon hedeflerinin tekrar belirsizlik göstermesi sonucunda, Türk yatırımcıların yatırımları büyük oranda Bulgaristan’a yönelmiştir¹⁴⁸.

¹⁴⁷ İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), a.g.r., s.22.

¹⁴⁸ A.g.r, s.22.

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yeni parametrelerinin neler olacağına dair akademik çevrelerce yürütülen tartışmalar bilimsel üretkenlik açısından olumlu bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, bu çalışmalarda kullanılan analiz yöntemleri Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemi ve devletlerarası ilişkileri betimlerken, açıklarken ve geleceğe ilişkin öngöründe bulunurken farklı düzeyleri esas almakta ve buna paralel olarak Soğuk Savaş sonrası değişimin farklı yönlerine vurguda bulunmaktadır.

Uluslararası sisteme Soğuk Savaş sonrası, temelde 19.yy güç dengesini anımsatan bir yapı hakim olmuştur. Ancak, yapı içerisindeki ilişkiler siyasal özelliği kadar ekonomik özelliği ile de ön plana çıkmaya başlamış, bu çerçevede ekonomi ve ekonomik güç, uluslararası ilişkilerde önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir. Yine Soğuk Savaş sonrası çıkabilecek savaşların yıkım gücünün kontrol edilememe riskinin bulunması, endüstri alanlarının ve yerleşim bölgelerinin de doğrudan savaş alanı haline gelme ihtimali, ‘savaşın’ dış politika aracı olarak kullanılmasını engellemiştir. Ancak tüm öngörü ve kavramsallaştırmalara rağmen Orta Doğuda, Kafkaslarda ve Balkanlarda Soğuk Savaş süresince sınırlandırılan, bastırılan ve İki Bloklular yapının belirlediği genel kurallara bağlanan sorunlar, sınırlı savaşlar ve çatışmalar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Balkanlar alt sisteminde de 1990’ın başından itibaren Yugoslavya’nın dağılması sürecinde ve sonrasında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı, Kosova ve Makedonya Krizleri bu türden gelişmeler olmuştur. Sonuç olarak Balkanlar alt sistemi Soğuk Savaş sonrasında etnik ve milliyetçi temelde ortaya çıkan bölünmelere ve militarist milliyetçiliğe sahne olmuş, bölgede çıkacak bir savaşın tüm bölge ülkelerini içine alma potansiyeli gündeme gelmiş ve bölgedeki devlet sayısı artmıştır. Bu durum devletler arasında diplomatik faaliyetlerin önemini arttırmış, diplomasi klasik güç dengesi sistemi içinde olduğundan daha çok önem kazanmıştır.

Balkanlar alt sisteminde yaşanan bu gelişmelere rağmen Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, diğer Balkan ülkeleri arasında etnik sorunlardan kaynaklanan karşılıklı düşmanlık ve güvensizliğin üstesinden gelinmesi konusunda örnek teşkil etmiştir. Böyle bir başarıda iki ülke dış politikalarının Soğuk Savaş öncesi

döneme göre göreceli uyum, uzlaşma ve tamamlayıcılığından söz edilebilir. İlk olarak iki ülke de Soğuk Savaş sonrası dönemde mevcut ve yeni ortaya çıkan sorunlara soğukkanlılıkla ve realist açıdan yaklaşmışlardır. 1985'den itibaren Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa yönelik sistemli asimilasyon politikasına ve 1989'da gerçekleşen zorunlu göçe karşı Türkiye'deki kamuoyu Soğuk Savaş sırasında görülmedik biçimde bir tepki göstermiştir. Yapılan gösteriler, mitingler, bireysel ve toplu girişimlerle Türk kamuoyu bu konuda karar vericilerin girişimde bulunmasını istemiş, bir bakıma dış politikanın oluşumunda kamuoyunun hissedilir bir etkinliği söz konusu olmuştur. Türkiye'deki karar vericiler kamuoyunun bu isteklerini doğrudan bir dış politika eylemine dönüştürmese de, mevcut sorunu Türkiye'nin temsil edildiği uluslararası platformlara taşımış ve Batı ittifakı içinde sıkı ilişkiler geliştirdiği devletleri harekete geçirerek, Bulgaristan'ın uluslararası kamuoyundan soyutlanmasını ve yalnızlığa itilmesini sağlamıştır.

Bu politika karşısında Bulgaristan, 29 Aralık 1989 tarihli bir kararname ile asimilasyon politikasına son vermiş ve daha sonra ülkede yaşayan Türk azınlığa dil, din, gelenek ve göreneklerini sürdürme konusunda özgürlük tanımıştır. Kısacası 1989'da yaşanan kriz, Soğuk Savaş sonrası Ankara ve Sofya'daki siyasi iradenin temkinli, esnek ve siyasal uzlaşmada tutarlı yaklaşımı ile aşılmıştır. İkili ilişkilerin olumlu gelişme göstermesinde bir başka önemli etken ise, HÖH'nin Bulgaristan iç politikasında ılımlı ve sorumlu bir siyasal güç olarak hareket etmiş olmasıdır. HÖH, Bulgaristan kamuoyuna her türlü aşırılığı, ayrımcılığı ve şiddeti kınadığını duyurmuştur. Aynı zamanda HÖH, Bulgar devletinin toprak bütünlüğü ve egemenliği gibi ana prensiplere bağlılık temelinde hareket eden siyasal bir aktör olmuştur.

Bugün için Bulgaristan'da dış politika yapımında yadsınamaz önemi olan ulusal çıkarlar konusunda ortak bir kamuoyu bilincinin ve konsensüsün oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir¹⁴⁹. Soğuk Savaş sonrası Bulgaristan'ın çok partili siyasal yaşama geçmiş olması, seçim süreçleri, seçmen varlığı ve bürokratik yapının yeniden şekillendirilerek dış politikada salt Komünist Partinin etkinliğinin ve ideolojik

¹⁴⁹ Council of Ministers Annual Report on the state of the national security of the Republic of Bulgaria in 2000, Sofia, April 2001, (http://www.bulgaria.govern.bg/eng/official_docs/reports/annual2001/National_Security_Report_2000.htm), s.3.

yönelimin ortadan kalkmış olması, korku ile değil, rıza ve gönüllülük ile oluşturulmuş bir kamuoyu desteğini zorunlu hale getirmiştir.

Benzer biçimde 1980'lerden itibaren Türkiye'de etkin biçimde uygulamaya konulan liberal ekonomik kalkınma ve ihracat politikaları, örgütlü kamuoyu çevrelerinin oluşmasına ve mevcut örgütlenmelerin daha da kurumsallaşmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrası bu çevreler Türkiye'nin dış politika uygulamaları konusunda daha somut görüşler ortaya koymaya başlamışlar, kendilerini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren dış politika karar ve eylemleri konusunda bürokratik çevreler ve karar mekanizmaları ile ilişki içine girmişlerdir. Türkiye-Bulgaristan ilişkileri de, Türkiye'nin bu ülkeden yaptığı enerji ithalatı, Bulgaristan'ın Batı Avrupa'ya açılan önemli kara ve havayolu bağlantılarının başlangıcı olması ve Türk girişimcilerin bu ülkede giderek artan yatırımları gibi nedenlerden ötürü örgütlü kamuoyu çevrelerince dikkatle izlenmektedir.

Kısacası Soğuk Savaş sonrası dönemde hem Türkiye hem Bulgaristan açısından kamuoyu etkinliği görece olarak artmıştır. İletişim araçlarının çeşitlenmesi, teknolojik gelişmeler sayesinde iletişim hızının artmış olması ve demokratik süreçlerin 'kamuoyunun bilgisi dışında politikalar' izlenmesine fazla izin vermemesi, devletler açısından iletişimi ve bilgilendirmeyi önemli hale getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye de dış politik eylemleri konusunda, hedef ülke kamuoylarını bilgilendirme ve iletişim kurma konusunda daha etkin çalışmalı ve diplomasiyi en iyi biçimde kullanmalıdır. Bu sayede, ilişkide olduğu ülke kamuoyları iç politikadaki aktörlerce daha az manipüle edilecek ve olası işbirliği imkanları arttırılabilecektir.

Bunların yanında Türkiye ve Bulgaristan'ın içinde yer aldığı Balkanlar alt sisteminde yaşanan gelişmeler, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde bazı senaryoları olası kılmaktadır. Birincisi, Bulgaristan'ın bölgesel ve global örgütlenmelere üye olma çabası, Soğuk Savaş sonrası uluslararası toplumla bütünleşme çabasının bir parçasıdır. 1990'lar sonrası çok partili rejime ve serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan krizler, Bulgaristan'ı tek başına kolay kolay üstesinden gelemeyeceği sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Yaşanan her bir krizde toplumsal huzurun ve kamu güvenliğinin sağlanması, gelir dağılımının düzeltilmesi ve istihdam yaratılması gibi talepler gündeme gelmiştir. Bulgaristan tek başına bu talepleri

karşılayamayacağını anlayınca NATO ve AB gibi örgütlenmelere üye olarak ve bu süreçte sağlayacağı destek ve yardımlarla mevcut sorunların üstesinden gelebileceğini düşünmüştür.

Bulgaristan'ın, Türkiye'nin yaklaşık elli yıldır üyesi olduğu NATO gibi gerekliliği ve işlevselliği somut gelişmelerle test edilmiş uzun süreli bir ittifaka üye olma çabaları, Soğuk Savaş sonrası Sofya yönetiminin Moskova'nın desteğini kaybetmesinden sonra karşı karşıya kaldığı güvenlik gereksinimini karşılama çabasının somut bir sonucudur. Türkiye'nin NATO içerisinde ABD'den sonra en büyük askeri güce sahip oluşu, Bosna-Hersek'te yaşanan savaş ve son olarak Kosova'daki kriz gibi Balkanlar alt sisteminde yaşanan gelişmelerin doğurduğu tehditler ve tehdit algılamaları, Bulgaristan'ı bu askeri ittifaka yöneltmiştir. Bu noktada Bulgaristan, pragmatik bir dış politika anlayışı izleyerek kendisine tam üyelik konusunda destek sağlayabilecek Türkiye ve Yunanistan'a eşit mesafede durmakta ve bir ülkeyi diğerine tercih eder görünmek istememektedir. Türkiye, Balkanlarda istikrar ve sınırların değişmezliği gibi prensiplerde anlaştığı Bulgaristan'ın NATO'ya üyeliğini desteklemektedir. Ancak, Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin 'karmaşık bir ilişkiler yumağı' halini almış olması, Bulgaristan'ın ise daha kısa bir sürede öngörülen bir takvimi aşama aşama gerçekleştiriyor olması iki ülkenin bölgesel sistemdeki konumunu farklılaştırabilir. AB'nin üye ülkelerde ve yakın coğrafyalarda yaşanabilecek sorunları önlemeye yönelik acil müdahale gücü oluşturma çabaları ile AGSK'nin NATO'dan bağımsız bir varlık olarak ortaya çıkarılması yönündeki talepler ve Türkiye'nin bu sürecin karar mekanizmalarından dışlanması, iki ülkenin konumunu değiştirecektir. Nasıl ki Yunanistan'ın AB'ne tam üyeliği sonrasındaki gelişmeler Türkiye-AB ilişkilerinde sekteler ve duraksamalara neden olmuşsa, Bulgaristan'ın Türkiye'den önce gerçekleşecek olası tam üyeliği sonrasında iki ülke ilişkilerinde yaşanacak sorunlar 'Türkiye-AB ilişkiler yumağını' daha da karmaşık hale getirebilir.

Kısacası Soğuk Savaş sonrası Bulgaristan pragmatik bir dış politika anlayışı benimsemiştir ve mevcut sorunlarını bölgesel ve global örgütlenmelere üye olarak aşmaya çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için Bulgaristan, hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın desteğini aramaktadır. Türkiye, Bulgaristan'ın bu yöndeki çabalarına verdiği desteğin somut karşılıklarının olup olmadığını dikkate alarak hareket etmeli,

sürecin salt karşı tarafın değil, kendisinin de çıkarına uygun işleyip işlemediğini göz önünde bulundurmalıdır.

İkincisi, Soğuk Savaş sonrası devletten devlete yönelen tehditler Türkiye ve Bulgaristan düşünüldüğünde neredeyse olasılık dışı bir hal almıştır. Ancak, bu kez hem Türkiye hem de Bulgaristan daha önce alışık olmadıkları biçimde organize suç örgütleri ve bunların yasadışı faaliyetleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, kara para aklama ve kontrolsüz göçün ana güzergâhında yer alan bu iki ülke, kamu sağlığı ve güvenliği, makro-ekonomik dengesizlikler ve en önemlisi devlet otoritesinin meşruiyet krizine girmesi gibi olumsuz sonuçlarla yüz yüze gelmiştir. Bu ortak tehdit ve olumsuz sonuçlar Türkiye ve Bulgaristan'ı askeri-güvenlik konularında ve ekonomik alanda işbirliğine yöneltmektedir.

Artan işbirliği KEİ, Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Gücü ve Serbest Ticaret Andlaşması (Türkiye-Bulgaristan) gibi somut gelişmelerle de kendini göstermektedir. Ancak bu işbirliği atmosferi içinde tarafların konumları farklılaşmakta, farklılaşan bu konumlar işbirliğinin, bir tarafı diğerine göre daha çok kayırmasına neden olmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatı içinde elektrik enerjisi, miktar ve oran olarak yeri hiç de yadsınamayacak boyuttadır. Dahası, bu ithalat kalemi üretim, istihdam ve yaşam döngüsünde vazgeçilmez olduğu için Türkiye'nin Bulgaristan ile ekonomik ilişkisinde görece olarak bir bağımlılığın gelişmesine neden olmaktadır. Yine Türkiye'de Kasım 2001'de yaşanan ekonomik kriz sonrası birçok Türk girişimci ve sanayicinin Türkiye'deki yatırımlarını Bulgaristan'a kaydırması Türkiye'nin de karşı karşıya kaldığı istihdam ve toplumsal refahın sağlanmasındaki sorunları derinleştirmekte, Bulgaristan'ı dünyaya entegre olma sürecinde daha elverişli konuma getirmektedir. Kısacası Türkiye, ikili işbirliğinin de karşılıklı eşit fayda temelinde yürütmesine özen göstermeli, dinamiklerini ve dış politikalarını bu yönde harekete geçirmelidir.

Üçüncüsü, II. Simeon Ulusal Hareketi'nin 2001 Haziranında yapılan seçimler sonucunda parlamentoda çoğunluğa sahip olması ve HÖH ile birlikte hükümeti kurması, Bulgaristan iç dinamiklerini farklı şekilde etkileyebilir¹⁵⁰. BSP ve DGB, HÖH'nin

¹⁵⁰ "Bulgarian Lines Up His Cabinet", International Herald Tribune, July 23, 2001, (<http://www.iht.com/articles/26947.html>)

hükümet içine alınmasına ve Türk milletvekillerine bakanlık verilmesine karşı muhalefet gösterebilirler ve Bulgaristan'da Türklere karşı antipatik bir tutum gelişebilir. Bölgesel platformda da bu tavır 'Müslüman-Türklere karşı yurdunu savunan Ortodoks-Slavlar' şeklinde Bulgaristan dışından destek de görebilir. Bu gelişmeler Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik kaygı verici tepkilere kadar varırsa, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri bundan olumsuz yönde etkilenecektir. Diğer taraftan bu yöndeki tepkiler yeni kurulan hükümete yönelik genel bir muhalif tavra ve yeniden gündeme gelebilecek ekonomik ve siyasi krizlerle erken genel seçimlere de neden olabilir. Bu durumda Bulgaristan 1990'ların başından beri izlediği bölgesel ve küresel örgütlenmelere üye olma ve dünya ile bütünleşme çabalarında başarısızlığa da uğrayabilir. Sonuç olarak bu senaryonun gerçekleşmesi Bulgaristan'ı daha çok iç politikaya angaje edecek, dış politikadaki olası aksaklıklar Bulgaristan'ı uzun süredir varmaya çalıştığı dış politika hedeflerinden uzaklaştıracaktır.

Türkiye bu tür gelişmelerin bilincinde olmalı ve Bulgaristan ile ilişkilerini tanımlarken ve planlarken mevcut ve başlatılması planlanan süreçlerin kendi yararına işlemesine ve gelişmesine, bölgesel ve global politikalarının bütünleyicisi ve tamamlayıcısı olmasına özen göstermelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKŞİN, Sina. **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi: 1789-1980**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1996.
- ANDERSON, M. S. **The Eastern Question**, London: Mc Millan, 1966.
- ARI, Tayyar. **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999.
- ARI, Tayyar. **Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika: Türk, Yunan, Ermeni, İsrail ve Arap Lobilerinin ABD'nin Dış Politikasına Etkileri**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.
- ARI, Tayyar. **Global Politika ve Güney Asya: Keşmir Sorunu ve Nükleer Yarış**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.
- ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999.
- ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler**, 2. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.
- ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, Genişletilmiş 11. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, [t.y.].
- BAŞOĞLU, Ufuk, Nalan Ölmezoğulları ve İlker Parasız. **Dünya Ekonomisi: Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi**, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları., 1999.
- BOSTANOĞLU, Burcu. **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1999.
- BROWN, J. F. **Bulgaria Under Communist Rule**, New York: Praeger Publishers, 1970.
- CAMILLERI, Joseph A. and Jim Falk. **The End of Sovereignty ? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World**, England: Edward Elgor Publishing Ltd., 1992.
- CANBOLAT, İbrahim S. **Alman Dış Politikası**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul: 1999.
- CANBOLAT, İbrahim S. **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği: Bir Dönüşüm Analizi**, Geliştirilmiş 2.Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.
- CANBOLAT, İbrahim S. **Yeni Dünya ve Türkiye: Aşkın Olma Zamanı**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000.

- CASTELLAN, Georges. **Balkanların Tarihi: 14. - 20. Yüzyıl, 2. Baskı, Çev.: Ayşegül Yaraman- Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.**
- CHAN, Steve. **International Relations in Perspective: The Pursuit of Security, Welfare and Justice, New York: Macmillan Publishing Com., 1984.**
- CRAMPTON, R. J. **A Concise History of Bulgaria, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.**
- CRAMPTON, R. J. **A Short History of Modern Bulgaria, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.**
- CVIIC, Christopher. **Remaking the Balkans, London: Pinter Publishers, 1991.**
- DERİNGİL, Selim. **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1994.**
- DOUGHERTY, James E. and Robert L. Pfaltzgraff, Jr. **Contending Theories of International Relations, 3 Ed., New York: Harper Collins Publishers, 1990.**
- DUKES, Paul. **The Emergence of The Super-Powers: A Short Comparative History of the USA and the USSR, London: Macmillan, 1970.**
- EBAN, Abba. **Diplomacy For The Next Century, New York: Yale University Press, 1998.**
- EMİNOV, Ali. **Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria, London: Hurst & Company, 1997.**
- FONTAINE, Pascal. **A New Idea For Europe: The Schuman Declaration – 1950-2000, 2nd Edition, Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 2000.**
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri. **Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.**
- GÖNLÜBOL, Mehmet. **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.**
- GÖZEN, Ramazan. **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası, Ankara: Liberte Yayınları, 2000.**
- JELAVICH, Barbara. **History of the Balkans: Twentieth Century, Vol.2, New York: Cambridge University Press, 1994.**
- KÖNİ, Hasan. **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.**
- LEE, Stephen J. **Aspects of European History 1494-1789, London: Routledge, 1984.**

- McCARTHY, Justin. **Ölüm ve Sürgün**, Çev.: Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998.
- NELSON, Daniel N. **Balkan Imbroglio: Politics and Security in Southeastern Europe**, Boulder: Westview Press, 1991.
- PACTEAU, S. ve F. C. Mougel, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, Çev.: Galip Üstün, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993.
- PARLA, Reha. **Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan, Montrö ve Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler**, Lefkoşe: Özdilek Matbaacılık Ltd., 1987.
- RISTELLHUEBER, René. **A History of the Balkan Peoples**, Ed.&Trans.: Sherman David Spector, New York: Twayne Publishers Inc., 1971.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih 1918-1994**, 6.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1998.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998.
- SAYBAŞLI, Kemali. **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985.
- SEVER, Ayşegül. **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997.
- SONYEL, Salâhi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.
- ŞİMŞİR, Bilâl. **Bulgaristan Türkleri (1878 – 1990)**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- USLU, Nasuh. **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- VIOTTL, Paul R. and Mark V. Kauppi. **International Relations Theory: realism, pluralism, globalism**, 2nd Ed., USA: Macmillan Publishing Com., 1993.
- WALTZ Kenneth ve George H. Quester. **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Çev.: Ersin Onulduran, Ankara: Ankara Üniversitesi. S.B.F. Yay., 1982.
- WOLF, Robert Lee. **The Balkans in Our Time**, Cambridge: Harvard University Press, 1956.
- YÜCEL, Yaşar ve Ali Sevim. **Türkiye Tarihi II: Osmanlı Dönemi (1300-1566)**, Türk Tarih Kurumu Yay., [t.y.]: [y.y.].

ZURCHER, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

MAKALELER

AKŞİN, Sina ve Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar**, Der.: İsmail Soysal, İstanbul: Eren, 1993.

ANDREEV, Alexander. "The Political Changes and Political Parties", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996.

ARI, Tayyar. "Morton A. Kaplan ve Uluslararası Politikada Sistem Yaklaşımı", **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.XI, No:1-2, (Mart-Kasım 1990).

ARI, Tayyar. "Yeni Dünya Düzeni ve Global Güvenlik", **Toplum ve Ekonomi**, Sayı:6, (Mayıs 1994).

ATAÖV, Türkkaya. "The Turks of Bulgaria", **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt. XLIV, No:1-2, (Ocak-Haziran 1989).

BARAN, Zeyno. "Corruption: The Turkish challenge", **Journal of International Affairs**, Vol. 54, Issue:1, (Fall 2000).

BIALER, Seweryn. "The Soviet Political Elite and Internal Developments in the USSR", **The Soviet Empire: Expansion & Détente**, Ed.: William E. Griffith, Lexington: Lexington Books, 1976.

BİLMAN, Levent. "The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and Turkish Foreign Policy", **Perceptions: Journal of International Affairs**, Vol.III, No:3, (Sept.-Nov) 1998.

BODGER, Alan. "Russia and the End of the Ottoman Empire", **The Great Powers and The End of The Ottoman Empire**, Ed.:Marian Kent, London: MacMillan Press, 1964.

BORA, Tanıl. "Turkish National Identity, Turkish Nationalism, and The Balkans question, **Balkans; A Mirror of the New International Order**, Ed.: Günay Göksoy Özdoğan - Kemâli Saybaşı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995.

BUZAN, Barry. "The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered", **International Relations Theory Today**, Ed.: Ken Booth and Steve Smith, Cambridge: Polity Press, 1995.

CAŞIN, Mesut. "Balkan Jeopolitiği ve Trajik Bosna-Hersek Savaşı", **Avrasya Dosyası**, Cilt.3, Sayı:3, (Sonbahar 1996).

- CLARK Wesley K. "Kuvvete Gerek Duyulduğu Zaman: NATO'nun Kosova'daki Krize Askeri Müdahalesi", **NATO Dergisi**, No:2, (Yaz 1999).
- DEMİRTAŞ-COŞKUN, Birgül ve Emir Türkoğlu. "Makedonya'da Tehlike Çanları: Balkanların Eski "Model Ülke"si, Yeni İstikrarsızlık Unsuru Mu?", **Stratejik Analiz**, Sayı:13, (Mayıs 2001).
- DERİNGİL, Selim. "Turkish Foreign Policy Since Atatürk", **Turkish Foreign Policy: New Prospects**, Ed.: Clement H. Dodd, Great Britain: The Eothen Press, 1992.
- ENGELBREKT, Kjell. "Redefining National Security in the New Political Environment", **Report on Eastern Europe**, 26 July 1991, Vol.2, No:30.
- EZKENAZI, Ilko and Krasimir Nikolov. "Relations with the European Union: Developments to date and prospects", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996.
- FALK, Richard Falk. "In Search of a New World Model", **Current History**, Vol.92, No:573, (April 1993).
- GADDIS, John Lewis. "International Relations Theory and the End of the Cold War", **International Security**, Vol. 17, No: 3, (Winter 1992-1993).
- GARCES Laura. "The League of Nations' Predicament in Southeastern Europe", **World Affairs**, Vol.158, No:1, (Summer 1995).
- GÖNLÜBOL, Mehmet and Ömer Kürkçüoğlu, "A Genel Look At Turkish Foreign Policy During The Period of Atatürk", **Turkish Review: Quarterly Digest**, First Issue, (November 1985).
- GRIFFITH, William E. "The Soviet Union and Eastern Europe: Recommendations for United States Policy", Ed.: William E. Griffith, **The Soviet Empire: Expansion & Détente**, Lexington: Lexington Books, 1976.
- HALLIDAY, Fred. "The End of the Cold War and International Relations: Some Analytic and Theoretical Conclusions", **International Relations Theory Today**, Ed.: Ken Booth and Steve Smith, Cambridge: Polity Press, 1995.
- HENZE, Paul B. "Türkiye: 21. Yüzyıla Doğru", **Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Der.: Ian O. Lesser ve Graham E. Fuller, Çev.: Yaşar Bülbül, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.
- İNALCIK, Halil. "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, Der.: İsmail Soysal, İstanbul: Eren, 1993.
- KANEV, Krassimir. "From Totalitarianism to Constitutional State", **Bulgaria At The Crossroads**, Ed.: Jacques Coenen-Huther, New York: Nova Science Publishers, 1996.

- KARAOSMANOĞLU, Ali. "The Evolution of the National Security Culture and The Military in Turkey", **Journal of International Affairs**, Vol. 54, Issue:1, (Fall 2000).
- KARPAT, Kemal H. "Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks", **Turkish Foreign Policy: Recent Developments**, Ed.: Kemal H. Karpat, Madison: University of Wisconsin Press, 1996.
- KLARE, Michael. "The New Challenges to Global Security", **Current History**, Vol.92, No:573, (April 1993).
- KOLAROVA, Romyana. "Bulgaria: Could We Regain What We Have Already Lost?", **Social Research**, Vol.63, Issue: 2, (Summer 96).
- KOLEVA, Svetla. "Old Reflexes and New Illusions in the Mass Consciousness", **Bulgaria at the Crossroads**, Ed.: Jacques Coenen-Huther, New York: Nova Science Pub., 1996.
- KOSTANICK, Huey Louis. "The Geopolitics of The Balkans", **The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century**, Ed.: Charles and Barbara Jelavich, [Hamden, Conn.]: Archon Books, 1974.
- KUT, Şule. "Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları", **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Yay. Haz.: Kemâli Saybaşı ve Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1997.
- KUT, Şule. "Turkish Diplomatic Initiatives For Bosnia-Herzegovina", **Balkans; A Mirror of the New International Order**, Ed.: Günay Göksu Özdoğan and Kemâli Saybaşı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995.
- KUT, Şule. "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", Der.: Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- LAMPE, John R. "Southeastern Europe and The Legacy of Insecurity", **Problems of the Balkan Security: Southeastern Europe in the 1990's**, Ed.: Paul S. Shoup, Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1990.
- LEFEBVRE, Stephane. "Bulgaria's Foreign Relations in the Post-Communist Era: A General Overview and Assessment", **East European Quarterly**, Vol.28, Issue: 4, (Winter 1994).
- LESSER, Ian O. "Köprü mü Engel mi ? Soğuk Savaşın Ardından Türkiye ve Batı", **Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Der.: Ian. O. Lesser ve Graham E. Fuller, (Çev.) Yaşar Bülbül, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.
- LESSER, Ian O. "Turkey in a Changing Security Environment", **Journal of International Affairs**, Vol.54, No:1, (Fall 2000).

- NEDELICHEVA, Tanya. "Will the Ethnic Crisis be Overcome in Bulgaria?", **Bulgaria at the Crossroads**, Ed.: Jacques Coenen-Huther, New York: Nova Science Pub., 1996.
- NEDEVA, Ivanka. "Balkan Troubles, Bulgarian Hopes", **World Policy Journal**, Vol. 11, Issue:3, (Fall 1994).
- NIKOVA, Ekaterina. "Changing Bulgaria in the Changing Balkans", **Balkans: A Mirror of the New International Order**, Ed.: Günay Göksu Özdoğan – Kemâli Saybaşılı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995.
- OLCAY, H. Bülent. "Kosova: Nereden Nereye ?", **Avrasya Etüdleri**, Sayı:17, (İlkbahar-Yaz 2000).
- ÖZCAN, Gencer. "Continuity and Change in Turkish Foreign Policy in the Balkans", **Balkans: A Mirror of the New International Order**, Ed.: Günay Göksu Özdoğan – Kemâli Saybaşılı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995.
- ÖZGÜR, Nurcan. "1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Gözden Geçirilmiş 2.Basım, Der.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1989.
- PANTEV, Andrei. "The Historic Road of the Third Bulgarian State", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996.
- PERRY, Duncan M. "Bulgaria: Security Concerns and Foreign Policy Considerations", Ed.: Stephen Larrabee, **The Volatile Powder Keg: Balkan Security after the Cold War**, Washington, D.C.: American University Press, 1994.
- PETERSEN, Philip A. and Joshua B. Spero, "The Soviet Military View of Southeastern Europe", **Problems of the Balkan Security: Southeastern Europe in the 1990's**, Ed.: Paul S. Shoup, Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1990.
- POND, Elizabeth. "Reinventing Bulgaria", **Washington Quarterly**, Vol.22, Issue: 3, (Summer 99).
- REMINGTON, Robin Alison. "Moscow, Washington, and Eastern Europe", **The Soviet Empire: Expansion & Détente**, Ed.: William E. Griffith, Lexington: Lexington Books, 1976.
- ROSATI, Jerel A. "Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity in US Foreign Policy", **Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change**, Ed.: Jerel A. Rosati and et. al., Columbia: University of South Carolina Press, 1994.
- ROSECRANCE, Richard. "A New Concert of Powers", **Dialogue**, Vol.3, No:101, 1993.

- ROTHGEB, Jhon M. "The Changing International Context for Foreign Policy", **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in its Second Generation**, Ed.: Laura Neack, Jeanne A. K. Hey and Patrick J. Haney, New Jersey: Prentice Hall Inc., 1995.
- ROUDOMETOF, Victor. "Nationalism, Globalization, Eastern Orthodoxy: 'Unthinking' the 'Clash of Civilizations' in Southeastern Europe", **European Journal of Social Theory**, Vol.2, No:2, 1999.
- RUSINOW, Dennison. "Challenged Premises of US Policy in Southeastern Europe", **Problems of the Balkan Security: Southeastern Europe in the 1990's**, Ed.: Paul S. Shoup, Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1990.
- SANDER, Oral. "Türk-Bulgar İlişkileri", **Türkiye'nin Dış Politikası**, Der.: Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998.
- SAYARI, Sabri. "Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", **Journal of International Affairs**, Vol. 54, Issue: 1, (Fall 2000).
- SCHROEDER, Paul. "Historical Reality vs. Neo-realist Theory", **International Security**, Vol.19, No:1, (Summer 1994).
- SHAW, Stanford J. "The Ottoman View of the Balkans", **The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century**, Ed.: Charles and Barbara Jelavich, [Hamden, Conn.] Archon Books, 1974.
- SLAUGHTER, Anne-Marie. "The Real New World Order", **Foreign Affairs**, Vol.76, No:5, (September-October), 1997.
- SOYSAL, İsmail. "Günümüzde Balkanlar ve Türkiye'nin Tutumu (1989-1992)", **Balkanlar**, İst.: Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay.,1993.
- ŞİMŞİR, Bilâl. "The Turks of Bulgaria", **Turkish Review: Quarterly Digest**, (Spring 1989).
- TARHANLI, Turgut. "Kosova ve NATO: Militarizmin İnsancılık Açmazı" **New Perspectives Quarterly**, Cilt.2, Sayı:1, Yıl:1999.
- TAŞDEMİR, Fatma ve Pınar Yürür. "Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme" **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.1, Sayı:3, (Kış 1999).
- TODOROVA, Maria. "Ottoman Legacy in the Balkans", **Balkans; A Mirror of the New International Order**, Ed.: Günay Göksu Özdoğan - Kemâli Saybaşı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1995.
- TROXEL, Luan. "Bulgaria and the Balkans", **Crises in the Balkans: Views from the Participants**, Ed.: Constantine P. Danapoulos and Kostas G. Messas, Colorado: Westview Press, 1997.

- TUNCOKU, A. Mete. "The Rights of Minorities in International Law and Treaties: The Case of Turkish Minority in the People's Republic of Bulgaria", **The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of A Minority**, Ed.: Kemal H. Karpat, İstanbul: The Isis Press, 1990.
- TÜRKEŞ, Mustafa. "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", **Türkiye ve Avrupa**, Yay. Haz.: Atilla Eralp, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1997.
- TZANEV, Dimitar. "Bulgaria's International Relations after 1989: Foreign Policy between History and Reality", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed.: Iliana Zloch-Christy, England: Avebury, 1996.
- ÜNAL, Hasan. "Ottoman Policy During the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution, **Middle Eastern Studies**, Vol.34, No:4, October 1998.
- ÜNAL, Hasan. "Türkiye'nin Balkan Politikası", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 12, İstanbul: İletişim Yayınları.
- VUKADINOVIC, Radovan. "Balkan Cooperation: Realities and Prospects", Ed.: Stephen Larrabee, **The Volatile Powder Keg: Balkan Security after the Cold War**, Washington, D.C.: American University Press, 1994.
- WALLENDER, Celeste A. "International Institutions and Modern Security Strategies", **Problems of Communism**, Vol.XLI, No:1-2, (January-April 1992).
- YANG, Zhong. "The Fallen Wall and Its Aftermath: Impact of Regime Change Upon Foreign Policy Behavior In Six East European Countries", **East European Quarterly**, Vol.28, Issue:2, (Summer 1994).
- YURDUSEV, Nuri. " 'Uluslararası İlişkiler' Öncesi", **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 1. Baskı, Der.: Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- YURDUSEV, Nuri. "The Concept of International System as a Unit of Analysis", **METU Studies in Development**, Vol.21, No:1, 1994.

SÖZLÜKLER, ANSİKLOPEDİLER, GAZETELER, HABER AJANSLARI VE DİĞER KAYNAKLAR

- "A Phoenix Phenomenon", **The Economist**, February 25, 1995.
- "Bulgaria allows Nato use of airspace", **BBC News Online Europe**, May 4, 1999.
- "Bulgaria To Allow Permanent Access To Nato Troops", **RFE/RL News Line**, March 21, 2001.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

- “Bulgaria: Mending Fences”, **The Wall Street Journal Interactive Edition**, February 22, 1999.
- “Bulgarian police arrest people-smugglers”, **BBC News Online Europe**, March 7, 1998.
- “Bulgaristan’daki Türk Partileri Birbirine Düştü”, **Akşam**, 26 Aralık 2000.
- “Enlargement”, **BBC News Online Europe**, December 4, 2000.
- “EU Commissioner Says Bulgaria's Accession May Be Accelerated”, **RFE/RL News Line**, March 22, 2001.
- “EU Dropping Visa for Bulgarians”, **Reuters**, March 16, 2001.
- “EU Lifts Visa Regime For Bulgarians”, **RFE/RL News Line**, March 16, 2001.
- “Sandıktan Kral Çıkacak”, **Milliyet**, 17 Haziran 2001.
- “Seçimin Kralı”, **Milliyet**, 18 Haziran 2001.
- Basic Fact Sheet, **NATO Office of Information And Press**, No:7, (May 1996).
- BOCHAROV, Petko. “Turkey Opens New Chapter In Relations With Neighbor”, **RFE/RL News Line**, December 9, 1997.
- Büyük Larousse:Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 3.
- DEMİRTAŞ-COŞKUN, Birgül. “The Exemplary Relationship in the Balkans: Turkish-Bulgarian Relations in the Post-Cold war Era”,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1999.
- EGGLESTON, Roland. “Foreign Minister Appeals To NATO To Accept New Members”, **Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) News Line**, February 5, 2001.
- GÜREL, Şükrü Sina. “Türk Dış Politikası (1919-1945)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yay.
- İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), **Bulgaristan: Ülke Raporu**, Mart 2000.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk ve diğerleri. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- SYNOVITZ, Ron. “Resolution Of Macedonian Language Dispute Clears NATO Hurdles”, **RFE/RL News Line**, February, 12 1999.
- The American Heritage Dictionary**, New York: Dell Publishing, 1994.
- TURAN, İlter and Dilek Barlas, “Turkey and the Balkans: Searching for Stability” **Working Paper No: 1995/02**, Koç University, 1995.

İNTERNET ÜZERİNDEN ELDE EDİLEN KAYNAKLAR

- "Bulgaria must become a member of NATO", (<http://b-info.com/places/Bulgaria/news/98-11/nov04a.bta>); "Turkey Praises Bulgaria's Minority Policies", RFE/RL News Line, November 5, 1998.
- "Bulgarian Lines Up His Cabinet", July, 23 2001, Internatioanl Herald Tribune, (<http://www.iht.com/articles/26947.html>).
- "Human Rights and Democratization In Bulgaria", Prepared by the Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe Washington, DC September 1993, (<http://www.house.gov/csce/bulgarep93.html>).
- BABUNA, Aydın, "Kosova Sorunu Üzerine", (<http://www.foreignpolicy.org.tr/tr/makale/abuna01.html>).
- CARPENTER, Ted Galen. "The Domino Theory Reborn: Clinton's Bosnia Intervention And The "Wider War" Thesis", Cato Foreign Policy Briefing No. 42, August 15, 1996, (<http://www.cato.org/pubs/fpbriefs/fpb-042.html>)
- Council of Ministers Annual Report on the state of the national security of the Republic of Bulgaria in 2000, Sofia, April 2001, (http://www.bulgaria.govern.bg/eng/oficial_docs/reports/anual2001/National_Security_Report_2000.htm).
- CREED, Gerald W. "The Bases of Bulgaria's Ethnic Policies", Newsletter of the East European Anthropology Group, Vol. 9, No: 2, (Fall 1990). (http://www.depaul.edu/~rrotenbe/aeer/aeer9_2.html).
- DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/disekono/oik529.pdf>).
- FITCHETT, Joseph. "NATO Growth Spurt Unlikely by 2002", International Herald Tribune, (<http://www.iht.com/IHT/DIPLO/00/jf052300.html>), May 23, 2000.
- GADDIS, John Lewis. "Living in Candelstick Park", The Atlantic Monthly, Vol.283, No:4, (April 1999). (<http://www.theatlantic.com/issues/99apr/9904candelstick.htm>).
- GEORGIEV, Hristo et. al. "Alternative Security Models of Republic of Bulgaria And The Change In The Concept For Defence Sufficiency", Nato "Democratic Institutions Fellowships" Programme 1996-1998, Bulgaria, Sofia, June 1998, (<http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/georgiev.pdf>).
- LENKOVA, Mariana. "Turks of Bulgaria", Minorities In Southeast EUROPE, Center for Documentation and Information on Minorities in Europe - Southeast Europe (CEDIME-SE), (www.greekhelsinki.gr/pdf/cedime-se-bulgaria-turks.PDF).

- LESSER, Ian O. "Western Interests in a Changing Turkey",
(<http://www.rand.org/publications/MR/MR1241/mr1241.chap4.pdf>).
- LÜTEM, Ömer E. "The Past and Present State of the Turkish – Bulgarian Relations",
(<http://www.foreignpolicy.org.tr/ing/files/OmerLutem.htm>), ss.6-7.
- LÜTEM, Ömer E. "The Turkish Minority in Bulgaria",
(http://www.foreignpolicy.org.tr/ing/articles/olutem_v25.htm).
- MEARSHEIMER, John J. "Why We Will Soon Miss The Cold War", *The Atlantic Monthly*, Volume.266, No:2, (August 1990),
(<http://www.theatlantic.com/politics/foreign/mearsh.htm>).
- NEDEVA (ATANASSOVA). Ivanka. "The Impact of Ethnic Issues On The Security Of South Eastern Europe", **Report Commissioned by the NATO Office of Information and Press**, June 1999, (<http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/atanassova.pdf>).
- TOAL, Gerard. "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society",
(<http://www.majbill.vt.edu/geog/faculty/toal/papers/stratstud.html>).